بسم الله الرحمن الرحيم

د نوي قاموس ليکنې [illegible] ته يوه کتنه

Ketabton.com

ليکوال: محمد هارون خپل شعشعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د سر خبري

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

په قاموس ليکنه کي د ناپييلتوب او خپلواکۍ ارزښت

د پوهاند هېسن له نظره د قاموس ليکني ضروري موضوعات او مسألې

د قاموسو ډولونه

۱- د ژبي له پلوه د قاموسو ډولونه

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

۳- د چاپ د ګڼي يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

۶- د کاروونکو د ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۷- د استفاده کوونکو د زده کړې او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

۸- د کاروَني يا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځيني ځانګړتياوي

په انګرېزي قاموسو کي د لغوي موضوعاتو او توکو ډولونه

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکي زېرمې: دخيل او مفغن ټکي (مفغنات)

الف) دخيل ټکي

ب) مفغن ټکي (مفغنات)

د مفغناتو ډولونه

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

دوهم: اوښتي مفغنات

دريم: منقلب مفغنات

په قاموسو کي د دخيلو او مفغنو کليمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژندګلوۍ اړتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنيوی

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو د سم تلفظ ارزښت او بېلا بېلي لاري

د کليمو په سم او کره وينګ کي د خج ارزښت

د کليمو له کره وينګ سره د فونيټکي الفبې او خج اړيکی

په قاموسو کي د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلا بېل اړخونه

په پښتو ټکو کي ځای بدلوونکي توري

په پښتو ټکو کي د ځينو تورو د خپلمنځي اليشېدو يا بدلون مسأله

په قاموسو کي د کليمو پر مانا د تورو او ليکدود اغېزه

د کليمو او ترکيبو املايي وريانتونه

د کليمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

په پښتو کي د مشترکو او پردو ټکو ليکدود

د معياري ليکدود په غوره کولو کي، د فينالوژيکو ځانګړتياوو او ټولنيز تړون ارزښت

د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو رېښه پېژندنه

په قاموسو کي د کليمو د پېژندني يا تعريف ځانګړتياوي

د کليمو په تعريف او مانا کي د جامعيت او مانعيت اړخونه

د کليمو د پېژندني(تعريف)ګرامري جوړښت

په قاموسو کي د بېلا بېلو ماناوو اوډنه

د کليمو د بېلا بېلو ماناوو د جلا کولو لاري

د کليمو د بېلا بېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخي

د تاريخي بدلونو له مخي د ماناوو اوډنه

په ژبه او ادب کي بايد د کليمو د ډېر يا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

په بېلا بېلو ژبو او لهجو کي د کليمو د مانوي پولو د بدلېدو ځيني بولګې

د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ د بېلا بېلو ټکو په ماناوو کي بدلونونه: د کليمو حقيقي، مجازي، کنايي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته يوه لنډه کتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصوصي او مستنبطي مانااوي

په قاموس لیکنه کي د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ریښو، شکلي او مانوي جوړښت کي، د بېلابېلو بدلونو روښانه کول

په قاموسو کي د را غونډو سوو کلیمو ګرامري ویش او ځانګړتیاوي

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځینه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

په قاموسو کي د را غونډو سوو کلیمو د بېلابېلو مشتقاتو یادونه

په قاموسو کي د مکررو یا تأکیدي ټکو را غونډول

په قا موسو کي د ځینو ټکو ناسمه کاروَنه

د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

نیولوجیزم او قاموس لیکنه

قاموس لیکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتیا ارزښت

په لغت جوړوَنه کي د پېښه ګرۍ زیانونه

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

پورټمنټیونونه (Portmanteau/Portmantean)

په قاموس لیکنه کي د کلیمو د شکلي یووالي او مانوي بدلون د پېچلتیا بېلابېل اړخونه

۱- هومنیمونه یا مشابهات(Homonyms)

الف) هوموفونونه(Homophones)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هیپونیمونه(Hyponyms)او هایپنیمونه(Hypernyms)

کوهیپونیمونه(Co-hyponyms)

هایپانمي او میرنمي(Hyponymy and Meronymy)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

کولوکېشن(Collocation)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

د متضادو ټکو یو ځای والی(Combination of Antonyms)

په انګرېزي کې د متضادو ټکو ډولونه

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

- متباین یا متمم انټنیمونه(Contradictory/Complement Antonyms)

- سرچپه یا اړولي انټنیمونه(Converse Antonyms)

الف) متممه یا مکمله انټنمي(Complementary Antonymy)

ب) قطبي انټنمي(Polar Antonymy)

ج) اړخ لرونکې انټنمي(Directional Antonymy)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د ژبنییو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

په قاموسو کې د متلو، ژبنییو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

په قاموسو کې د ترکیبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

په انګرېزي کې د ترکیبو بېلوَنه

په انګرېزي قاموسو کې د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په قاموسو کې د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پاړسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

د ژبې د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستندکولو ګټې

د پخوانییو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوَتول

د پښتو د ځینو مستعملو ټکو عامول او رواجول

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

په پښتو ژبه کې، د اشخاصو ځانګړي نومونه

په پښتو قاموسو کې، د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخي او جغرافیايي ځایو نومونه

د تاریخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

د کلیمو لغوي ماناوي او جغرافیايي مفاهیم

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړیوالو مشاهیرو پېژندګلوي

په قاموسو کې زموږ د سیمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دینو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د اصطلاحاتو را غونډول او شنل

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د طبیعي او اقلیمي پیداوارو نومونه او تصویري بیان

ماخذونه او منابع

د لوی ښتن په نامه

د سر خبري

د کوچنیوالي مي له حقوقو او سیاسي علومو سره مینه وه؛ خو د زماني باد څه موده د انجینری او ټیکنالوژۍ خوا ته بوتلم. د لوی ښتن په پېرزوینه تر لږ ځنډ وروسته بیرته په دې بریالی سوم، چي خپلي خوښي کړي څانګي ته لار پیدا کړم. پلار به مي تل د حقوقو او سیاسي علومو پر کتابو سربېره د ګرامر، ژبپوهني، لغتپوهني، ادبیاتو او تاریخي اثارو مطالعي ته هم هڅولم. هغه به ویل هر حقوقپوه باید د لیکوالۍ په باریکییو او هونرونو هم ښه پوه وي. د کلیمو صریح او ضمني، ګلي او فرعي، حقیقي او مجازي ماناوي مي لومړی ځل د پلار له خولې واورېدې، چي هره یوه به یې د ژوندییو مثالو په وړاندي کولو سره بیانوله؛ د کلیمو په ډول ډول ماناوو او د هغو د استعمال په بېلابېلو مواردو ځان ښه مُلا کول، هغه سپارښتنه وه چي خدای بخښلي به همېشه په ټینګار سره تکراروله؛ او د همدې مقصد له پاره یې له خپل مالي توان سره سم په کور کي، د مختلفو ژبو خورا ډېر عام او اختصاصي قاموسونه هم اېښي وه. لوی رب دې اروا ښاده لري.

په دې توګه، د زده کړي په چارو کي له رنګارنګ قاموسو څخه کار اخیستني، کرار کرار د لغتپوهني له ځینو مهمو موضوعاتو او د قاموس لیکني له مختلفو لارو او دودونو سره اشنا کړم. دا مینه سوکه سوکه زیاته سوه؛ او له هغې سره جوخت په دې خبره هم څه نا څه پوه سوم چي لغتونه، عبارتونه، تعبیرونه او اصطلاحات په واقعیت کي، د هري ژبي د مانوي او فرهنګي زېرمو مهمه او اساسي برخه ده؛ ځکه انساني علوم، مهارتونه او تجربي ګرده د ژبي په مرسته له یوې نسل څخه بلي نسل ته لېږدول کیږي؛ او د ژبي دا ټول کمال هم بېله شکه په هغو کلیمو، عبارتو، تعبیرو، اصطلاحاتو او نورو ادبي - فرهنګي ارزښتو کي نغښتی دئ، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغتپوهنه او قاموس ليکنه يې له څېړني او شنني سره نيژدې اړيکي لري. له همدې امله او س څوک د دې خبري له حقانيت څخه نټه نه کوي، چي په هره ژبه کي د پراخو لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو کاروَنه او د کليمو د شکلي او مانوي(معنوي) ظرافتو استعمال، په واقعيت کي د هغې ژبي د ويوونکو د فکري بلوغ او تخيلي عروج ښکارندوی دئ.

د لغتپوهني او قاموس ليکني په چارو کي مي تر ځينو زده کړو او پلټنو وروسته دا اړتيا وليده، چي د قاموس ليکوونکو د لارښووني د پاره د« اصول و قواعد فرهنگ نويسى»تر سرليک لاندي، په پارسي ژبه يوه پراخه علمي او انتقادي مقاله وکاږم. دا دئ نن له هغې ليکني څخه لږ وډېر دوې نيمي لسيزي تېرېږي. په دې اوږدو کلونو کي د علومو د هري څانگي په شان، په قاموس ليکنه کي هم ډېر ستر او ارپانوونکي پرمختگونه منځ ته راغله. اينټرنيټ او ډيجيټل ټيکنالوژۍ په دې پرمختيايي بهير کي خورا لويه او ارزښتناکه برخه اخيستې ده؛ او په پوره ډاډ سره به په راتلونکي کي هم د دې بهير له زياتي چټکتيا او بشپړتيا سره لويه مرسته وکي. د دغو علمي او تخنيکي پرمختگو په ترڅ کي، پښتو قاموس ليکني هم تر پخوا ډېره وده وکړه. په پښتو کي د ژبي ډېر عام يو ژبيز او دوه ژبيز فرهنگونه وليکل سوه، چي ځيني يې اوس له ښکه مرغه په ټوله نړۍ کي د اينټرنيټ پر پاڼو، د پښتو ژبي د مينه والو استفادې ته اېښوول سوي دي.

د قاموس ليکني په برخه کي وروستيو بدلونو او پرمختگو ته په پام سره مي وپتېيل، چي د دې علمي څانگي د مېتودولوژۍ په اړه خپله پخوانۍ ليکنه دا پلا له هراړخيزو زياتونو او بشپړونو سره، په پښتو ژبه لوستونکو ته وړاندي کړم؛ ځکه د قاموس ليکني پر تيوريکو بنسټونو علمي او انتقادي بحثونه هغه څه دي، چي په پخوانۍ قاموس ليکنه يې چندان خرک نه ليدل کېده؛ او تر اوسه پوري هم په دې اړه ډېر لږ څه ليکل سوي يا ژباړل سوي دي. د قاموس ليکني د تنوع او پراخوالي په دې بې ساري عصر کي، د دې څانگي د مېتودولوژۍ سم او دقيق رعايت، د قاموسو د تأليف او ژباړي له خورا مهمو او ضروري شرايطو څخه گڼل کيږي. نن سبا هغه قاموسونه گرسره رانيوونکي نه لري، چي په ليکنه يا ژباړه کي يې د دې علمي څانگي نوو اصولو او موازينو ته ټينگ پام نه وي سوی. د همدې اړتياوو له مخي مو په دې ليکنه کي، د قاموس ليکني په اړه د ځينو افغانو او بهرنيو لغتپوهانو د نظريو تر څنگ، د مقايسه يي ليکسيکوگرافۍ پر بنسټ ځيني نوري نظريې او قواعد هم وړاندي کړي دي، چي په پښتو قاموس ليکنه کي يې رعايت ډېر ضروري او په زړه پوري بلل کيږي. د دغو نظريو، اصولو او قواعدو په بشپړ تطبيق سره، د ژبي عام او هر اړخيز فرهنگونه د محتوا او شکل له پلوه علمي اساس مومي؛او هر لوستونکی يې د يوې باوري سرچيني په توگه، له کار اخيستني سره مينه پيدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې له پاره چې پر پښتنو سربېره د نورو ژبو ويونکي او لوستونکي هم له دې ماتي ګوډي ليکني څخه پوره ګټه واخلي، د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په اړه مو د پښتو ژبې تر څنګ د نورو ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبې ځينې قواعد او مثالونه هم، په لنډه بڼه بيان کړي دي.

هېره دې نه وي، چې د دې ليکنې په ځينو برخو کې، ځای ځای د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په ارتباط د ځينو قاموسونو يادونه سوې ده؛ خو دا کار په هيڅ ډول د قاموسو د کره کتنې او شننې په مانا نه دئ؛ ځکه په پښتو کې د بېلابېلو قاموسو او لغتنامو تاريخ او کره کتنه ژوره څېړنه غواړي، چې په دې لنډه رساله کې يې هيڅکله حق نسي ادا کېدای.

د ګډوډو مالوماتو او پلټنو دا کوچنۍ او نيمګړې مجموعه مې دمګړۍ تر دې ځايه را ورسوله. باور لرم چې پښتانه ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي به د خپلو ګټورو نظريو او نوښتونو په رڼا کې، د هغې د بشپړتيا او پرمختيا ډګر ته را و دانګي؛ او په دې توګه به د ګران هيواد د قاموس ليکنې ځوان پښتنته، د فرهنګونو د تأليف يا ترجمې لاره نوره هم روښانه او اسانه کړي.

محمد هارون خپل شعشعي
لندن، ۲۰۰۹ ميلادي کال

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو ؟

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويـــله په خپل ارزښتناک اثر«کليمې، مانا او لغتـــنامه...» کـــې د انـــګرېزي قاموس له پاره د بېلابېلو کلـــيمو پر ځينو توپيـــرونو؛ او د لغتپوهـــنې او قـــاموس ليکنې د بېلولو په اړه په زړه پورې بيان کړی دئ، چـــې د ځيـــنو ټکـــو يادونه يـــې دلـــته بـــې ګټـــې نـــه ده. دوی ليـــکي: « کـــېدای سي لغتپوهـــنه(lexicology) په لـــنډ ډول د لـــغت (lexis)څېړنې ته و وايـــو. د يـــوې ژبـــې د لغتـــو مجموعې ته په اوروپـــايي ژبـــو کـــې د (vocabulary)يا (lexicon)ټکي کـــاريږي، چـــې لکسيکان په خـــپل وار سـره لـه يـــونـــاني(lexis) او (lexikos)څـــخـه اخيـــستـــل ســـوی دئ.

په انګـــرېزي کې د "vocabulary"،"lexis" او "lexicon"پرتـــله ښيي، چـــې دا درې لغتـــونه لـــړو ډېـــر مترادف ګڼـــل کيږي. لومړی تر ډېره حـده غير رسمـــي يا ګفـــتاري(colloquial)شکل، دريم عمدتاً علمي او تخنيـــکي بڼه؛ او دوهـم د لومـــړي او دريم په منـــځ کـــې ځای لري. سره له دې هم بـــايد له يوې خـــوا د ووکابولری، لکسيس او لکسيکان ترمنځ او له بلې خوا له ډيکـــشينری(dictionary)سره د هغـو توپير او بېلـوالی لـه پـامه و نـه غورځول سي. په داسي حال کې، چې لومړي درې لغتـــونه ښايي د يوې ژبې لغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زېرمې ته د اشارې په مفهوم استعمال سي؛ خو ډيکشينري په يوه ټاکلي وخت کې، د هماغه چاپ سوي لغوي زېرمې د ثبتولو په مانا ده.

په دې وروستييو کلونو کې په انګرېزي کې د جارګن(Jargon)اصطلاح هم ډېره تر سترګو کيږي، چې مقصد يې هغو لغتنامو يا لغوي پانګو ته اشاره ده، چې د ځينو څانګو ماهران، کارکوونکي او له هغو سره تړلي نور کسان يې په خپلو ورځنيو مسلکي چارو کې کاروي.»(Jackson and Amvela 149)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله وروسته د لغت پوهني د موضوع او اړونده علمي څانګو په اړه داسي کاږي:«د طب، حقوقو، کمپيوټر، ورزش او داسي نورو په ګډون هره څانګه ځانته داسي خاص ټکي او اصطلاحات لري، چي يا په خپله په ورځنيو چارو کي په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو ؛ او يا يې له نورو خلګو اروو.

په دې توګه، لغتپوهنه هغه پوهه ده، چې نه يوازې د ساده ټکو، بلکي د مرکبو او مخلوطو ټکو او د ژبې د مانا داره واحدو په اړه خبري او څېړنه کوي. لغتپوهنه يا د ځينو په اصطلاح ويي پوهنه (په دې ليکنه کي مو د ويي پوهني پر ځای له يوې مخې د لغتپوهني اصطلاح کارکړې ده؛ ځکه لُغت تر ويي عام، پېژندل سوی او اسانه ټکی دئ.) اساساً پر هغو مالوماتو ولاړه ده، چې له مانا پېژندني او مارفولوجي/ مورفولوژۍ څخه تر لاسه سوي وي. په لغتپوهنه کي د خاصي توجه او علاقي دريم ډګر د بېلابېلو کليمو ريښه پېژندنه يا ايتيمولوجي/ ايتيمولوژي ګڼل کيږي. لغتپوهنه بايد له قاموس ليکني سره، چي په حقيقت کي د قاموسو ليکل يو ځانګړې لاره يا تکنيک دئ، ګډه نسي.»(Jackson and Amvela 2)

په پارسي کي د لغتنامې په مفهوم د «فرهنګ» کليمه له ډېرو زمانو څخه کاريږي. دا ترکيبي کليمه په اصل کي د فر/فره (شان و شوکت، رڼا، روښنايي، پرتم، برم، دبدبه، لويي، غټوالی او داسي نور) او هنګ (له ثنګ له ريښې څخه د کشولو، پوهولو، فرهنګ او داسي نورو په مانا) له دوو بېلو او ستايي کليمو څخه جوړه ده (عميد ۳: ۱۸۱۲). دا دوې ترکيبي کليمې په ګډه د پوهې، معرفت، عقل، ادب، روزني او پالني، تدبير ،کلتور/کولتور، په يوه ملت يا قام پوري د تړلو مادي او مانوی اثارو او په پای کي د لغتو د کتاب يا لغتنامې په مانا استعماليږي، چي په پښتو کي يې د قاموس، سيند/ سين، درياب، ويی پانګي، لغوي پانګي، لغوي زېرمې، ډيکشينرۍ او داسي نورو په نامه يادوي(و.ګ. د علامه علي اکبر دهخدا په لغتنامه، د ډاکټر محمد معين او حسن عميد په فارسي فرهنګونو کي د فرهنګ ماده؛ او د محمد حسين بن خلف تبرېزي په «برهان قاطع» کي د همدې مادې په اړه ،د ډاکټر محمد معين د حاشې متن).

سره له دې چي په پښتو کي هم د «پر، پره» او «نګ» کليمې ژوندی دي (لکه په سروپر، وينګ، کتنګ، ليدنګ او داسي نورو ترکيبو کي، چي همدا اوس هم د پښتو په لوېديځه لهجه کي په پراخه توګه کاريږي؛ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریښتو او مانا کي له اوستايي« فر »+« هنګ » سره بـې تـړاو نـــه ښکاري)خو دا دوې کليمې د يوه ټکـي (فرهنګ)په بڼه د قاموس، لغتنامې، سيند ، لغوي زېرمې، لغوي پانګي، ويـــی پانګي، ډيکشنری او داسي نورو په مانا ، چندان اوږد تـاريخ نه لري. لکه څنګه چي د پښتو قاموس ليکني تاريخ ښيي، د پښتنو لومړنييو قاموس ليکوونکو خپل فرهنګونه د« رياض المحبت»، « عجايب اللغات» او داسي نورو په نومونو يـاد کړي دي. د پښتو ژبي مخکښو اوروپايي څېړونـکو هــم په خپلو علمي او تحقيقي اثارو کي د«فرهنـګ» کليمه نه ده کار کړې. داسي ښکاري چي په هغو زمانو کي د عربي او پارسي ژبي ترکـيبي ټکی(لغتنامه)تر هـــري بـلي کليمې، ډېره عامه او مشهوره وه.

په عربي کي د لغتنامې يا لغوي زېرمي د پاره له اوږدو زمـــانو راهـــيسي د«قـــاموس»او«معــــجم» ټکـــي استعماليږي، چي له هغو څخه د«قاموس»لغت پښتو ، پارســي او څينو نورو ژبو ته هـم لاره پيـدا کړې ده. دا لغت هم په خـپل وار سره ځو ښـلي او مشخصي ماناوي لري، چي په هغـــو کي يې دا دوې ډېري عـامي او مشهـوري دي:

- د درياب يا سمندر منځ.

- د لغتو کتاب يا لغتنامه، چي د نورو ژبو په دود په پښتو کي هم په خورا ډېرو نومـو يـادېږي. زموږ څينو پښتنو قاموس ليکوونکو دا ټکی د «سيند» په مـــانا ترجـمه او استعـــمال کـړی دئ؛ لکه«پښتو سيند»چي لـومړی پلا په ۱۳۱۲ش کـال کي د مخکـښ پښتون قـاموس ليکوونکي، ژبپوه او سياستـوال - اروانباد وزير محمد ګل خان(۱۲۷۳- ۱۳۴۳ش)له خوا تأليف سو. وروسته دا ترجمه سوی ټکی سوکه سوکه عام سو ، چي « دريـاب»، «سيند»او داسي نور يې مثالونه دي.

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

قاموس ليکنه لکه څنګه چي نوم يې څرګندوي، د قاموسو له تألــيف او ليکني سره سروکار لري. په بله وينا ، قاموس ليکنه عملي او تطبيقي لغــت پوهـــنه ده. قـاموس ليـــکوونکـی د لغـت پوهني له اصولو ، قواعدو او نظريو څخه د يوې ژبي د قاموسو په ليکنه او تأليف کي ګټه اخلي. د لغتپوهني د ژبنييو علمي څانـګـو (مـانا پوهني او ګرامر)او د قاموس ليکني د عـملي اړخو تر منځ ګډو اړيکو ، د اوسنييو قامـوسـو د جوړښت او محتــوياتو له بشپړتيا سره، په زړه پوري مرسته کـړې ده.

د قاموس ليکني تمرين اوږد او مستقل دود دئ، چـي د معـاصرو ژبنييو علمي څانګو تـر پيدا ايښت پېړۍ پېړۍ اوږد تاريخ لري. قاموس ليکني، د لغتپوهني(چـي پـه تېرو څلوېښتو کلونو کي پيل سوې ده)په ګډون د بېـلابېلو ژبنييو علمي څانګو پر بډاينه او پرمختـګ لـويه اغـېزه ښندلې ده. د لغـتپوهني اساسات په څرګـنده ښيـي، چي دا پـــوهه بـه پــه راتلونکي کـي د نوو علمي قاموسو پـه را منځ ته کېدو کي د قاموسو ليـکوالـو او ژباړونکو ته ډېر څه وړاندي کړي.(Jackson and Amvela 215)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموس ليکنه کې د ناپيېيلتوب او بېطرفۍ ارزښت

قاموس ليکوونکي بايد د مؤرخانو په شان د حقيقتونو ناپيېيلي او بې پرې ليکوونکي و ي. د دې زرين اصل له مخې بايد تـل کوښښ وکې، چې په ژبنيو مسألو کې هيڅکله د خپلو قومـي، ديني، ژبنيو، سياسي او ايډيالوژيکي تمايلاتو او شخصي ذوق پر بنسټ کمـې يا زياتى و نه کړي؛ ځکه په فرهنګو کې د ګوندي، سياسي، ايډيالوژيکي، نژادي، دينـي او داسي نورو اړېکو، شخصـي ذوق او سليقې له مخي تعريفونه او ماناوې وړاندې کول، د فرهنګ ليکنې له عمومي قواعدو څخه ځرګنده سرغړونه ده. که د توکميزې جلا ساتني يا اپارتايټ/ اپارتهايډ د پېژندنې له پاره دغه دوه تعـريفونه، چې دواړه يې د جنوبي افريقا د توکمپال رژيم د واکمنۍ پر مهــال وړاندې سوي دي، په سرسري توګه تر نظر تـېر کوو، لـه ورايه دغه راز شخصي او عندي نظريات ګورو:

- په يوه هيواد، په تېره بيا جنوبي افريقا کې د اورو پايانو او غيراورو پايانو د بېلابېلو توکمونو جلا ساتنه.
- هغه سيستم، چي په جنوبي افريقا کې، د حکومتي نظام له خوا رامنـځ ته سوى ؤ؛ او هدف يې د بېلو توکمو جلا ساتل؛ او په دې ډول سپين پوستو خلګو ته ګـټه رسول وه.

دوهم تعريف لکه څنګه چي ليدل کيږي، سياسي او ايډيالوژيکي اړخ لري؛ ځکـه چي لومړى تعـريف هم د قضيې اصلي واقعيت ته ګوته نيسي؛ مګر د لومړني تعريف پر ضد دا استدلال کيږي، چي که د اپارتهايټ انګــېزې او موخي روښـانه نسي، نــو دا تعريف په ګـومـه کې (په ضمني توګه) د توکمـپال رژيم سيله او پلوي کوي. په ځينو حالاتــو کې دا خبــره نامکنه وي، چي څوک د يـوې مسألې يا يوه واقعيت په وړاندې خپل دريځ په روښانه بڼه و نه ښيي. دا خبره عامه ده، چي يو سړى د يـوه له سترګو مجاهد او د بــل له سترګو ترورېسټ يا ترهګر وي. (Atkins and Rundell427-28)

په نولنيز ژوند کې ډېرې داسي پېښې او مسألې سته، چي د بېلابېـلو فکري او ايډيالوژيکي دريځـو څښتنان يې له يوې زاويې څخه نه ويني. لـــه دې کبله، که قاموس ليکوونکى هم د دغه راز ايډيالوژيــکي، ګوندي، سياسي، دينــي، مذهــبي، فکري، ژبنيو او نــورو توپيرونو تر اغېــزې لاندې، د را غــونډو سوو ټکــو او اصطـــلاحاتو پېژندنې او شننې ته ملا و تړي، بيا نو په قاموس ليکنه کې د ناپيېيلتوب او بــې پرې والي، ټول مــوازين او معيارونه تر پښــو لاندې کيږي؛ او د قاموسو علمي ارزښت له منځه ځي.

د يوهاند هېسن له نظره د قاموس ليکنې ضروري موضوعات او مسألې

پوهاند ډيک هېسن «د لغوي څېړنې او قاموس ليکنې د پاره د ژبپوهنې بنسټونه» په نــامــه د خپلې نوښتګرې مقالې په ترڅ کې، تر اتو ښېلو سرليکونو لاندې د قاموس ليکنې ضروري اړخونه داسي بيانوي:

- ږغ پوهنه (Phonology): د يوه ټکي او د هغه د بېلابېلو وريانتيونو تلــفظ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– مورفالوجي/ مورفولوژي(Morphology): د یوه لغت د بېلابېلو برخو(مورفیمو) جوړښت او ټول بې قاعدې شکلي بدلونونه(Irregular Inflections).

په مورفالوژۍ کې د اسمو د بې قاعدې جمعو او بې قاعدې فعلو پر بېلابېلو حالتو سربېره، د دې خبرې سپیناوی هم کیږي، چې ایا د پام وړ ټکی یوه ساده ریښه لري؛ لکه "long" که اشتقاقي ریښه لري ؛ لکه "longish" او "prolong" او یا هم د ترکیبي ټکي بڼه لري؛ لکه: "long-jumper" او "Year-long"؛ خو په انګرېزي کې کله کله د ځینو ټکو له املا یا تلفظ څخه د هغو ترمنځ مورفیمیک اړیکی (morphemic relationship)نه پېژندل کیږي؛ لکه: "Long-length"(Jackson and Amvela 195)

په پښتو کې هم د انګرېزي په څېر مورفالوژي دا خبره را ښیي، چې د مثال په توګه «خرخ» یوه ساده کلیمه ده؛ او یوه ریښه لري. «خرڅه/خرچه»، «خرڅیلاو /خرڅلاو »، «خرڅاوو»، «خرڅېدونکی»، «خرڅوونکی» او داسې نوري ،هغه اشتقاقي کلیمې دي چې ټولې د «خرڅ» له ریښې څخه را وتلې دي.

- نحوه(Syntax): د کلام د اجزاوو له پلوه د یوه ټکي نوعیت، څرنګوالی او هغه ځانګړي جوړښتونه، چې یو ټکی یې د استعمال په بېلابېلو حالاتو کې جوړوي. نحوه په قاموس لیکنه کې دا را ښیي، چې که د پام وړ ټکی صفت وي، باید په جومله کې یې ځای چیری وي؛ مثلاً په پښتو کې« توره تخته»، په پارسي کې «خانهء کلان» یا په انګرېزي کې "A large suitcase".

په مخکني پښتو ترکیب کې«توره»، په پارسي ترکیب کې«کلان» او په انګرېزي ترکیب کې "large" صفتونه دي؛ نوځکه باید په جومله کې پر خپل ځای استعمال سي. نحوه دا خبره هم روښانه کوي، چې کوم اسمونه د شمېرلو وړ(کتابونه) او کوم اسمونه د شمېرلو وړ نه دي(غنم، اوبه او داسې نور) . (Jackson and Amvela 195)

- مانوي اړخونه(Semantics): د یوه ټکي ډول ډول ماناوي او مانوي جوړښتونه.

- قراین، حالات او احوال(Context): د هغو ټولنیزو حالاتو، قراینو او لارو چارو په اړه محدودیتونه او بندیزونه، چې یو لغت پکښې استعمالیږي. لکه څنګه چې پوهېږو، ځیني ټکي د متن او بیان په ځانګړو ډولو یا د استعمال په خاصو شرایطو، موضوعاتو او مناسبتو پوري اړه لري. قاموسونه د دود او دستور له مخې وظیفه لري، په داسې حالاتو کې خپلو لوستونکو ته سمه او روښانه لارښوونه وکي. له همدې امله ګورو، چې په ځانګړو شرایطو، حالاتو او موضوعاتو پوري تړلي مالومات په سیستماټیکه توګه، په فرهنګو کې ځای مومي. په دغه راز مالوماتو کې رسمي/ دودیز(formal)غیر رسمي/ نادوده (informal) ، شفاهي یا ګفتاري (colloquial)، عامیانه (slang)او داسې نور هغه اختصاصي موارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حالات راځي، چې د یوه ټکي شاوخوا پولې جوړوي.

فرهنګونه تل شرایطو او ظروفو ته په پام سره د بېلابېلو ټکو د تصنیف او چاڼ کولو په مسأله کې، د ثابتو اصولو او ځانګړي دریځ پیروي نه کوي. کېدای شي ځینې قاموسونو یو ټکی د غیر رسمي یا نادوده لُغت په توګه یاد کړی وي؛ په داسې حال کې چې ځینو نورو هماغه ټکی د شفاهي، عامیانه، زموخته عامیانه یا مبتذل(vulgar)او داسې نورو تر سرلیکو لاندې اوډلی وي. د دې تر څنګ، په فرهنګو کې لغتونه د محتوا او اغېزمندی پر بنسټ هم پر بېلابېلو ډلو یا کټګوریو ویشل کېږي؛ لکه: د سپکاوي او بې آبۍ ښکارندوی ټکي(derogatory/pejorative)، طنزیه یا خندني کلیمات(jocular)، په نرمه او پسته بڼه بیانوونکي ټکي(euphemistic)او داسې نور.

- املا(Spelling): د یوه ټکي عادي او الیشېدونکي یا متغیر لیکدودونه.
- رېښه پېژندنه(Etymology): د یوه لغت رېښه او تاریخچه.
- استعمال(Usage): د یوه ټکي د استعمال تکرار او دفعات(فریکوینسي) او په ځینو حالاتو کې منعه سوي یا نه استعمالېدونکي(taboo)حالتونه. (Hudson 1988)

پوهاند هډسن د کلیمو د استعمال محدودیتونه؛ لکه د رسمیت مراتب او د موضوع ساحه (Subject Domain)د شرایطو او مواردو تر عنوان لاندې راوستي دي. د پروفیسر هډسن د استعمال (usage)کټګوري هغو متفرقه مالوماتو ته ځانګړې سوې ده، چې ځینو ته یې په فرهنګو کې لږ و ډېر ځای ور کړل سوی دئ. په دې ډله کې لومړني مالومات د یوه ټکي د استعمال د تکرار یا فریکوینسۍ په اړه دي . تر دې وروستیو کلونو پورې، چې د لغوي زېرمو د ساتنې او استعمال په مقصد له کمپیوټرو څخه کار اخیستنه نه وه پیل سوې، د کلیمو د فریکوینسۍ په باره کې د باور وړ مالوماتو ترلاسه کول ډېر ګران ؤ. د پروفیسر هډسن د مالوماتو په ډله کې دوهم توکی د هغه عُمر یا سِن یادونه ده، چې یو کوچنی په هغه کې د یوه ټکي له مفهوم او مانا سره اشنا کېږي. د پاشلو مالوماتو دریم توکی د یوه ټکي د استعمال د هغو خاصو مواردو او مناسبتو په ګوته کول دي، چې په کلتوري لحاظ یې ځانګړی ارزښت پیدا کړی وي. دغه راز مالومات زیاتره په هغو ماخذونو او شواهدو کې نغښتي وي، چې د یوه ټکي د اِستناد په موخه وړاندې کېږي. په دغه راز خورو ورو مالوماتو کې څلرم قلم د هغو کلېشو(clichés)یادوَنه ده، چې د پام وړ ټکي د استعمال موارد بیانوي. په پای کې د دې مالوماتو پینځم قلم، د بېلابېلو ټکو په اړه د بندیزونو او ممنوعاتو(taboos)ښوول دي.

په لغتپوهنه کې د نحوي(syntax)پر خلاف د کلیمو او جوملو مانوي اړخ ته ډېر پام کېږي. په دې مانا چې کېدای سي یو جومله د نحوي د اصولو او قواعدو له پلوه سمه وي؛ خو د لغتپوهنې له پلوه بې مانا او ناسمه و برېښي؛ مثلاً « ستا سپین خیالونه اوږدې لارې وهي.»یا « دا رنګین ظلمونه به کور په کور ښادي جوړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي.» پــه دې دواړو جوملو کې د نحوي د اصولو له مخې څه تېروتنه نسته؛ فاعل، مفعول او نورې ګرامـري برخې ګرده پر خپلو ځايونو راغلي دي؛ خو د لغتپوهنې د قواعدو له مخې سمې او معقولې نه دي؛ ځکه دواړې جوملې له خپل سم ګرامري جوړښت سره سره بيا هم سمه مانا نه افــاده کوي يا پــه دې انګــرېزي جومله کې:

Colourless green ideas sleep furiously.

لکه څنګه چې ليدل کېږي دا جومله هم د انګرېزي ژبې له ګرامر سره بشپړ ســمون لري؛ مګر د لغتپوهنې د اساساتو له مخې د منلـو وړ نه ده. د دې خبرې مانا دا ده، چــې د لغتپوهنې او نحوي اصــول يو له بله توپير لري.(Jackson and Amvela 12.)

د پروفيسر هډسن په مقاله کې راغلي موضوعات په واقعيت کې د انګــرېزي ژبې د عامو قاموسو ځينې مهم اصول او قواعد بيانوي، چې د نړۍ د نورو ژبو له قــاموسو او لغوي زېرمو سره د موضــوعاتو د ببلوالي او څرنګوالي پر بنسټ څه نا څه توپير لري؛ ځکه د نړۍ بېلابېلې ژبې د ودې او پرمختګ په يوه پړاو کې نه دي؛ له بله پلوه د هرې ټولنې خلک له ځينو مشترکو ځانګړتياوو او ضرورتونو تر څنګ خپلو خاصو فکري، فرهنګي، تاريخي، اجتماعي او اقتصادي مشخصاتو ته په پام سره، راز راز اړتياوې او غوښتنې لري، چې قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کې، په بشپړ دقت او امانت رعايت کړي.

د قاموسو ډولونه

د ژبو د پرمختګ او بشپړتيا په دې پړاو کې، د قاموسو خورا ډېر ډولونه ليدل کېږي، چې د هر يوه په تدوين او تأليف کې پر ځينو عامو اصولو سربېره، له بېلابېلو مېتودونـو او لارو څخه کار اخيستل کېږي. دلته د پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د ارزښتنــاک اثر(د عملي قاموس ليکنې له پاره د آکسفورډ لارښود)په رڼا کې، د قامــوسو د وېــش او ببلونې په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کوو:

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) يو ژبيز قاموس.

ب) دوه ژبيز قاموس. دا ډول قاموس هم کېدای شي پر دو نورو کوچنيو ډولو وېشل شي:

الف) يو اړخيز دوه ژبيز قاموس(Unidirectional Bilingual Dictionary)

ب) دوه اړخيز دوه ژبيز قاموس(Bidirectional Bilingual Dictionary)

يو اړخيز دوه ژبيز قاموس، لکه څنګه چې له نامه يې ښکاري يو لـورى لري. په دې مانا ، چې په داسې قاموسو کې د راغونډو سوو ټکو تشريح او بيان په يوه ژبه وړاندې کېږي؛ مـثلاً د انګرېزي- فرانسوي دوه ژبيز فرهنګ ، چې يو متن لري؛ او په هغه کې انګرېزي لومړۍ يا اصلي ژبـه (source language)؛ او فـرانسوي دوهمه يا د ترجمې ژبه (target language)ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس هم لکه څنګه چې نوم یې په ډاګه کوی، دوه متنه لري؛ او د را ټولو سوو ټکو تشریحات په دوو ژبو بیانوي؛ د مثال په توګه د انګرېزي - فرانسوي په دوه ژبیز قاموس کې اصلاً دوه متنه ځای پر ځای سوي دي، چې په یــوه متــن کې انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبه او فرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه ده. په دوهم متن کې یې فرانسوي لومړۍ یا اصلي ژبه او انګرېزي دوهمــه یا د ترجمــې ژبــه ده. پــه اوروپایي ژبو کې د داسي قاموسو نمونې خورا ډېري دي، چې د یوې ژبې لغـــتونه په بله ژبه مانا کوي؛ لکه:

Collins Robert French Dictionary
French-English
English-French
Collins German-English Dictionary

او داسي نور.

په افغانستان کې هم د دوو ژبیزو قاموسو ډېري بولګې لرو، چې په ځـــینو کې عربي او پارسي ټکي په پښتو مانا سوي دي؛ لکه «ریاض المحبت» ، «عجـایب اللـغات» ، د ډورن، راورټي، بیلو، ګیلبرټسن او نورو اوروپـــایي افغان پېژندونکو ببلابـــېل دوه ژبیـز قاموسونه او لاربښودونه، «سپېڅلې پښتو» ، «افغان قاموس» ، «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس» ، د افغانستان د علومو اکاډیمۍ «انګلیسي - پښتو او پښتو - انګلیسي قاموسونه» او په دې وروستیو کلونو کې له ببلابېلو اوروپایي او اسیایي ژبو څـــخه په پښتو او بالعکس له پښتو څخه په اوروپایي او نورو ژبو تألیف ســـوي قاموسونه، چې لوستونکي یې د «قاموسونه ډاټ کام» په ویبپاڼه کې، له پوره متن سره ځیني بولګې کتلای سي.

په پارسي کې هم د دوو ژبیزو فرهنګو شمېر ډېر زیات دئ، چې په هغو کې کله کله د بهرنیو ژبو لغتونه په پارسي او کله کله په سرچپه بڼه، د پارسي لـغتونه په نورو ژبو اړول سوي دي؛ لکه:

فرهنګ دانشګاهی انګلیسی - فارسی تألیف عباس آریانپور و منوچهر آریانپور (دورهٔ ۲جلدی یا ۷ جلدی).

فرهنګ انګلیسی - فارسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی، ۱ جلدی)

فرهنګ جامع فارسی - انګلیسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی)

فرهنګ فرانسه - فارسی تألیف استاد سعید نفیسی(۲ جلدی) او داسي نور.

په اوردو کې داسي دوه ژبیز فرهنګونه ډېر دي، چې د یوې ژبې لغتونه یو ځل په خپله اصلي ژبه او بیا په دوهمه ژبه تشریح کوي؛ لکه په دغه قاموس کې چې د انګرېزي ژبې کلیمې او ترکیبونه یې لومړۍ په انګـرېزي او بیا په اوردو ژبه مانا کړي دي:

English to English and Urdu Dictionary

دا ډول قاموسونه په واقعیت کې د دوو ژبو او دوو متنو په بڼه، د انګرېزي- انګـرېزي او انګرېزي- اوردو دوه بېل قاموسونه په یوه ټوک کې وړاندي کوي، چې د دواړو ژبو مینه والو ته په زړه پوري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ژبيز فرهنګونه هم د يو ژبيزو قاموسو په شان هم په عامه او هر اړخيزه بڼه او هم په تخصصي يا انتخابي بڼه ليکل سوي دي.

ج) څو ژبيز قاموس (Bilingual Dictionary): هغه قاموس، چي را غونډ سوي ټکي په مختلفو ژبو وړاندي کوي. د شاه عبدالله شاه بدخشي« د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس»د دغه راز قاموسو يوه بېلګه ده.

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) عمومي ژبه.

ب) پوهنغونډ(دايرة المعارف)او کولتوري مواد.

ج) د اختصاصي اصطلاحاتو سيستم(ټرمينالوجي/ ټرمينالوژي) يا کوچنۍ ژبې؛ د مثال په ډول د حقوقي اصطلاحاتو، طب، نرسينګ، کمپيوټر،کريکيټ او داسي نورو علمي څانګو د تخصصـــي اصلاحاتو قاموسونه.

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

الف) معياري ګڼه يا د پوهنتونو د بېلابېلو پوهنځيو د پاره ليکل سوی چاپ.

ب) لنډ يا مختصر چاپ.

ج) جېبي چاپ.

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د کاغذ پر مخ چاپ سوي قاموسونه.

ب) برېښنايي يا اليکټرونيک قاموسونه(هغه قاموسونه، چي په کمپيوټرو کي د استفادې د پـاره د CD-ROM ، DVD يا ځانګـړو ډيجــيټل وسايلـــو پــه بـڼـه جوړ سوي وي).

د ټيکنالوژۍ په دې پرمختللي عصر کي، د قاموس ليکني د ډول ډول ستونزو د حلولو د پاره، د ډيجـــيټل قاموسو جـوړول او عــــامول ډېره غـــوره لاره ده. په دې ډيجيټل قــاموسو کي تر ټولو لـــوی قامـــوس د اکسفورډ انګرېزي قـاموس(Oxford English Dictionary)دوهـم چاپ دئ، چي په شل ټوکه کي د کتاب په بڼه هم چاپ سوی دئ. دا ډول قاموسونه چي په حقيقـت کي، د اړونده ژبې دايرة المعارفـي (encyclopaedic)قاموسونه بلل کيږي، د ټولي ژبې لغوي، ادبي، تاريخي، جغرافيـايـي او نـوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

علـمي زېــرمي په مفـصله بڼه وړاندي کوي. په ځينو دايرة المعارفي قاموسو کي لغوي زېرمه له فلـــسفي، حقوقي، طبي، هونري او داسي نورو تخصصي مالوماتو څخه په بېلو ټوکونو کي ځای پر ځای سوي وي؛ لکه:

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary

کله چي قاموسونه په دوو يا څو ټوکو کي چاپ سوي وي، بايد په هر ټوک کي د را غونډو سوو کليمو لنډ فهرست د هغه پر سرپېرڼ پوښ او بغلي څنډه، په غټو او روښانه تورو کښل سوي وي، چي لوستونکي د اړوند ټکي د لوستو په خاطر نېغ په نېغه د اړتيا وړ ټوک ته مراجعه وکي. په خواشينۍ سره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو - پښتـــو تشريحي قاموس د ميديوتيک چاپ بېلابېل ټوکونه يوازي د نومرو يا لمبرو (۱، ۲، ۳، ۴) په مرسته بېل سوي دي؛ او د هر ټوک پر مخکني پوښ او عمــودي څنډه د هــغه د محتوياتو يا راغلو ټکو لنډه يادونه نه ده سوې. په بل عبارت، څوک له ورايه نه پوهېږي، چي په جيم، سين، لام يا نورو تورو سره پيل کېدونکي ټکي په کوم کوم ټوک کي راغلي دي؟ که پر هـر ټوک د پرله پسي شمېرو تر څنـګ د را غلو ټکو د سر تورو يادونه هم وسي، دا کار به بې شکه له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه او چټکه موندنه کي ډېر لوی کومــک وکي. سربېره پردې ځينو نوو قاموسو د اړوندو ټکو د اساني او چټکي موندني په مقصد، د هغو د سر توري د قاموسو د پاڼو پر دننه څنډو هم، په روښانه او غټو تورو ليکلي وي، چي له لوستونکو سره د بې ځايه سرخوږي په له منځه وړلو او وخت بچتولو کي ډېره مرسته کوي. په ايراني فرهنګو کي د «فرهنګ عميد» دري ټوکه دوره او د عباس آريانپور او منوچهر آريانپور« فرهنګ دانشګاهی انګليسی – فارسی» د دغه ډول قاموسو له ډلي څخه دي.

ج) هغه قاموسونه، چي پر ويبپاڼو يا اينټرنيټپاڼو خپاره سوي وي.

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) هغه قاموسونه، چي کليمې او ماناوي دواړه پکښې ليکلي سوي وي (تر ټولو عام قاموسونه).

ب) هغه قاموسونه، چي پر قاموسي سرټکو او ماناوو سربېره ځيني نوري کليمې هم را نغاړي (په دې ډول قاموسو کي د را غونډو سوو سرټکو تر څنګ د هغو ټکو يادونه هم کيږي، چي د مانا له اړخه سره تړلي وي).

۶- د کاروونکو د ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) ايا قاموس د هغو کسانو د پاره ليکل سوی دئ، چي ګرده په يوه ژبه خبري کوي؟

ب) ايا قاموس د هغو ځانګړو ډلو ويونکو ته کښل سوی دئ، چي په دوو ژبو خبري کوي؟

ج) ايا قاموس په نړۍ کي د ژبي د ټولو زده کوونکو د استفادې له پاره ليکل سوی دئ؟

۷- د استفاده کوونکو د زده کړي او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) ژبپوهان او د ژبې نور ماهران.
ب) په لیک لوست پوه غټان (بالغان).
ج) د ښوونځیيو زده کوونکي.
د) کوچني هلکان.
هـ) د ژبې نور زده کوونکي.

۸- د کاروَني یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د ډیکوډینګ (decoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په خپله ژبه د بهرنۍ ژبې د یوه متن یا ټکي د مانا پوهېدل.
ب) د اینکوډینګ (encoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په بهرنۍ ژبه د خپلې ژبې د یوه ټکي یا متن ژباړه؛ د کلیمو سم استعمال او لوست ورکوَنه. (Atkins and Rundell 24-25)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په «کلیمې، مانا او لغتنامه...کې» د قاموسو د دغو دوو لویو ډولونو یادونه کوي:
- ځانګړي یا انتخابي قاموسونه (Selective Vocabularies)
په دې ډله کې د ساینس، سپورټ، حقوقو، طب، ټیکنالوژۍ، اقتصاد، اروا پوهنې او داسې نورو په څېر اختصاصي قاموسونو نومونه اخلي.
- جامع یا هر اړخیز قاموسونه (Comprehensive Vocabularies) چې د ژبې عمومي قاموسونه پکښې شامل دي.

د عمومي او اختصاصي قاموسو څېنې ځانګړتیاوې

البته د ژبې عمومي قاموس له هغو اختصاصي یا انتخابي قاموسو څخه ډېر توپیر لري، چې د یوې ځانګړې څانګې د مشخصو ټکو، ترکیبو، تعبیرو او اصطلاحاتو د شننې او سپړنې له پاره لیکل کیږي. د ژبې د عمومي یا هر اړخیزو قاموسو پرخلاف، په اختصاصي یا انتخابي قاموسو کې زیاتره د اړونده اصطلاحاتو او ترکیبو تخصصي او مسلکي اړخو او د هغو تشریحي بیان ته پام اړول کیږي؛ او د موضوع له پلوه تړلې یا نیژدې اصطلاحات د کراس ریفرینس په مرسته، په بېلابېلو ځایو کې اوډل کیږي. په عامو قاموسو کې د ژبپوهنې، په تېره بیا لغتپوهنې له عمومي رمزونو او ظرافتونو سره سروکار وي؛ په داسې حال کې چې په اختصاصي یا مسلکي قاموسو کې، د را غونډو سوو اصطلاحاتو په اړه د ډېرو دقیقو او تخصصي مالوماتو وړاندې کولو ته پام کیږي. په بله وینا، عام یا هر اړخیز ژبني قاموسونه زیاتره د ژبپوهنې او لغت پوهنې پر اساساتو متکي وي؛ حال دا چې د تخصصي یا انتخابي قاموسو په لیکنه او تألیف کې، د ژبپوهنې او لغتپوهنې د پراخ او دقیق استعمال پر ځای، تر ډېره حده د مربوطې څانګې له تخصصي او مسلکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مالوماتو او جزییاتو څخه استفاده کیږي. په دغه راز فرهنګو کې د کلیمو او اصطلاحاتو له ګرامري ډول یا کټګورۍ؛ لکه اسم، صفت او داسې نـــورو پرته، ډېرو دقیقو او جزیي ګرامري اړخونو ته توجه نه کیږي.
سربېره پر دې، په تخصصي یا انتخــابي قاموسو کې، چې ځینو ژبپوهانو او لغتپوهانو د کوچنۍ یا فرعي ژبې په نامه هم یاد کړي دي، د عامو قاموسو نورو ځانګړتیاوو؛ لکه د کلیمو ریښه پیېژندنې، تلفظ، املایـي وریانتیونو او داسې نورو مهمو اصولو ته پام نه کیږي. دغه راز فرهنګونه، د عامو ژبنیيو فرهنـګونو پر خلاف، چې د عامو خلکو د استفادې په مقصد لیکل کیږي، د ټولنـې د یوې ځانګړې یا مشخصې ډلې د کار اخیستنې د پاره برابریږي. په پای کې د دې خبرې یادونه ضروري ده، هر څونه چې قاموسونه اختصاصي او مسلکي بڼه پیدا کوي، په هغونه اندازه د قاموس لیکوونکو او لوستونکو تر منځ واټن او ربړ لږیږي؛ ځکه دواړې خواوې په اسانۍ سره یو د بل په بیان، اړتیاوو او غوښتنو پوهېږي؛او په دې توګه د کلیمو د شکلي او مانوي التباس او راز راز نورو پېچلتیاوو ګچه کمیږي. دلته د علومو د ځینو اختصاصي یا انتخابي قاموسو یادونه کوو، چې لوستونکي یې د ژبو له عمومي یا هر اړخیزو قاموسو سره پرتله کړي:

فرهنگ حقوق

ترمینولوژی حقوق

فرهنگ سیاسی

واژه نامهٔ سیاسی و اجتماعی

فرهنگ اصطلاحات نوین

قاموس اقتصاد

لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان

د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس

فرهنگ ادبیات فارسی دری

Dictionary of Economics
Dictionary of Business
Dictionary of Economic Terms
Dictionary of Sociology
Dictionary of Science and Technology
Dictionary of Proverb
Dictionary of Legal Terms
Law Dictionary
A Dictionary of International Law

او داسې نور.

په انګرېزي قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې ځينو ژبپوهانو په قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه په دې ډول ښوولي دي:
۱- ساده ټکي(Simple Words) چې هغه هم پر دې ډلو ويشل کيږي:
الف) لغوي کليمې(Lexical Words) لکه اسم، فعل، صفت، قيد، ږغونه (د ږغ توري).
ب) ګرامري ټکي (Grammatical Words) يا وظيفوي کليمې(Function Words) چې په هغو کې ادات، د ارتباط توري، ضميرونه، مرستندويه فعلونه، اشاري ضميرونه او آرټيکلونه شامل دي.
۲- څو کليمه يي محاورې (Multi Words Expressions, MWEs) يا هغه ترکيبونه، چې مانا يې د اجزاوو تر مجموعې پراخه او لويه وي؛ لکه:
Kick the bucket ،kith and kin ،birds of the feather او داسي نور. په داسي حال کي، چې ځيني لغت پوهان ژبنيبو اصطلاحاتو (Idioms)ته په همدې صفت قايل دي؛او په هغو کي دغو ډولو ته ځای ورکوي:
الف) عبارتي اصطلاحات (Phrasal Idioms)
ب) مرکبات يا ترکيبونه (Compounds)
ج) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs)
د) د مرستندويه يا کومکي فعلو جوړښتونه (Support Verb Constructions)
هـ) ثابت او ثابت وزمه عبارتونه (Fixed & Semi-Fixed Phrases)
ځيني ثابت عبارتونه لکه: ham & eggs, knives, forks & spoons, kith & kin
او داسي نور، د ترکيبو په څېر هم کاريږي.(Atkins and Rundell 167)
۳- مخففات يا اختصارات، چې هغه هم پر درو ډولو وېشي:
الف) الفبيټيزم(Alphabetism)
ب) اکرېنيمونه(Acronyms)
ج) انقباضونه يا لنډونې(Contractions)
۴- جزيي يا ټوټه يې ټکي(Partial Words)چې په هغو کي دغه ډولونه شامل دي:
الف) تړلي يا ناخپلواکي موښلوني(Bound Affixes)
لکه impossible ،attainment او داسي نور. په او سنيبو انګرېزي قاموسو کي دغه راز تړلو صرفي ضميمو يا موښلونو ته ډېر لږ د يوه بېل يا خپلواک قاموسي سر ټکي ځای ورکوي.
ب) توليدي موښلوني(Productive Affixes)لکه: Ex-wife ،Ex-mayor او هغه ترکيبونه چې د anti, de, un او داسي نورو مختاړو(prefixes)په مرسته تر لاسه کيږي؛ لکه: undoutful, anti-war, decentralized او داسي نور.
ج) يوځای کوونکي شکلونه (Combining Forms) يا دوه بېل لغتونه، چې د يوه هايفن (-) په مرسته سره يو ځای کيږي؛ لکه: one-eyed, one-legged, heart-stricken vinyl-covered, او داسي نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله "Multiword Verbs" تر عـــنوان لاندي د دغـو فعـلو يـــادونه کړې ده:

الف) هغه فعلونه، چي اضافه توري يې ملګـرى کـوي (Prepositional Verbs) لکـــه:

call for(john), look at(him), ask for, believe in, care for, deal with, refer to او داسي نور. لکه څنګه چي ليدل کيږي، د داسي فعـــلو په پاى کي تل د مفعول يـــادونه کـــيږي.

ب) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چي کېداى سي په پاى کي يې مفعـــول راغلئ وي.

داسي فعلونه کېداى سي متعدي (transitive) بڼه ولري؛ لکه:

bring up, look up etc.

يا لازمي بڼه ولري؛ لکه:

give in, sit down etc.

ج) هغه فعلونه، چي د ادات لرونکو فعلو او عبارتي فعلو تر منځ د پُله بڼه ولري؛ لکه:

check up on (my friend), get away with (that), stand up for (your rights) etc.

(Jackson and Amvela 75)

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکي ز‌ېرمي: دخيل او مفغن ټکي (مفغنات)

الف) دخيل ټکي

لکه څنګه چي پوهېږو د نړۍ ژبي تل د سياسي، فرهنګي، اجتماعي او اقتصادي بدلونو په ترڅ کي يو پربل ډول ډول اغېزي ښندي. هره ژبه له اړتيا سره سم د نورو ژبو ځيني ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات اخلي؛ او په بدل کي يې د خپلي ژبي ځيني نورو ژبو ته ورکوي. د نړۍ د بېلابېلو ژبو او فرهنګي جريانو ترمنځ دا راکړه ورکړه له پېړيو پېړيو څخه روانه ده؛ او تر هغه مهاله به همداسي جاري او ساري وي، چي بېلابېل ملتونه خپل ژوند او موجوديت ته دوام ورکوي. پښتو ژبي ته هم د دې فرهنګي راکړي ورکړي په لړ کي له اوستـــا، سنسکريت، هندي، پهلوي، هيندکو، پارسي، تورکي، عربي او نورو ژبو څخه ځيـنـي ټکـي، ترکيبونه او اصطلاحات راغلي دي، چي اوس زموږ په ژبه کي تر ډېر اوږده استعمال وروسته، د پښتو نه بېلېدونکي او ګران بيه پانګه ګڼله کيږي. د پښتو په ګډون بايد د هري ژبي قاموس ليکوونکي د دغه راز ټکو و را غونډولو او خوندي کولو ته ټينګ پام وکي. البته ددې خبري مانا دا نه ده، چي د نورو ژبو نا اشنا او غيرضروري ټکي، تعبيرونه او اصطلاحوي بايد بې دليله په پښتو فرهنګونو را ګډ کړل سي؛ بلکي د دې خبري مانا دا ده، چي د پښتو فرهنګونو مؤلفان بايد هغه دخيل الفاظ، ترکيبونه او اصطلاحات هرومرو راټول او تشريح کړي، چي زموږ د عام و خاص په خبرو او ليکـنو کي په پېخر استعماليږي لکه دين، مذهب، ايمان، نکاح، طلاق، ميراث، جهاد، قاضي، ملا، سياست، دولت، حکومت، قضا، عکس، ساعت، خان، خاندان، خانم، کومک/کمک، قشله، قاغوش، جرګه، لوټ، وجاړ، شوده، سوداګر، ډول، کړکۍ، چدن، ګوبی، بېنډۍ، پتنوس، سماوار، لابراتوار، موټر، کمپيوټر، پاسپورټ، ويزه، بايسکل، موټرسايکل، راديو، تلوېزون، کپيټاليزم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالیزم ، کلونیالیزم، ګلوبالیزم، میکانیزم او داسي نور، چي له بېلابېلو ژبو څخه د زمانو په اوږدو کي، پښتو ژبې او ادب ته را ننوتي دي؛ او اوس د دې ژبې نه بېلېدونکي برخه ګڼله کیږي. په دې ډله کي ځینو ټکو ته، له پښتو سره د ګډي اریایي ریښې د لرلو په سبب، حتا د پردو ټکو په سترګه نه کتل کیږي، نو ځکه یې روزنه او پالنه نور ډېره ضروري بریښي.

ب) مفغن ټکي (مفغنات)

په پښتو قاموسو کي د دې ژبې تر سپېڅلو او دخیلو ټکو وروسته، پښتو سوي یا مفغن ټکي ډېر لوی ځای لري . مفغنات یا په پښتني کتو کي ایشبدلي کلیمې، هغه ټکي دي چي په پښتني ټولنه کي یې د خپل اوږده تابعیت پر بنسټ له شکلي او مانوي(معنوي) پلوه لږ یا ډېر بدلون موندلئ دئ؛ او اوس د پښتو ژبې د لغوي زېرمي ډېــره ارزښتناکه او نه جلا کېدونکي برخه ده.

د مفغناتو ډولونه

په پښتو قاموسو کي د مفغناتو د ســـمـــي پېژندني دپاره باید د پښتو د بابا -لــوی استاد علامه عبدالحــي حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) د عالمانه څېړنو په رڼا کي دغو ډولونو ته بشپړ پام وسي:

لومړی: مانوي(معنوي) مفغنات

مانوي مفغنات هغه پردي ټکي دي، چي خپل اصلي حالت یې لږ و ډېر ساتلئ وي؛خو مانا یې څه نا څه اوښتي وي. دې ډول ټکو په پښتني چاپېر(محیط) کي داسي نوې ماناوي او مفهومونه موندلي دي، چي له خپلي اصلي مانا/ماناوو سره ټینګ اړیکی یا نیژدې والی لري؛ د مثال په توګه د «بشر» کلیمه، چي په عربي ژبه کي د انسان د ظاهري پوست پــه مانا ده؛ خو په پښتو کي دا ټکی د انسان د ټول بدن او وجود په مانا کاریږي؛ چي«بشرکی» یې د تصغیر بڼه ده (حبیبي، سپېڅلي پښتو کد.کهـ). د پښتو په لوېدځه (لوېدیزه)لهجه کي د «بشر»کلیمه خورا ډېره استعمالیږي؛ لکه چي وایي: «ته زما بشر یې !» یاني ته د ځان په شان راته ګران یې؛ «خدای دي روغ بشر درکي !» یاني خدای دي جوړ او روغ لره؛ «خوار بشری» یاني خوار ځواکه، «بشر دي ومره !»؛«بشر دي سرخوره سه !»؛«بشر دي خاوري سه !»؛او داسي نور، هغه ترکیبونه او تعبیرونه دي، چي د«بشر»کلیمه تر عربي ژبې په نسبتاً پراخه او بېله مانا کاریږي(حبیبي، سپېڅلي پښتو کهـ).

دوهم: اوښتي مفغنات

اړول سوي مفغنات هم په خپل وار سره پر دوه ډوله دي: د اوښتو مفغناتو په لــومړي ډلــه کـــي هغه کلیمي راځي ، چي یوازي یې ظاهري جوله څه نا څه اوښتي وي؛ خو خپله اصلي مانا یې خوندي ساتلې وي. د دغه راز ټکو په ظاهري بدلون کي زیاتره د «ش» توری په «ښ» ، د «د» توری په «ل» ، د«چ» توری په «څ» ، د«ج» او«ز»توري په «ځ» ، د «ب» توری په «و» ، د «ن» توری په «ڼ» ، د «ث» توری په «ت» یا خپلو اصلي مخرجو ته په نورو نیژدې ږغونو اوښتي وي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدست - اودس

اشک - اوښکي/ اوښي

اطاق - هوتاک[اوتاک]

افعي - اپي

بهادر - باتور

بهشت - بهښت

پشت - پښت[نژاد]

تفنگ - توپک/ټوپک

جوان - ځوان

خداوند - خاوند

خرج/ خرچ - خرڅ

خوش - خوښ

روزه - روژه

شاد - ښاد

شادی - ښادي

شور - ښور[ږوږ، غوغا]

شهر - ښهر/[ښار]

فراخ - پراخ

فرشته - پرښته/[پريښته]

فيروزه - پېروژه

گريبان - گرېوان

مثل - متل

معصوم - ماشوم

ميراث - ميرات

هيچ - هيڅ

(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو).

د اړول سوو مفغناتو په دوهمه ډله کي هغه ټکي شامل دي، چي هم يې ظاهــري جوله اوښتي وي؛ او هم يې په مانا کي بدلون راغلئ وي؛ مثــــلاً «اسي» هغه عربي کليمه ده، چي د عربي له «عاصي» ټکي څخه مفغن سوې ده. عربان دا کليمه د طـــاغي او گوناکار (گنهگار/گنهکار) په مفهوم کاروي؛ خو پښتانه دا ټکی د بخيل، شوم، منحــوس، مـــړاوي او پژمرده په ماناوو استعمالوي؛ او «اسېگی» يې د تصغير بڼه ده(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو). دغه راز، «عورت» په عربي کي د انسان د وجود هغو ځايو ته وايي، چي پټول يـې لازم وي؛ خـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو له دې ټکي څخه بله کليمه جوړه کړې ده، چې«اورته» نوميږي؛ او د ماينې، مانديني، ښځې، ميرمني، کوروالا، کورودانۍ او داسې نورو په مانا کاريږي. پښتنو وروسته د تورو په اړولو سره له همدې ټکي څخه «اروته» جوړه کړه. وروسته د همدغو مورفالوژيکو بدلونو په لړ کې، له دې کليمې څخه بل ټکي سر پورته کړ، چې نن يې«ارتينه»بولي. د عربي ژبې«نعره» په پښتو کې په«ناره»واوښته. وروسته له همدې ټکي څخه په پښتو کې داسې اصطلاحي جوړې سوې، چې له عربي مانا سره يې هيڅ تړاو نه درلود؛ د مثال په توګه د کندهار او شاوخوا سيمو پښتانه وايي: « پلانۍ ناره وکړه.» ياني هغه نجلۍ يا ښځې د مور او پلار د خوښې او پخو تولنيزو دودونو پر خلاف په خپله د ژوند ملګرى غوره کړ. دغه رنګه په پښتو کې، هغو نظمونو ته هم«ناري»وايي، چې له ملي وزنونو سره سم، د پښتو د ولسي نکلونو په منځ کې ويلي کيږي؛ او زموږ ولسي نکلونو ته لا نوره ښکلا او جذابيت وربخښي(حبيبي،سپېڅلې پښتو کز).

په دې ډول ګورو، چې له عربي«نعرې» څخه په پښتني چاپېر کې داسې نوي ټکي او اصطلاحات و زېږېدل، چې پر ظاهري جوړې سربېره، د مانا له اړخه هم له خپل اصلي عربي ټکي سره، مځکه او اسمان توپير لري.

دريم: منقلب مفغنات

هغه مفغن ټکي، چې په ترتيب او اوډنه کې يې ډېر بدلون راغلئ وي. د اِبدال، تخفيف، تزييد، حذف او ترخيم له کبله يې اصلي بڼه بېخي اوښتې وي؛ او په پښتو ژبه کې يې نوى رنګ اخيستى وي؛ لکه منځوى، چې د«ميان» او «منځ»له ټکو څخه پيدا سوى دئ؛ صباح او سبا، سحر او سهار(د دې لغت د پاره ، د پښتو اصلي ټکى ګهيځ دئ)، فاتحه او پاتا، آويزان او الوېزاند، آزمايش او ازمايښت [ازمېښت، ازموېښت يا ازموينه،کاهش او کاهښت، خواهش او خواهښت، خارش او خارښت] او داسې نور، په دې ډله کې دي(حبيبي، سپېڅلې پښتو کز).

ځينو افغان ژبپوهانو په خپلو اثارو کې د بعضو اروپايي ژبپوهانو په پيروى د خيلو ټکو ته د پورسوو يا عاريت سوو ټکو(borrowed words) اصطلاح کار کړېده؛ خو لکه څنګه چې له نامه يې ښکاري دا اصطلاح منطقاً دقيقه نه ده؛ ځکه پور يا عاريت يوازې د هغه څه د پاره معقول او منطقي بريښي، چې بېرته ورکول يې لازمي او ضروري وي؛ په داسې حال کې چې په ژبو کې د خيلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحات تر تابعيت مونډلو وروسته د اخيستونکي ژبې نه بېلېدونکي برخه ګڼله کيږي. همدا اوس په انګرېزي کې، چې د نړۍ له خورا علمي، بډايو او ارتو ژبو څخه ده، پر بې شمېره يوناني او لاتيني ټکو سربېره، د جرمني، فرانسوي، هالنډي، ناروېژي، اسپانوي، عربي، هندي، پارسي او نورو ژبو په پېخر کليمې خوندي دي. د انګرېزي ژبې ويوونکي دا کليمې او ترکيبونه په ډېره مينه او وياړ د خپلې ژبې د يوې ژوندۍ او فعالې برخې په توګه په خبرو او ليکنو کې کاروي؛ او هيڅکله د پرديتوب په ګونا د هغو ضايع کولو يا پيکه کولو ته زړه نه ښه کوي. د پور سوو ټکو يا «پور ويونو» اصطلاح لکه څنګه چې ځيني افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهان يې کاروي، له دې امله هم د تأمل وړ ده، چې د پور په اخيستو کې تل د پور اخيستونکي اراده او نيت نغښتی وي؛ حال دا چې د دغو کليمو په راتګ او رواج موندنه کې له نېږدې او توپک څخه نـيولې بيا تر سيـــاسي، اجتماعي، فکري، فرهنګي او اقتصادي اغېزو پورې ګرده ارزښتناکه ونډه لري. په بلــه وينا ، د دې کليمو په دود بېدو کې تل د پور اخيستونکي د غوښتني او هوډ پر ځــــای د زورورو او پياوړو ملتو ارادې نغښتې دي. د همدې استدلال پر بنسټ، د «پور وييونو» يا «عاريت سوو ټکو» اصطلاح، لکه څنګه چې ځينو نورو اوروپايي ژبپوهانو هم نه ده خوښه کړې، چندان خريدار نه لري.

بېلابېلو ژبو ته ورغلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحوي د زمانې په تېرېدو سره د نوو کليمو په بڼه، پښت پر پښت داسي نوی بچي زېږوي، چې په پای کې د اصلي يا لومړۍ ژبې ويوونکو ته کاملاً نا اشنا برېښي. پښتانه پوهــــېږي، چې د پارسي«خرج/ خرچ»پښتنـي چاپېر ته په را ننوتو سره په«خـــرڅ» واوښت؛ او اوس له همدې مفغن ټکي څخه په پښتو کې د خرڅـــوونکي(پلـورونکي) ، خرڅيـــلاو / خرڅلاو ، خرڅه(خرچه، مصرف يا لګښت) ، خرڅـاوو يا خرڅي(خراج، لاس خلاصـــي، لګوونکی، مصرف کوونکی) ، خرڅښت، خرڅېدنګ، خرڅوَنګ، خرڅېدل، خرڅول، خرڅېده، خرڅګير(په بندرونو کې د ماليې يا محصول مامور) ، خرڅون، خرڅونی، خرڅېدونکی(مال، جنس، متاع) ، خرڅندويه او داسي نورو په شان راز راز ټکي او ترکيبونه جوړ سوي دي، چې هر يو يې د پښتنو په بېلابېلو سيمو کې، د خلګو په ورځنيو خبرو او محاورو کې کارېږي.

په دې توګه بايد د پښتو قاموس ليکوونکي په خپلو اثارو کې پر«پلورل»سربېره د «خـرڅ» له مفغن ټکي څخه جوړ سوی مصدر«خرڅول» اوله هغه څخه ټولو راوتلو مشتقاتو ته ځـــای ورکړي. دا کار نه يوازې د ټولنيز ژوندانه يوه څرګنده او مُبرمه اړتيا ده؛ بلکې د پښتو ژبې د لغوي، ادبي او علمي پانګې د بډاينې او بشپړتابه په لار کې، يو ارزښتناک ګام دئ.

قاموس ليکوونکي د هغو احساساتي، تنګ نظرو او متعـصبو شاعرانو ، ليکوالو او حتا ژبپوهـانو په څېر نه دي، چې د ژبې د«سوچه کولو»پر لېوني خره سپاره وي؛ او د خپلې ژبې ډېرې ګران بيه لغــــوي زېرمه يوازې د پردۍ ريښې په ګونا له پامه غورځوي. لکه څنګه چـې مخکي هم دې خبرې ته اشاره وسوه، ژبه د يوه بدلېدونکي ټولنيز موجود په توګه تل د ټولنې له تحولاتو او پرمختګونو څخه رنګ اخلي. د هرې ژبې په وده او پرمختګ کې د خپلو ټولنيزو او طبيعي بدلونو تر څنګ ان د شاو خوا سيمو ژبې او کولتوري جريانونه هم ډېره ارزښتناکه ونډه لري؛ د مثال په ډول د سيمي له بېلابېلو ژبو سره د پښتو نيژدې اړيکــی، په حقيقت کــې د هغې ګډې ادبي، علمي او فرهنــګي جغرافيې په مـــانـا دئ، چې ټولې ژبې او فرهنــګي جريانونه يې يوله بله اغېزمن کړي دي. پښتو د همدې فرهنګي راکړې ورکړې په بهير کې ډېر پارسي لغتونه اخيستي دي؛ لکه درخته، سبب، سايه، سبزي، رود ، درياب، بيـرون، دروازه او ډېر نور، چې اوس د زياترو پښتنو په ورځنيو خبرو ، مرکو او ليکنو کې په ډېره مينـه او خوښۍ استعماليږي. افغاني پارسي (دري) هم له پښتنو سره د خپلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیژدي او تېنــګي فرهــنګي راکړې ورکړې په لړ کې، ډېرې پښتو کلیمې اخیستې دي، چې زموږ ډېرې پارسي ژبې ورونه یې بې تعصب او تنګ نظرۍ په خپلو خبرو او مرکو کې کاروي؛ لکه: «پُت = پَت»، «ګدود = ګډوډ»، «جور= جوړ»، «توته = ټوټه»، «تــوته توته = ټوټه ټوټه»، «دند = ډنډ»، «جګره/ جګـله = جــګړه»، «تکره/ تکله =تکړه» ، «اندیــوال =انډیوال»، «چتل=چټل» چمتو، هرومرو... او په سلګونو پښتو نومونه لکه میرویس، زلمی، زمری، زمریالی، ننګیالی، توریالی، سپوږمۍ، ملالۍ، ګلالۍ، تورپېکۍ، خاتول(اصلاً غاټول)، رنا(اصلاً رڼا)، مینه، شغله، پلوشه ، لمبه، ولوله او داسې نور. سربېره پر پرېمانه عربي او پارسي ټکو، له تورکي څخه هم زموږ ژبې ته څیني کلیمې راننوتي دي؛ لکه کومک، خانم، قشله، قاغوش، جرګه، ولس، خان او داسې نور یا پتنوس، سماوار، پروسه او داسې نور چې له روسي څخه پښتو او دري ته راغلي دي؛ او اوس زموږ په ژبه او ادب کې مزبوتې ریښې لري. پښتنانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو په راغونډولو او خوندي کولو کې، چې هره ورځ زموږ په خبرو او لیکنو کې استعمالیږي، هر اړخیزې هڅې وکړي؛ ریښې او تاریخي بدلونونه یې روښانه کي.

بې شکه چې د علمي او اکاډیمیـــکي فرهنګ لیکنې کار یوازې د دخیلو او مغغنو ټکو په را ټولولو ، نه بشپړیږي. د دغه راز ټکو او ترکیبو ریښه پېژندنه او تاریخي بدلونونه هغه بله مهمه او اساسي مسأله ده، چې قاموس لیکوونکی یې باید سپړلو او شنلو ته په ټینګه ځیر سي؛ ځکه ډېر ځله د کلیمو شکلي یووالی لوستونکي ناسم لوري ته بیایي؛ او په پای کې یې تېروتني ته اړباسي.

په قاموسو کې د دخیلو او مغغنو کلیمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژندګلوۍ اړتیا

په قاموسو کې د دخیلو او مغغنو ټکو د را غونډولو تر څنګ بله مهمه او ضروري خبره د هغو د سپېڅلو او اصیلو پښتو ټکو پېژندګلوي ده. لکه څنګه چې پوهېږو څیني دخیل ټکي او مغغنات په پښتو کې خپلي سپېڅلي کلیمې هم لري. قاموس لیکوونکو ته ښایي، چې دغه راز ټکي هم د مغغنو ټکو په شرحه کې یاد کړي؛ او هم یې د بېلو قاموسي سرټکو په توګه په خپل اصلي ردیف کې ثبت او تشریح کړي؛ مثلاً د «کمیس»کلیمې په شرحه او بیان کې باید له یوې خوا دا اړخ روښانه سي، چې دا کلیمه د عربي ژبې له « قمیص» څخه مغغن سوې ده؛ او له بلې خوا باید د دې کلیمې تر څنګ د هغې سوچه او سپېڅلې پښتو کلیمه یانې« خت»هم د یوه بېل قاموسي سرټکي په توګه له خپلو ټولو اړونده تشریحاتو او ځانګړتیاوو سره یو ځای، لوستونکو ته وروپېژندل سي. «سهار» یو بل مثال دئ، چې د عربي د «سحر» ټکي پښتو سوې بڼه ده؛ خو په پښتو کې یې اصیل ټکی«ګهیځ» دئ، چې قاموس لیکوونکی یې باید له یوې خوا د«سهار» په تشریح کې یادونه وکړي؛ او له بلې خوا یې د یوه جلا قاموسي ټکي په توګه له ټولو لازمو توضیحاتو سره ثبت کړي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟» ،۲). مزدک/ نمزدک (په پارسي کې مزګت او په کوردي/کُردي کې مزګوت) هم د پښتو اصیل ټکی دئ، چې تر اوسه پوري په مروتو کې کاریږي؛ خو د نورو سیمو پښتنانه اوس د هغه پر ځای د مسجد ، ماجت یا جومات ټکي استعمالوي(رشاد ۱۰۰-۱۰۱). وکړي، هڅه/ هاند/ هلې ځلې، لګښت او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور هم له دغه راز سپېڅلو پښتو ټکو څخه دي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد نه يوازي د مستقلو ټکو په بڼه؛ بلکي د اړونده مفغنو او دخيلو ټکو (خلک/ خلګ، ولس، کوښښ/ تلاښ، خرڅ) تر څنګ هم د ژونديو نظايرو او لازمو تشريحاتو په وړاندي کولو سره يادونه وکي. په پښتو کي د داسي ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو شمېر تر اند وتلئ دئ.

په قاموسو کي د کراس - ريفرينس په مرسته له مروجو دخيلو يا مفغنو ټکو سره د پښتو د سوچه او اصيلو ټکو يو ځای کول، نه يوازي د پښتو ژبي د لغوي زېرمي په پراخوالي او بډاينه کي لويه برخه اخلي؛ بلکي د دغه راز سپېڅلو ټکو د پيکه کېدو او هېرېدو مخه هم نيسي.

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنيوی

د مفغنو او دخيلو ټکو په نوو املاوو کي بايد تر وسه وسه هڅه وسي، چي د خپلي ژبي يا نورو نيژدې ژبو له اصيلو ټکو سره د ګډوډېدو يا التباس ستونزه پېښه نه کړي؛ لکه قوم/ قام چي موږ يې د عربي «ق»د نه لرلو په سبب د «کام» په بڼه وايو؛ خو د پښتو ژبي له کام (تالو، کومه، حلق)، د پهلوي/ پارسي ژبي له کام (غوښتنه، هيله، موخه، نيت، هدف، مقصد، پلان)، د سنسکريت له کام (غوښتنه، هيله، موخه، هدف، مقصد، نيت، پلان، مينه، محبت، عشق، الفت)، د هندي، اوردو، پنجابي او ځينو نورو هندي الاصله ژبو له کام (کار، کسب، دنده، وظيفه، کاروبار، خواري، غريبي، خدمت، چوپړ او داسي نور) سره ژور التباس پيدا کوي. يا د قانون ټکی که د پښتنو له تلفظ سره سم د «کانون» په بڼه وکښل سي، د پارسي ژبي له کانون (مرکز، کوره، بټۍ او داسي نور) سره د ګډوډېدو لوی سرخوږۍ او سرګرداني را ولاړوي.

په قاموسو کي د را غونډېدو سوو کليمو د سم تلفظ ارزښت او ببلابېلي لاري

د قاموس ليکني نوي مېتودالوجي/ مېتودولوژي له فرهنګ ليکوونکو دا غواړي، چي په خپلو اثارو کي د راغونډېدو سوو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو د وينګ سمه او کره لاره وښيي. هغه قاموسونه، چي د کليماتو د تلفُظ (وينګ) اسانه او ساده لاره نه وړاندي کوي، بې شکه لوستونکو تـه د کليمو د سم او دقيق تلفُظ د پېژندني په کار کي لوی مُشکلات پېښيــږي. په قـاموسو کي د سم او کره تلفُظ ښوول پر پښتو ژبي سربېره، د نړۍ په نورو ژبو کي هم خورا لويه او مهــمه مسأله ده؛ د مثال په توګه په پاړسي ژبه کي د جلد (پوست، پوټکــی، د کتاب يا کتــابچي پوښ) ټکی ډېر پاړسي ژبي خلګ د جيم په پېښ ياني د «جُلد juld» په بڼه تلفظ کوي؛ حــال دا چي سم ډول يې د جيم په زېر (جِلد jild) دئ. همــدغه راز د «عــرفان» عــربي ټکی چــي د پېژندني، خدای پېژندني يا معرفت په مانا دئ، د پاړسي ژبي پر زياترو عامو خلګو سربېره يې ان ځيني لوستي او پوه کسان هم د «ع» په پېښ ياني د «عُرفان urfān» په بڼه تلفظ کــوي؛ په داسي حال کي چي سم ډول يې د «ع» په زېر ياني د «عِرفــان irfān» په بڼه دئ. «هــراس» يوه بله پاړسي کليمه ده، چي زموږ ځيني پاړسي ژبي هيــوادوال يې د «هـ» په زېر ياني د «هِـراس hirās» په بڼه وايي؛ حال دا چــي سم شکل يــې د «هـ» په زوَر (هَراس

(c) ketabton.com: The Digital Library

haráś)دئ. «اناث»عـــربي ټکی هم له همدې ډلې لغتو څخه دئ، چې اصـــلاً باید د «الف»په زېرسره وويل ســـي؛ مگـــر ډېرى خلک يې د عربي تلفظ پرخلاف د «الف» په پېښ ياني د «اُنـــاثunáś»په ډول وايـــي. د عربي ژبي ثَـــبات (sabā́t) هم دا حـــالت لري، چې زياتـــره خـــلک يې د ثُبـــات(subā́t)په بڼه تلفظ کوي. ايرانيان د گومان ټکی، چي اوس په پښتو او پارسي دواړو ژبو کي کـــاريږي، د «گ»په زوَر د «گمان gamā́n» په بڼه وايي. همدغه راز ايرانيان په تېروتني سره د «عراق Irā́q» عربي کليمه، چي پر عربي سربېره په ځينو نورو اريايي ژبو کي هم د عين په زېر(عِراق) سره ويله کيږي، د عيـــن په زوَر(عَراق Arā́q)سره وايي .له بله پلوه په پارسي کي د «نخست» کليمه د نون په زوَر او د نون په پېښ دواړو بڼو سمه گڼله سوې ده. دغه راز، د «حسب» عربي ټکـــی د سين په زوَر او سکون دواړو بڼو سم بلل سوی دئ. په اوردو ژبه کي د اُصول، حُکـــومت او حُضور په شان عربي ټکي، د اصلي عربي قاعدې پرخلاف د «اَصولasúl» ، «حَکومت hakumát» او «حَضور hazúr»په بڼه ويل کيږي. سره له دې چي کليمې، عبارتـــونه، ترکيبونه او ژبنـــي اصطلاحات د خپلو تاريخي، محيطي او نورو بدلونو په ترڅ کي، د ژبو او حتا لهـــجو په بېـلوالي سره بېلابېلي بڼې او جولې خپلوي؛ اما فرهنگ ليکوونکی بايد هرومرو په قاموسو کي د دغـه راز ټکو سم او دقيق تلفظ په ډاگه کړي، که نه نو خـلک به هېښ پېښ وي، چي د دغـــه راز کليمو د کره تلفظ موندلو د پاره د کومې ژبي د ويونکو پر پلّه پل کښېږدي؛ څـــکه «اصـــول» ، «حکومت» ، «حضور» او دا سي نور پر عربي سربېره په ډېرو نورو ژبو کي هم کاريږي.

د اوروپايي ژبو ، په تېره بيا انگرېزي ژبي په قاموسو کي د کليمو د دقيقو او معياري تلفظو د وړاندي کولو اړتيا تر نورو ژبو هم ډېره زياته جدي ده. لکه څنگه چي پوهېږو په انگرېزي ژبه کي د ځينو ټکو په جوړښت کي بعضي توري صـــامت يا بې ږغه دي؛ مثـــلاً د «ججjudge» او «اکناليج acknowledge»په کليمو کي د «d»توری، په«نبknob» او«نايفknife»ټکو کي د «k» توری، پـه «رايټwrite»ټکي کي د «w»توری، په «اينډايټindict» ټکي کي د «c» توری، په «اُوټمautumn»کي د «n»توری بې ږغه دئ. په انگرېزي کي د کليماتو د سم او کره تلفظ د پېژندني ستـونزه د دغه راز مثالو په وړاندي کـولو سره نه ختميږي. په دې ژبـه کي سربېره پـــر بې ږغه تورو دا سي ټکـــي تر شمېر وتلـــي دي، چي د تلـــفظ او امـلا تر منځ يې خورا زيات توپير ليدل کيږي؛ د مثال په ډول د کرنل (هغه عسکري منصبدار، چي موږ يـې په افغانستان کي ډگروال بولو) کليمه د «colonel»په بڼه ليکي؛خو د «کرنلKərnal»په ډول يـې وايي. «ستيفنStephen» کليمه د ډېرو انگرېزي او اوروپايي نومو يوه برخه ده؛ خو په انـــگرېزي کي دا کليمه د املا پر خلاف د «ستيوون Stivan»په بڼه تلفظ کوي. د پارسي ژبي ځيني ايراني او افغاني ژباړونکي په ميډيا کي دا نوم په تېروتني سره د انگرېزانو د اصلي تلفـظ پر خلاف، د «ايستيفانIstifā́n»په بڼه ليکي او وايي. دغه راز، په انگرېزي ژبه کي ځيني دا ســي ټکي سته، چي«حالpresent» ، « ماضيpast»او وصفي وجه يا د فعل دريم حالت « participle past» يې د دې ژبي د گرامر د عمومي قاعدې پر خلاف په يوه ډول کښل کيږي، چي د گرامر يا ژبنود له پلوه يې د بې قاعده فعلو په نامه هم يادوي؛ مگر سره له دې املايي يوشان والي هم په يوه راز نه تلفظ کيږي؛ مثلاً د

(c) ketabton.com: The Digital Library

«رییډ read»(ویل، لوستل) ټکـــی، چې د فعل دریم حالت یې له حال او ماضي حالتو سره د بشپړ یو رنګ والي سره سره د «ریډ red» په بڼه تلفظ کیږي. د دې ترڅنګ په انګرېزي کې ځیني ټکي د صفت په حالت کې د دې ژبـي د ماضي فعل د عامي قاعدې پرخلاف، په کاملاً بېله بڼه تلفظ کیږي. پوهېږو چې په انګرېزي کـــي معمولاً د عادي فعل ماضي حالت له مصدر سره د «d» یا «ed» وروستاړي پـه زیاتولو سره جوړیږي؛ لکـه «worked» چې له «ورک work» مصـدر سره د «ed» وروســتاړي تر موښلولو ورسته لاسته راځي؛ خو د دې ډول ماضي فعلو تلفظ له هغو ټکو سره په وینـګ یا تلفظ کې ډېر توپیر لري، چې په ګرامري لحاظ د همدې قاعدې له مخې جوړ سوي دي؛ اما په خبرو او مکالمو کې د صفت په بڼه کاریږي؛ لکه «لرنید learned» (پوه، پوهاند، عالِم، لوستی، بامهذبه، رسېدلئ، هوښیار) چې د «لرن learn»(زده کول) له ټـــکي څخـه د «ed» شاونـدي په زیاتولو سره جوړ سوی دئ یا «کروکید crooked»(کوږ، نابرابر، ناهوار، چـمباز، ټګ) چـــي لـه «کروک crook» سره د «ed» ورستاړي د یوځای کولو په مرسته جوړ سوی دئ. په انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر خورا ډېر زیات دئ، چې را ټـولول یې ډېر وخت او لویه څېړنه غواړي.

سربېره پر دې، په انګرېزي ژبه کې هم د نړۍ د نورو ژبو په څېر داسي کلیـــمې ډېرې دي، چې خلګ یـــې پـه بېلابېلو ډولونو تلفظ کوي. بې شکه په داسي شرایطو کې د ژبــي ټول زده کوونکي، په تېره بیا بهرنییان لـــه لویو ستونزو سره مخامخ کیږي، چې حل یې باید یوازې د ژبې په علمي او اکاډیمیکو قاموسو کې ولټول سي؛ د مثال په توګه د یـوولس ټکی د اَلیون(alevə́n) او (Ilevə́n) په بڼه؛ د پوښتني یا مسألې په مانا د "issue" کلیمه د ایشو(iš́ú) او ایسو(isú) په بڼه یا د(financial) ټکی چې ځیني یې د فیننشـــل(finanšəl) په بڼه او ځیني نور یې د فـاینننشل(fâinanšəl) په ډول تلفظ کوي.

په برتانوی انګرېزي کـي د داسي ټکو شمېر لږنه دئ، چې ان د انګلستان په بېلابېلو سیمو کې هم په جلا جلا ډولونو ویل کیږي. که د تلفظ له دې ستونزې سره د امریکایي، کاناډایي، استرالیایي، هـندي، پاکستاني، هانګانګي، نایجیریایي، جمېـکایي او داسي نورو انګـرېزي تلفـظو بېـــلوالی او رنګارنګي هم یو ځای کړو، بیا نو یوازې په انګرېزي ژبه کې د بېلابـېلو تلفظونو د پېژندني موضوع د یوه لوی کتاب په ګچه پراخي څېړني او شنني ته اړتیا لري. دلته یوازې د برتانوي او امریکایي انګرېزي په تلفظو کې د توپیر څو مثالونه وړاندي کوو:

انګرېزان د اعلان یا اشتهار دپاره د اډورټیسمینټ(advertisement)کلیمه استعمالوي؛ خو امریکایان همدا کلـمیه د اډورټایزمینټ په بڼه تلفـظ کـــوي یا آفتین(often)، چـــي انګرېزان یې له«ټ»سره وایي ؛ مګر په امریکایي تلـفظ (آفن) کې یـې«ټ»، حـــــذف سوې ده یا شېجوَل(schedule)چې انګـــرېزان یې د کـــــاف پرځای په «ش»تلفظ کوي؛ خــو پـه امریکایي تلفظ کې یې د «ش» پر ځای«ک»ویل کیږي (سکېجوَل). دلته مو دا څو بولګې او مثالونه د دې دپاره وښوول، چـــي پــه قاموسو کې د کلیمو د سم او کره تلفظ نه ښوول، خلګ له خورا ډېرو سرګردانییو او سرخوږییو سره مخــامخ کوي ؛ او د علمي فرهنګو په مرسته د هري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې د کليمو د سم تلفظ پېژندنه، د معاصري قاموس ليکنې له ډېرو ضروري اړخونو او ځانګړتياوو څخه ګڼل کېږي.

د نورو ژبو د قاموسو په شان، د پښتو قاموسو د تأليف له هماغه پيل څخه تر اوسه پورې د کليمو د تلفظ ښوولو د پاره له ځينو لارو چارو ګټه اخيستل سوې ده. ځينو مؤلفانو لکه اروښاد محمد ګل خان مومند (۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش) په خپل «پښتو سيند» او محمد ګل نوري په خپل «نور اللغات» کې، چې پښتو ټولنې د «پښتو قاموس» په نامه ياد کړی دئ، د عربي قاموسو د تلفظ ښيني مېتود غوره کړی دئ. د تلفظ ښوولو دې لارې عامو لوستونکو ته د را غونډو سوو کليمو د تلفظ پوهېدنه ډېره ګرانه او ستونزمنه کړې ده(و.ګ. «پښتو سيند»او «پښتو قاموس»). د پښتو قاموس ليکنې مخکښانو - محبت خان او الله يارخان په خپلو قاموسو کې د بېلابېلو ټکو د تلفظ د افادې د پاره، هغه لاره اخيستې ده، چې په ځينو پخوانيو پاړسي فرهنګونو ؛ لکه «برهان قاطع»، «فرهنګ رشيدي»، « فرهنګ آنند راج»، « غياث اللغات» او داسې نورو کې باب وه؛ او تر اوسه هم په ځينو پاړسي قاموسو کې دود ده (و.ګ: برهان قاطع، فرهنګ رشيدي، فرهنګ آنندراج، غياث اللغات) ؛ د مثال په ډول په «رياض المحبت» کې د «الوتل» مصدر د تلفظ ښوولو د پاره داسې ليکل سوي دي: الوتل بالف ممدوده ولام ساکن و واو مفتوح وتای فوقانی مفتوح و لام ساکن(و.ګ. نواب محبت خان برېخ ۷۹ -۸۰). په «عجايب اللغات» کې د « شپون» کليمې د تلفظ د پاره داسې راغلي دي: شپون مفرد بشين منقوطه مشموم - فتح قريب به سکون و با فارسی مضموم و واو معروف و نون ساکن بفارسی(الله يارخان برېخ ۷- ۸).

ځينو قاموس ليکوونکو لکه د ايران حسن عميد ، ابو القاسم پرتو او نورو په خپلو اثارو کې د عربي ژبې په پيروی د بېلابېلو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره پر ځينو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد ، وړغندي او داسې نورو په شان نخښې ايښې دي؛ مثلاً بازرس(زْرَ)، پيدايش(پَ يِ)، پيروز(پِ رُ) او داسې نور(عميد۱: ۳۵۵، ۵۹۲ و ۲۰۰). البته د چاپ او خپرونو په اوسني کمپيوټري پېرکې د کليمو پر بېلابېلو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد ، وړغندي او داسې نورو نخښو ايښوول څه ګران کار نه دئ؛ خو د بېلابېلو ټکو، عبارتو، ترکيبو او اصطلاحاتو په تلفظ ښوولو کې له ځينو اسانتياوو سره سره، د دې لارې لويه نيمګړتيا يې دا ده، چې نسې کولای د يوه لُغت په تلفظ کې ټول شامل ږغونه، په دقيقه توګه بيان کړي.

ځينو نورو فرهنګ ليکوونکو په خپلو اثارو کې د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د هموزنه ټکو يادونه کړې ده؛ د مثال په توګه، شرافت او ولايت، دليل او عليل، عاطل او باطل، لطيف او کثيف او داسې نور. که څه هم د تلفظ ښوولو دا لاره ظاهراً ډېره اسانه او په زړه پورې برېښي ؛ خو په عمل کې د دغو دلايلو له مخې چندان د پام وړ نه ده ګرځېدلې:

- په هره ژبه کې داسې ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چې د هموزنه ټکو موندنه يې ګرانه يا کاملاً ناممکنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داسي لغتونه هم په پېخر دي، چي همو زنه ټکي لري؛ خو د هغو تلفظ پېژندنه په خپله لويه معما وي. په دې توګه، که قاموس ليکوونکی مجهول په مجهول سره وښيي، هيڅوک يې په مقصد نه پوهېږي.
- دا لاره هم د هغه مېتود په څېر، چي د را غونډو سوو ټکو بېلابېل توري د تلفظ پـه لحاظ تشريح کوی (لکه د سين په پېښ، د رې په زْوَر، د الف په زېر او داسي نور)، د فرهنګونو د حجم د زياتوالي له بابته، چندان ګټوره او په زړه پوري نه ده.

د لعل محمد کاکړ او لوی استاد- علامه حبيبي په ګډ اثر «سپېڅلې پښتو» کي هم د «فرهنګ عميد» په شان، د پښتو کليمو د تلفظ ښيلو د پاره، ځيني نخښې کار سـوي دي، چي د خپل وخت د معيارونو له مخي ډېر ګټور کارؤ؛ خو د کليمو د کره تلفظ پېژندني له پاره يې څه نوی او پرمختللی مېتود نه ندئ وړاندی کړی. د قلندر مومند او فريد صحرايي په «درياب» کي هم د کليمو د ماناوو او اوږدني په برخه کي له ځينو ښېګڼو او ښو اړخونو سره سره، د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو لاره، چندان ګټوره او خونده وره نه ده (و.ګ. درياب). په ډېري خواشينۍ سره، د ځينو نيبيو افغان مؤلفانو په فرهنګو کي دکليمو د تلفــظ ښوولو مسألې ته له لويه سره هيڅ پام نه دئ اړول سوی. د عبدالله افغاني نويس «افغـان قاموس»، د پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار «دري- پښتو فرهنګ» او داسي نور له دې ډلــي څخه دي.

د پښتو ژبې اوروپايي فرهنګ ليکوونکو؛ لکه ډاکټربرنارډ ډورن(۱۸۰۵-۱۸۸۱م)، جګړن هنري جورج راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م)، جګړن هنري والټر بيلو(۱۸۳۴-۱۸۹۲م)او ډېرو نورو لومړی پلا په خپـلو قاموسو کــي لـــه ټرانسلېټرېشن (transliteration) او ځيــنو فونيټيکــو نخـــښو څخـــه کـــار اخـيستی دئ.
د پښتو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د رومي توروا و ځينو فونيټيکو نخښو کارونه، په حقيقت کي نوی ګام او د پښتو ژبې بهرنيبو مينه والو ته دکليمو د کره تلفظ وړاندي کولو په لار کي لويه مرسته وه؛ مثلاً د ډاکټر ب. ډورن په لُغتنامه کي د «آبادانی» د تلفظ ښوولو د پاره پــه رومي تورو (Roman Script)داسي کښل سوي دي:
ābādānī (ډورن۳۸۹).
د راورټي په پښتو قاموس کي آخښی[اخښی] په لوېديځه او ختيـځه لهجه کي داسي ښوول سوی دئ
آخښی ″ākh- khaey(E)″ākh-shaey(W) :
(راورټي۱).
په دې ډول ګورو، چي راورټي لږو ډېر يو نيم سل کاله مخکي، هغه مهال چي په اوسنۍ بڼه د فونيټکي الفبې چندان څرک نه ؤ، د پښتو په لوېديځه او ختيځه لهجه کي د «ښ» او «خ» د دوو بېلو ږغو (فونيمو) د افادې د پاره د انګرېزي ژبې بېل توري کار کــړي دي. لــه څه د پاسه درو نيمو لسيزو راهيسي د پښتو په فونيميکه الفـــبې کي د «ښ» تــوري د پاره تر انګرېزي ايس(s)لاندي يو ټکی او د «خ» د پاره د انګرېزي الــفبې د ايکس (x)توری استعمالوي، چي دا کار د پښتو ژبې په بېلابېلو لهجو کي د يوې کليمې د کره او د قـــيق تلفـــظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوولو په مقصد ډېر ګټور او ارزښتناک ګام ؤ. لکه څنګه چي «ښ» او «خ» یا «ښ» او «ش» دوه بېل ږغونه دي، «ژ» او «ځ»، «ږ» او «ګ»، «س» او «څ» هم کاملاً بېل اوازونه دي. له دې کبله باید د دوو بېلو فونیټیکو نخښنو په وسیـــله وښوول سي؛ او هیڅکله سره ګډ نسي.

بیلو په خپـــل پښتو - انګرېزي قـــاموس کـــي د عربي «ضد» ټکي تلفظ دا سي لیکلئ دئ: ”zidd“ (بیلو ۱۰۹).

دې واقعیت ته په پام سره، چي د پښتو په ګډون د نړۍ په بېلا بېلو ژبو کي د الفبې مـــروج توري (ګرافیمونه) د ژبو ټول ږغونه (فونیمونه) یو په یوه نسي افاده کولای، نو ځکه د ټولو ږغو او هجاوو د روښانه افادې دپاره یوازي د فونیټیکي الفبې او نخښنو کاروَنه ضروري ګڼل کیږي؛ د مثال په توګه د انګرېزي ژبي اصلي ویوونکي «افغان» د «افګان»، «خان» د «کان»، «ســـودان» د «سوډان»، «طالبان» د «ټالیبان» او «افغانستان» د «افګانیسټان» په ډول وایي. علت دا دئ، چي په دې ژبه کي د «خ»، «د»، «ت» او «غ» ږغونه نسته؛ د انګرېزانو غوږونه له کوچنـــیوالي څخـــه دغه راز ږغونه نه پېژني، نو ځکه په خپله الفبې کي د هغو د افــــادې دپاره ځانګړي توري او نخښې نلري. د هندوستان مشهور پښتون فیلمي ستوري- شاهرُخ خان هندوانو ته د خدای پار نیسي، چي هغه ته د «شاهرخ کهان/کان» پر ځای «شاهرُخ خان» و وایي. د «شاهرخ خان» دا غوښتنه بې ځایه نه ده؛ ځکه په هندي او اوردو ژبو کي «کان» غوږ ته ویل کیږي؛ او د هندوانو په دې ناوړه تلفظ سره له «خان» څخه «غوږ» جوړیږي. په دې ډول ګورو چي، په هندي ژبه کي هم دا ستونزه د «خ» ږغ د نسته والي له کبله پېښه ده. د هندي ژبي ویوونکي هر ځای د خپلي ژبي د دې کمزوري جوړښت له مخـــي «خ» په «ک» الیشـــوي؛ او د همدې اړتیا له مخي هغوی «خانپور» ته هم، چي د یوه ښار نوم دئ، «کهانپور/کانپور» وایي او په خپلو سندرو کي «نخره» په نکهره/نکره» اړوي. موږ هم په پښتو کي له دا سي پېچومو او مشکلاتو خلاص نه یو. زموږ د ژبي ځیني ږغونه د هغو تورو په مرسته نسي افاده کېدای، چي د ژبي په اوسني لیکدود کي جال دي. له هـــمدې سببه د دغه راز اوازو د سمي او دقیقي پېژندني دپاره د ځانګړو فونیټیکو تورو او نخښنو کاروَنـــي ته جدي اړتیا ده. موږ په پښتو کي توره (سپلاوه، شمشېر) او توره (تور رنګه، سیاه)، زړه (دل، قلب) او زړه (تېره، پخوانۍ، ګذشته، سابقه)، سور (سور رنګه، سرخ، قرمز)، سور (بر، عرض، پهنایی) او سور (سپور، راکب، سوار) په یوه بڼه لیکو؛ خو په جلاجلا بڼو یې وایو. په پاړسي ژبه کي شـــیر (شیدې/شودې) او شېر (زمری/مزری، اسد، غضـــنفر)، خاستن (پورته کـــېدل، دربـــدل) او خواستن (غوښتل)، تیر (غشی) او تېر (پخوانی، ګذشته، ناخبره، ناګاره) او دا سي نـــور په یوه رنګ کاږي؛ اما په بېلو ډولو یې وایي. په اوردو او هندي کي هم سر (د وجـــود پاسنۍ برخه، په پاړسي کي کله)، سِر (راز، پټه خبره) او سُر/د سین په پېښ/ (هغه شراب چي له وریجـــو یې جوړوي)، سُر/د سین په پېښ/ (هغه بوټ چي مخکنۍ برخه یې له تاره اوبي) او سُر/د سین په پېښ/ (خوږ آواز، مېلوډي، آهنګ) په لیکنه کي یو ډول؛ مګر په تلفظ کي بېل دي. دا کړکېچن او ستونزمن حالتونه ټول خلګ، په تېره بیا د ژبي نوي زده کوونکي له سرخوږي او سرګنګسي سره مخامخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصري قاموس ليکنې مخکښ نظريه پرداز - لوی استاد ارواښاد عــلامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م -۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) پـه ۱۳۴۵ش کال ياني له نن څخه څه د پاسه څلور لسيزي مخکې په قاموسو کې د فونيټک الفبايي سيستم په اړه داسي کښلي دي: «...بايد گرده لغتونه په خورا دقت او احتوا او جامعيت سره را ټول کړل سي، مگر دغه ضبط او راټولول هم تر خاصو شرايطو لاندي کېدای سي، چي عمومي شرايط يې دا دي:
۱- د لغاتو حرکات او صوتي خصايص په بين المللي مکمله املأ ضبطول، چي بيا لوستونکي ته صحيح تلفظ کول آسان وي، او په هغه ډول يې و ويلای سي، چي پښتانه يې پخپله لولـــي؛ مثلاً ښه د مخ رنگ ته هم وايي، او د مرغه ښې (پر) ته هم وايي، مگر په حرکاتو او اداً کي يــې فرق ستره. اوس موږ کله اروو، چي پښتانه نطاقان هم د دغو دوو کلمو فرق نه سي کولای، دا ځکه چي په سيند کي يې د دغو دوو کلمو د تلفظ او آواز فرقونه نه دي ضبط کړي، او دا فقط په بين المللي غوره املأ سره کېدای سي.»(حبيبي، «د پښتو سيند به څنگه ليکل کيږي؟»، ۴.)

د بين المللي فونيټکي الفبې په مرسته د مندرجو کليمو تلفظونه ښوول په پښتو قـاموس ليکنه کي يو په زړه پوري پرمختگ ؤ، چي نور معاصر قاموس ليکوونکي يې تر هغه مهاله له نامه او ځانگړتياوو سره چندان اشنا نه وه.

په انگرېزي او نورو اروپايي ژبو کي هم لکه څنگه چي مخکي لنډه يادونه وسوه، ددغـه راز ژبنيو ستونزو او جنجالونو مثالونه خورا ډېر دي. دا ډول مُشکلات او سرگرداني دفونيټيکو تورو او نخښو په کومک په ډېري اسانۍ سره هواريږي؛ خو فونـيټيک توري او نخښــي هم له ستونزو او کړاونو خالي نه دي. د فونيټيکو نخښو د کارولو لويه ستونزه دا ده، چـــي دغه راز توري او نخښي واحده او ثابته ښه نه لري. په دې مانا، چي د بېـــلابېـلو علمي او تحقيقي مرکزو ژبپوهانو او قاموس ليکوونکو له خپل ذوق او سپارښتني سره سم د فونيټيکو نخښو په ايجاد او رواجولو لاس پوري کړی دئ. ددې کار له امله نن گورو، چي حتا د يوې انگرېزي ژبې په ډېرو مشهورو قاموسو لکه اکسفورډ، کېمبريج، چېمبرز، لانگمېن، ويبستر، مکمېلن، کولينز او ډېرو نورو کي د فونيټيکو تورو او نخښو ترمنځ چندان ورته والی نه ليدل کيږي. په بله وينا د هر قاموس مؤلفانو د خپلو بومي او ځايي تلفظونو او فينالوژيکو ځانگړتياوو پر بنسټ دلوستونکو د استفادې دپاره، فونيټيک توري او نخښې غوره کړي دي.

پروفيسر جگسن او پروفيسر امويله په خپل پياوړي علمي اثر «کليمې، مانا او لغتــنامه...»کــي د فونيټکي الفبې د ځينو نيمگړتياوو او کمزوريو په اړه داسي کاږي:
«په زيـاترو اوسنيو فرهنـــگو کي د يوه ټکي يا اصـــطلاح د تلفــظ ښــوولو دپاره له بــين المـــلــلي فونيټيکي الفبې(International Phonetic Alphabet) څخه کــار اخيستل کيـــږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ب.ف.ا.(I.P.A.) پر خلاف دا استدلال کيږي، چې دا الفبې پر داسي نا اشنا نخښنو تکيه کوي، چې د هغو د تفسير او بيان دپاره ځانګړي چارټ ته اړتيا ليدل کيږي. د مختلفو مؤسسو له خوا په وړاندي سوو فونيټيکو الفباوو کي يې د عين ټکو دپاره بېل بېل سيمبولونه ټاکلي دي. په بله وينا ، په دې فونيټيکو الفباوو کي د بېلابېلو لهجوي تلفظو د افادې دپاره جلا جلا نخښني غوره سوي دي، چـــي دې کار د هغو پېژندنه ډېره ګرانه کـړې ده. سره لـــه دې هم ، د دغه راز الفبې ښه والی په دې کي دئ، چي د هري ژبــي د هر ږغ او هـري نخښني تر منځ يو په يـو ورتـه والــی وړاندي کـوي.» (Jackson and Amvela 194)

مالوميږي، چي د انګرېزي ويوونکو ټولنو تر منځ له ټولو علمي - تخنيکي اړخو او پرمختګو سره سره، تر اوسه په دې برخه کي د يوه متحد الشکل او منلي معيار رامنځ ته کـېدو ته، اوږده واټنونه پراته دي. له بله پلوه لکه څنګه چي پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله يادونه کـړې ده، زموږ په نالوستې يا لږلوستې ټولنه کي خو څه چـــي، ان په پرمختللو اوروپايي ټولـنو کي هم د فونيټيکو تورو او نخښنو په مانا اوسمه کـاروَنه ډېر لږ کسـان پوهېږي. مخکنييو بحثونو ته په کتو سره نتيجه اخلو، چي په قاموسو کي د کليمو د تلفظ ښوولو دپاره هره لاره او طريقه د ځينو ښېګڼو او اسانتياوو تر څنګ، ځيني کمزورۍ او نيمګړتياوي هم لري.

په اوسنييو عصري قاموسو کي زياتره د کليمو د تلفظ ښوولو دپاره د نورو لارو چارو پر ځای له فونيټيکو تورو او نخښنو څخه کـار اخيستل کيږي؛ ځکه يوازي فونـيټيک توري او سيمبولونه کولای سي د هري ژبي ټول ږغونه په سم او دقيق ډول وښيي؛ خو د دې کار د بريالي تطبيق دپاره د څو شرطونو په پام کي نيول ډېر ضروري برېښي:

- لومړی دا چي د يوې ژبي هر راز فونيټيکي نخښني بايد تر وسه وسه د ژبپوهـانو او نورو اړونده پوهانو د نظر د يووالي پربنسټ جوړي سي. په دغه راز تورو او نخښنو کي بدلـون او اوښتون هم بايد ، د اړونده پوهانو او څېړونکو تر علمي شننو او بالاخره ګډي پرېکړي وروسته را منځه سي.
- دوهم شرط دا دئ، چي دغه راز فونيټيک توري او سيمبولونه بايد هرومرو له پراخو او ژونديو مثالو سره د قاموسو په پيل کي بيان او تشريح سي.
- په پای کي بايد د عامو خلګو د پوهاوي او اسانه استفادې په مقصد غوره سوي تـوري او نخښني د هيواد په تعليمي او تحصيلي نصاب، زياترو علمي او تحقيقي اثارو، او حتـا ورځنييو عامو ليکنو کي په پراخه توګه دود سي، چي د قاموسو د مندرجـو تلفظو په پوهېدو کـي، له لوستونکو سره لازمه مرسته وکي.

د کمپيوټر او اينټرنيټ په نننۍ زمانه کي د ځينو قاموس ليکوونکو له خوا ، د راغونډو سوو کليمو د تلفظ د ليکلي شکل تر څنګ، د هغو تلفظونه هم په ثبت سوي ږغ کي وړاندي کيږي، چـي تر ليکلي ډول ډېر اسانه، ساده او په زړه پوري کار دئ. هـمدا اوس د ځيـــنو انګليسي ډيجيټل او اينټرنيټي قاموسو مؤلفانو ،د فونيټکو نخښنو په مرسته د کليمو پر تلفظ ښوولو سربېره، د انګرېزي ژبي د يوه تلفظ پر ځای د برتـانوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امریکایي لهجې دوه معیاري تلفظونه وړاندي کړي دي، چي په ریښتیا سره د انګریزي ژبې په دوو لویو لهجو (برتانوي او امریکایي) کي د ببلابېلو ټکو د معیاري تلفظ د اسانه او بې تکـلیفه زده کړې دپاره خورا لوی او ارزښتناک ګام ګڼل کیږي (په ځینو انګریزي قاموسو کي د کلــیمو د ژوندي تلفظ د اورېدو دپاره دغه ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسونه وګورئ:

Oxford Talking Dictionary
The American Heritage Dictionary of the English Language
Collins Complete and Unabridged English Dictionary
Longman Dictionary of Contemporary English
Merriam-Webster's Online Dictionary
Random House Dictionary
MACMILLAN DICTIONARY,
Chambers Reference Online, etc.

خدای دي هغه ورځي ژر تر ژره راولي، چي زموږ په هیواد کي هم د پښتو او پارسي ژبو فرهنګونه په خپلو ډیجیټل او اینټرنیټي ډولونو کي د انګریزي ژبې په شان، د راغــونډو سوو کلیمو تلفظونه پر لیکلي ډول سربېره، په ژوندي ږغ کي هم وړاندي کړي. البته د یوه معیاري لیکدود په شان باید د کلیمو د معیاري تلفظو د پاره هم له پوره زغم او علمي لارو چارو کــار واخیستل سي .

د کلیمو په سم او کره وینګ کي د خج ارزښت

د نورو ژبو په شان باید په پښتو کي هم د ببلابېلو ټکو د دقیق او کره تلفظ د وړاندي کــولـو دپاره په قاموسو کي د «خج accent/stress» مسألې ته ژور پام وسي؛ ځکه په پښتو ژبه کي هم د نړۍ د ځینو نورو ژبو په شان د ځینو ټکو او عبارتو د ویلو پر مهال پر ځیـنو څپو یـا ځینو برخو ځانګړې ټینګاریا دروندوالي راځي، چي هغه ته د ژبپوهني په اصطلاح خــج وایي. پـه پښتو ژبه کي دغه راز، زُور یا ټینګار د کلیمو په ببلابېلو برخو کي لیدل کیږي. ځیـني مهال خج پر لومړی هجا لکه اور، کله کله د منځ پر سېلاب لکه اتلوالی، مېړنوالی، سوروالی او ځــیني وختونه هم پر وروستي سپوڼوي لکه پلوشه، شغله، تماشه او داسي نور. خج په ببــلابېلو ټکو او عبارتو کي د یوې کوچنۍ نخښې په مرسته ښوول کیږي، چي زیاتره د یوه کاږه کوچني خط (´) په ډول وي؛ او د اړونده هجاوو پر سر ورکول کیږي. په خواشینۍ سره تر اوسه پــوري د خج کارول زموږ په چاپي لیکنو کي ډېر لږ تر سترګو کیږي.

ځینو مؤلفانو په پښتو قاموسو کي په یوه یا بل ډول د ببلابېلو لغتو او ترکیبو د تلفــظ ښـوولو دپاره څه لاري چاري کار کړي دي؛ خو له دې امله چي د هري کلیمي ببلابېل سېلابونه یې د خج په کارولو سره نه دي ښوولي؛ نو لوستونکي یې په ویلو کي له لویو تېروتنو او ګــډوډیو سره مخامخ کیږي. دلته د کلیمو د التباس او ګډوډۍ په له منځه وړلو کي د خــج ښوولو څــو مثالونه وړاندي کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کډه (خج پر لومړۍ څپه)[1] د کورسامان او اسباب.[2] د کور د سامانو او شیانو لېږدونه؛ په پارسي کې کوچ، کوچ کشی.[3] مېرمن، ماینه، ماندینه، کوروالا، کورودانه، ارتینه ...

کډه (خج یا فشار پر وروستۍ څپه) کنده، ژور ځای، ډب او داسې نور.

واړه (خج پرلومړۍ څپه) ټول، ګرده، درست؛ په پارسي کې همه؛ په عربي کې کُــل، تمام، قاطبه، کافه...

واړه (خج پروروستۍ څپه) کوچنیان، کمکیان، ماشومان، ووړ یا وړوکی مفرد.

زړه/zṛə/ د انسان او حیواناتو په کوګل کې د وینو پاکولو او وېشلو دستګاه؛ په پارسي کې دِل؛ په عربي کې قلب. زړونه جمع.

زړه (خج پر وروستي سېلاب)/zaṛá/پخوانی، تېره، مخکنی، د اوسني پر خلاف؛ پـه پارسي کې ګذشته؛ په عربي سابقه. زړې جمع.

کوټه (په څرګند یا معروف واو، خج پر لومړۍ څپه)[1] خره، دلۍ، لویه ذخیره، ستره زېرمـــــه، انبار/ امبار، ډېران، د راغونډو سوو شیانو نا اوډل سوې مجموعه.[2] ډېر، زیات، لویه اندازه. کوټې جمع.[3] د جنوبي پښتونخوا د مشهور ښار نوم، چې پخوانی تاریخي نوم یې شال یا شالکوټ دئ؛ او اوس یې په اوردو او انګرېزي کې کویټه بولي.

کوټه (په اوږد یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) خونه، هوتاک/اوتاک، په تورکي کې اطاق/ اتاق؛ په پارسي کې خانه.

کوټه (په اوږده یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه) ناچله، کلپ، له چــلنده لوېدلئ، بـــې ارزښته، بې باوره، ګډسوی، ناخالص؛ په هندي او اوردو کې کهوټا.

کوټه (په څرګندیا معروف واو، خج پر وروستۍ څپه) د غټو سپو یوځانګړی ډول، چې زیاتره یې د جنګولو یا کور، رمو او کلاوو د ساتني دپاره روزي؛ په عربي کې عقور. د افغانستـــان د عــلومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کې یې د سپي په مانا د کوټه(kutá) کلـــیمه پـه اوږده یا مجهول واو(kotá) کښلې ده(و.ګ. امرخېل او نور، ۴ټ، ۲۲۰۵.) په داسې حال کې چې د پښتو په لوېدیځه لهجه کې یې په معروف یا څرګند واو تلفظوي. ښایي د پښتو په نورو لهجو کې په مجهول یا اوږده واو هم د دې تلفظ مثالونه او بولګې په لاس کـې وي، چې ما ته یې تر دې دمه څرک نه دئ لګېدلئ؛ خو سره له دې هم باید ، د پښتو د لوېدیځې لهجې تلفظ هیڅکله په قـاموس کې له قلمه نه وای لوېدلئ.

که په پښتو کې د واقعاً معیاري لیکدود را منځ ته کولو له پاره هڅې او کوښښونه کوو، بیا نو تر هر څه مخکې باید د ژبې په عامو یا هراړخیزو قاموسو کې د بېلابېلو سیمو د اوسېدونکو پښتنو تلفظونه په دقیقه توګه ثبت کړو، چې وروسته بیا د علمي څېړنو په رڼا کې، د معیاري تلفظ او معیاري لیکدود له پاره استعمال سي.

کوټه/kwáta/(خج پرلومړۍ هجا) کړکه، کوړکه، کړوکه، هغه چرګه چې له هګییو اچولو لوېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې کليمو شمېر په پېخر دئ، چې ماناوې يې د بېلابېلو ترکيبي برخو د تلفظ د بېلوالي پر بنسټ، ډېر توپير مومي. د کليمو د سم او کره تلفظ په وسيله د هغو په ماناوو او مفاهيمو کې د ګډوډېيو او التباسو د مخنيوي دپاره، په قاموسو او حتا نورو ليکنو کې د يوې کوچنۍ نخښې(خج)کارول ډېرضروري او مُهم کار دئ، که نه نو نه يوازې عام خلګ، بلکې لوستي خلګ به هم د دغه راز ټکو په تلفظ کې له ډول ډول پېچومو سره مخامخ وي.

د کليمو له کره وينګ سره د فونيټکې الفبې او خج اړيکې

د پښتو نوې ژبنې قاموسونه بايد د پښتو ټکو د کره املاوو په لړکې د هغو کليمو املاوو ته هم ښه ځير سي، چې د فونيټيکې الفبې او خج په کارولو سره يې په ماناوو کې لويه ګډوډي رامنځ ته کيږي؛ لکه:

لوټه(خج پرلومړي سېلاب)د وچو ختېو يوه ټوټه؛ په پارسي کې ګُلوخ.

لوټه(خج پرورروستي سېلاب) د اوبو اخيستلو لوښی، تملوت؛ په هندي، اوردو او ځينو نورو هندي الاصله ژبو کې لوټا.

جګړه (خج پرلومړۍ هجا)جنګ، منازعه، شخړه. جګړې جمع. دا تلفظ دپښتو په ختيځه لهجه کې باب دئ.

جګړه (خج پر وروستۍ هجا)چې په مخکنيېو ماناوو سره د پښتو په لوېديځه لهجه کې باب دئ. جګړې جمع. په هندي ژبه کې هم د«جهګړا»کليمه د وروستۍ څپې په خج سره ويله کيږي.

(و.ګ.: Platt 405; Zaman & Naveed289)

مالوميږي، چې د جګړې اصلي او پخوانی تلفظ د پښتو د لوېديځې لهجې په ډول د وروستۍ څپې په فشار سره دئ. اوس نو که څوک د لرغونتوب او عُموميت په معيارونو پسې ګرځي، بيا نو پر ځای ده، چې دغه تلفظ نه يوازې په روښانه بڼه په ټولو پښتو قاموسو کې وړاندې سي، بلکې پر لرغونتوب سربېره يې په بېلابېلو ژبو کې د پراخ استعمال مسألې ته هم ګوته ونيول سي.

دنده (خج پرلومړۍ څپه) وظيفه، کار، کسب، کاروبار، خوارې، غريبي. د پښتو په ختيځه لهجه کې د لومړۍ هجا په فشار سره ويله کيږي. دندې جمع.

دنده (خج پرلومړي سېلاب) د تلفظ دا بڼه په مخکنيېو ماناوو سره، د پښتو په لوېديځه کې رواج ده. په هندي او اوردو کې هم دا ټکی کټ مټ د پښتو دلوېديځې لهجې په بڼه ويل کيږي يانې په وينګ کې يې خج پر وروستي سېلاب دئ(دهندا)؛ او «دندې» يې د جمعې حالت دئ. (Platt 547; Zaman & Naveed 401)

شوده (په څرګند يا معروف واو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو- پښتو تشريحي قاموس دا ټکی په اوږده يا مجهول واو ليکلئ دئ)شيدې/ شودې؛ په درې کې شير(بايد هېر نه کوو، چې په درې کې شير= شيدې او شېر= زمری په يوه بڼه ليکي؛ خو په بېلابېلو ډولو يې تلفظ کوي؛ حال دا چې په ايرانی پارسي کې شير= شيدې او شېر= زمری دواړه هم په يوه ډول ليکي او هم يې په يوه بڼه وايي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوده (په اوږده یا مجهول واو ، خج پر دوهمه څپه) بې عقل، کم عقل، احمـق، ساده، چادي، سوډر او داسي نور. د پښتو دا ټکی له زیاترو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري؛ او په هغـه ژبه کي هم د وروستۍ څپې په خج سره ویل کیږي.

که د زړو کلیمو پخوانۍ او اصیل تلفظ تر اوسه د پښتنو په ځینو ویونکو کي ژوندی وي، دا خبره منطقي او علمي ښکاري، چي هماغه پخوانۍ او اصلي تلفظ د ژبې په نورو لهجو کي هم جال سي؛ ځکه هر څونه چي د ژبې لغتونه، ترکیبونه او اصطلاحوي په خپله اصیله او لرغـوني بڼه رواج وي، هغونه د ژبې اصالت او سپېڅلیتا خوندي پاتیږي. البته دا د بېلابېلو ټکو د معیاري توب په مسألې پوري اړه لري، چي دلته يې د بحث ځای نه دئ. دلته یوازي د دې خبرې یادونه کافي ګڼو ، چي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو - پښتو تشریحـي قاموس په ګډون، په زیاترو پښتو قاموسو کي د دغه راز ټکو له پاره حتا د پښتو د لوېدیځي لهجې د تلفظ او املا یادونه هم نه ده سوې. له همدې کبله باید محقق او سترګه ور فرهنګ لیکوونکی د خپلو اثارو لوستونکي د دغه راز باریکو مسألو په ریښه او اساس پوه کړي؛ او د پښتو ژبې له بېلابېلو لهجو څخه د رنګارنګ مثالو او نظایرو په وړاندي کولو سره د هغو ذهنونه روښانه کي. ښایي ځیني معترضین استدلال وکړي،چي دغه راز ټکي خو د بېلابېلو تلفظو په لرلو سره، د پښتنو په ټولو لهجو کي یو ډول املا لري، نو ځکه د اند ښندني وړ ستونزه او ګډوډي نه پېښوي. دا خبره سمه ده، چي پښتـانه نن سبا دغه ډول ټکي ټول په یوه متحد الشکل او معیاري لیکدود کاږي؛ مګر ګډوډي او مشکل هغه مهال راولاړیږي، چي د قاموس مؤلف د لیکسیکوګرافۍ له نوي مېتودولوژۍ سره سم په خپلو قاموسو کي د هر ټکي د کره او معیاري تلفظ ښوولو د پاره فونیټیک توري او نخښي وړاندي کړي؛ او د کلیمو په بېلابېلو برخو کي د خج موقعیت څرګند کړي. که په قاموسو کي دې ارزښتناکو مسألو ته پام و نسي، د کلیمو د سم او معیاري تلفظ پېژندنه او زده کړه موږ ټولو ته په لوی ربړ او سرخوږي اوړي. علمي قاموس لیکنه په ټینګه د دې غوښتنه کوي، چي په داسي حالاتو کي باید تل د تنګ نظرییو ، تعصبونو او سرسري چال چلند پر ځای زورو او هر اړخیزو پلټنو ته پام وسـي؛او د علمي معیارو له مخي سره او ناسره سره بېل سي.

په قاموسو کي د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

د ننني فرهنګ لیکني یل مهم اصل دا دئ، چي لوستونکو ته په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو، ترکیبونو، تعبیرونو او اصطلاحاتو معیاري یا کره املاوي وړاندي کړي. ځیني وختونه په اشعارو او نظمونو کي د قافیې د اړتیا له مخي، د مختلفو ټکو د املاوو ناسمو شکلو ته ځای ورکړل سوی وي. شاعرانو په داسي حالاتو کي اکثراً د وزن او آهنګ پر بنسټ قافیه ترلي وي، نه د ټکو د املایي جوړښت له مخي؛ لکه:

دمظـلـوم د آزار غشی رسـ‍ـ‍ـ‍ـا لګي
هیڅ ګوزار یې خطا نه درومي عـبـس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د حمید بابا د دیوان خطي نسخه)

ځیني مهال د کلیمو سمه او کره املأ په شعرونو کي په لنډه یا مخـــففه بڼه راغلي وي؛لکه: «غه»چي د«هغه»/ «دغه» ، «برخ»د «برخه» ، «براهـــیم»د«ابراهـــیم» ، «سمـــاعیل» د«اسماعیل/اسمعیل»دپاره په مخففه بڼه کار سوي دي. تر دي شعـــري اړتیـــاوو او مجبوریتو چي تېر سو ، د بېلابېلو لهجو په بڼه د کلیمو صرفي تطور او رنګارنګي هــم د ډول ډول لیکدودو او املایي جوړښتو د را منځ ته کېدو ستونزه پېښوي؛ مثلاً: ښنبل، ښینبل، چنبل ،چینبل، ښکل،چکل، موږ، مونګ،موک، میږ، مینګ، میک، ښنبتن، ښېنبتن، چنبتن، چینبتن، تنبتن، تېنبتن او داسي نور.

په پښتو ټکو کي ځای بدلوونکي توري

په پښتو کلیمو او ترکیبو کي ځیني توري د بېلابېلو سیمو او لهجو پر اساس خپل ځای اړوي، چي پېژندنه یې د قاموس لیکني په کار کي ډېره ضروري ده. دلته یې یو څو مثالونه او بولګې بې ګټې نه دي:

ز-غ: ازغی-اغزی، مازغه-ماغزه، مزغی-مغزی.

و-ل: ولبدل-لوبدل، ولېشت-لوېشت، سولاغه-سلواغه، ولړه-لوړه.

ځ-م: ځمکه-مځکه، ځمری[زمری]-مځری[مزری].

و-ر: اروي-اوري، روځ-ورځ ، واروه-واوره، ورک-روک.

غ-ب: غبرګ-بغرګ، غبرګولی-بغرګولی.

ښ-ک: ښکته-کښته، ښکل-کښل، ښکلی-کښلی.

ړ-و: زړوکی-زوړکی، غړوندی-ورغندی.

خ-س: ماخستن-ماسختن، خسا-سخا ، خسنی-سخنی، خوسی-سخی، خسر-سخر.

خ-ښ: خښ-ښخ، خښول-ښخول او ځیني نور لکه: پسرلی-سپرلی، بخره-برخه، سلګی-سګلی، پښه-ښپه (الفت ۱۷-۱۸).

د اروابناد استاد سیدګل پاچا الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه مـو دا څو بولګې او مثالونه یوازي د تورو د اوښتو د اثبات دپاره راوړه؛ ځکه په پښتو کي د تورو اوښتو پر بېلابېلو تاریخي او ژبنیو اړخونو خبري، ژوره ایتیمولوژیکه او مورفالوژیکه څېړنه غـواړي، چي په دقیقه توګه د تورو د الیشېدو او اوښتون تـولي ځانګړتیاوي او پراونه وښیي. له دقیقو اتیمولوژیکو او فیلالوژیکو څېړنو پرته د دي حقیقت زباتول ډېر ګران دئ، چي د بېلابېلو ټکو اصلي او پخوانۍ بڼه کومه ده؛ او د زمانو په تېرېدو سره په کوم شکل یا شکلو اوښتي ده؟

د تورو د الیشېدو تر ځینو نمونو وروسته، په پښتو کي د تورو د لوېدو(حذف کېدو) ځیـــني مثالونه هم وړاندي کیږي، چي پېژندنه یې په پښتو قاموس لیکنه کي ډېره ګټوره او په زړه پوري ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ا: شاربل - شربل، غارمه - غرمه، کولای - کولی، کښېناستل -کښېنستل.
- ب: اوبدل - اودل، بخښل - ښل، بخښنه- ښنه.
- پ: پلټوونکی -لټوونکی، پسور - سور، خپور - خور، سپور - سور، خپرول - خورول.
- د: سیند - سین، ځلاند - ځلان، کیندل - کینل.
- ر: ترږي - تي، پرې - پې، برسېره - بسیره، پرېږ - پېږ.
- ږ: پرېږدئ - پرېدئ، کښېږدئ - کېدئ.
- ښ: ښکنځل - کنځل، کښېنستل - کېنستل، کښېښوول - کېښول.
- ک: اوښکي - اوښي، پاتي کیږي - پاتیږي، ویلي کېدل - ویلېدل.
- ن: نمږی - مږی، نمونځ - مونځ، استوګنه - استوګه، نمانځل - مانځل.
- و: وروسته - روسته، ورور - رور، وروست - روست، نوموړی - نومړی، پوزه - پزه، لوخ - لخ، روڼا - رڼا، کوم - کم، ولاړ - لاړ.

ی: ژېړ - ژړ، لیري - لري (الفت ۱۷-۲۱). «وسری»، «ګرسره»، «درنه» او داسي نور هم د دغه راز ټکو په ډله کي دي، چي خلک یې د ځینو تورو د دروندوالي او ګرانۍ له کبله اوس په خپلو پخوانیو بڼو (وسترې، ګردسره، درنده) نه وایي. داسي بدلونو ته په پام سره باید قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو اصلي او الیشه سوي بڼه دواړه په قاموسو کي را غونډه او تشریح کړي.

په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

پښتو قاموس لیکوونکي باید په ځینو پښتو ټکو کي د تورو د الیشېدو یا بدلون په مسأله ښه پوه وي؛ او په خپلو اثارو کي یې د ژوندیو مثالو په راوړلو سره څرګوالی روښانه کي. دلته د پښتنو د وتلي شاعر، ادیب او ژبپوه - استاد الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) د «لغوي څېړني» په رڼا کي، په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د اوښتون یو څو مثالونه وړاندي کوو:

ت - ل: چاته - چاله، ماته - ماله، راته - راله.
ټ - ډ: ارهټ - ارهډ، وټ - وډ، لاټو - لاډو.
ځ - ت: ځښتن - تښتن، ځښته - تښته، ځښتېدل - تښتېدل.
ځ - س: ساندېو - ځاندېو، سرک - ځرک، ځته - سته، سېرلی - ځېرلی.
ش - س: وشو - وسو، شته - سته، مشر - مسر، واخیشت - واخیست، وشاړه - وساړه.
ښ - ک: ښنل - ښکل، ښناک - ښکاک، ښنېدل - ښکېدل.
غ - ګ: کارغه - کارګه، پرتوغاښ - پرتوګاښ.
غ - خ: غاټول - خاټول، ستوغ - ستوخ.
ل - ر: ملګری/[مرګلی] - مرګری، ملغله - مرغله.
ل - ړ: شوملې - [شلومبې]/شومړې، شپالس - شپاړس، چپلاخه - چپړاخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

م-و: مینځه-وینځه، مینځل-وینځل، ورغومی-مرغومی.

ن-ل: نمر-لمر، نمسی-لمسی، نونس-نولس، ناړي-لاړي، جنغوزي-جلغوزي.

ن-م: نښتل-مښتل/[موښتل]، نښلول-مښلول/[موښلول]، لندول-لمدول.

ڼ-ړ: ښېګڼه-ښېګړه، چنډن-چنډړ، څپېڼه-څپېړه.

و-ب: ویاله/واله-بیاله، وېره-بېره، وېدېدل-بیدېدل.

ه-ا: هګۍ-اګۍ، هدیره-ادیره، هځه-اځه.

ی-و: میندل-موندل، شیدې-شودې، تاسي-تاسو، سبزل/[سبزځل]-سوزل/[سوځل]، پیشي-پیشو.

برېنډ-برمنډ، بګړۍ-پګړۍ، شوکاري-نوکاري، بېوډي-بېوکي او داسي نور د تورو د الیشېدو ځیني نور مثالونه دي (الفت ۱۲-۱۷).

د تورو د موقعیت اوښتو په شان، دلته هم د دې خبري یادونه ضروري ده، چي په دغه لیست کي د تورو په اوښتـون سره د کلیمو د اصلي او الیش سوي ډول مالومول، ژوره ایتیمولوژیکه او مارفولوژیکه شننه غواړي.

د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

قاموس لیکوونکی باید د ځینو تکو کره املایي بڼه د توضیحاتو په وړاندي کـولو سره روښـانه کړي؛ مثلاً «ختیځ» او «لوېدیځ» هغه دوې کلیمې دي، چي نن سـبا په پښتو خپرونو کـي د عربي ژبې د شرق او غرب پر ځای کارېږي. زیاتره پښتانه دا دوه تکي د «ختـیز» او «لوېدیز» په بڼو هم وایي او لیکي؛ خو په دغه راز ګړدود او لیکدود سره یې ایتمولوژیک او مورفالوژیک جوړښت لوی زیان رسیږي؛ ځکه د دې دوو تـکو ترکـیبي جـوړښت اصلاً په دې ډول دئ:

«خت» د «ختل» له مصدر څخه د لرختو په مـانا او د «ځ» وروسـتاړی یا شاوندی (suffix) د ځای په مانا دئ، چي د پښتو په ډېرو ترکیبي تکو کارسوی دئ. «لـوېـد» د «لـوېدل» لـه مصدر څخه د لرلوېدو په مانا او د «ځ» ظرفي وروستاړی د مخکني مثال په شان د ځـای په مانـا دئ، چي په ډېـرو ترکـیبي تکو کي په مخففه یا اختصاري بڼه کارېږي. په دې توګه باید په دغه راز کلیمو کي د «ز» او «ځ» تر منځ توپیر ته پوره پام وسي. ځیني وختونه د دې تورو په ګډوډولو سره د بېلابېـلو تکو په ماناوو کي لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکـه: «ځه !» او «مځه !» کلیمې، چي په واقعیت کي امـریه صیغې دي یا «ځه ځه !»، چي د نفي او انکار پر مهال ویـل کیږي یا د «ځوَر» تکی، چي د «ځورول» له مصدر څخه د ربړولو، کړولو، ازارولو، تنګولو او داسي نورو په مانا خورا ډېر استعمالیږي. اوس نو که چیري یاد سوي تکي د «ځ» پر ځای په «ز» سره وکښل سي، نو به د «ځـه» پر ځای «زه»، د «مځه» پر ځای «مزه»، د «ځه ځه» پر ځای «زه زه» او د «ځوَر» پرځـای «زور» لاس ته راسي، چي هر یو یې د مانا په لحاظ له هغو تکو څخه کاملاً بېل دئ، چي په «ځ» باید ولیکل سي. د داسي التباسو شمېر لږ نه دئ.

په خواشینی سره د پښتو په ځینو لهجو کي د دې ستونزي تر څنګ، د «س» او «ښ» د اوازونو تر منځ هم توپیر نه کیږي. ګران لوستونکي د سر په سترګو ګوري، چي که «کوښـه»، «ښه»، «ښانګه»، «ښـوک» او داسي نور تکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په «س» سره و ویل یا وکښل سي، له هغو څخه «کوسه»، «سه»، «سانګه» او «سوک» جوړیږي، چي کاملاً بېلي او جلا کليمې دي؛ او په استعمالولو سره يې زموږ په خبرو او ليکنو کي د مانوي التباس لويه ستونزه را ولاړيږي. تاسي وګورئ د دغو ټکو تر منځ د تلفظ ګډوډي او التباس، د استعمال سوو کليمو په مانا او مفهوم کي څونه لوی ربړونه او کړاونه را منځ ته کوي: «ښادي» په «ښ» سره خوښی او خوشالی ته وايي؛ «شادي» په «ش» سره بيزو (په پارسي کي ميمون) ته وايي؛ او «خادي» (د خاده جمع) کاملاً بېل ټکی دئ يا «شندل» په «ش» سره پاشل (په پارسي کي پراګندن) ته وايي؛ «ښندل» په «ښ» سره بخښل (په پارسي کي بخشيدن) ته وايي؛ او «خندل» موسکا يا خندا کولو (په پارسي کي خنديدن) ته وايي (حبيبي، «لمنليکونه، د دارميستتر پښتو څېړني، ۴).

ښيله شکه که د پښتو ژبي هر ټکی، عبارت، ترکيب او اصطلاح له ګردو لهجه يي ورياتنو سره په جلا جلا ډول قاموسو ته لاره پيدا کړي، دا کار به د پښتو قاموسو لمن دونه لويه او ارته کړي، چي له اقتصادي پلوه به د قاموسو چاپول او رانيول د عامو خلګو تر توان او وس ډېر وتلئ وي. که څه هم د قاموس ليکني په اوسني پرمختللي پېر کي دې هدف ته رسېدل زياتره د ژبو د لهجه يي قاموسو د تدوين او تأليف له لاري کيږي؛ خو سره له دې هم بايد د پښتو ژبي په مفصل او تشريحي قاموس کي د کليمو د بېلابېلو تلفظو لنډه يادونه له پامه ونه غورځول سي؛ او د هر ټکي جلا جلا ورياتنونه په قاموسو کي د کراس ريفرينس له لاري تر ټولو کره يا معياري تلفظ ته ارجاع سي؛ د مثال په ډول:

زبه: و.ګ.: ژبه

جبه: و.ګ.: ژبه

او داسي نور.

ژبه د ټولنيز موجود په توګه تل له طبيعي (اقليمي او جوي بدلونو، مهاجرتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري، اقتصادي او داسي نورو) عواملو سره ګام په ګام څېره اړوي. دا بدلونونه د کليمو د مانوي (معنوي) پولو پر اوښتو-را اوښتو سربېره، د هغو په وينګ، ليکدود او نورو ځانګړتياوو کي هم د کتني وړ تحولات او تغييرات را منځ ته کوي. له همدې کبله د نړۍ په زياترو ژبو کي د بېلابېلو ګړدودو (لهجو) شاهدان يو. په ژبه کي را پيدا سوي لهجې بيا هم د زمانې په تېرېدو سره د ډول ډول طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ يا د نورو پياوړو ژبو او فرهنګي جريانونو د اغېزو په سبب د نابودۍ او زوال خواته ګام ږدي يا د خپل جغرافيايي جلاوالي او کلتوري پياوړتيا په مرسته د يوې نسبتاً بېلي ژبي په بڼه خپل موجوديت ته دوام ور کوي. د لهجه يي کمزورۍ او خوروړتيا پر خلاف، د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو تر منځ نيژدې والی او ټينګ اړيکی، په پای کي د يوې معياري ژبي له لاري د بېلابېلو لهجو د ډېرو ښېګڼو د ادغام او اشتراک امکانات برابروي. البته له بېلابېلو لهجو څخه د يوې واحدي معياري ژبي جوړېدل، ډېر اوږد او تدريجي بهير دئ، چي پرله پسې هڅو او نه ستړي کېدونکو کوښښونو ته اړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د کليمو او ترکيبو املايي وريانتيونه

د بېلابېلو لهجو او ډول ډول لهجه يي وريانتيو پراخ استعمال نه يوازي په پښتو، پارسي، عـربي او نورو ختيځو ژبو، بلکې په اوروپايي ژبـو له هغې ډلې څخه په انګرېزي ژبه کې هم ډېره جدي او په زړه پوري مسأله ده. تر هغه مهاله چې ژبې يوه کره او په بشپړه مانا منلې معيار ته نه وي رسېدلې، تر هغو به په ژبنييو قاموسو، په تېـره بيا مفصلو او مشرحو قاموسو کې د بېلابېلو لغتو د لهجوي تلفظو او لهجوي ليکدودو پېژندنه ډېر ضروري او پر ځــای کار وي؛ مثلاً په پښتو ژبه کې ژبه، زبه او جبه؛ ژلی/ږلی، زلی او ګلی؛ ژوند، زوند او جوند؛ ژور، زور او جوَر؛ ژوبل، زوبل او جوبل؛ کښلئ، ښکلئ او خکولئ او داسي نور، چې د عينِ کليمو بېلابېلو تورو او ږغونو د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر اساس، ډول ډول شکلونه اخيستې دي.

د پښتو او پارسي ږغو ترمنځ هم د تبدېلۍ ډېر مثالونه لرو؛ مثلاً د «خانه» له پاره په خراسانی لهجه کې «خُنه»، په رازي او پښتو کې «خونه»، په لړي او وزيري لهجه کې «خــينه». په دې لهجوي اِمالو کې «و» په «ی» او «الف» په «و» سره اوړي؛ مثلاً مورِ وايو: «لار»، دوی وايــي: «لور»، مورِ وايو: «اور»، دوی وايي: «اېر» (د بشپړ مالومات د پاره وګورئ: حبيبي، «د پښتـــو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۰).

په دې توګه، په قاموسو کې د کليمو تر معياري ليکدود لاندې، د لازمو توضيحاتو او مالوماتو تر څنګ د ژبې د لهجوي املاوو او تلفظو يادونه، ګټوره خبره ده. لوی انګرېز افغان پېژندونــکي - جګړن راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م) تقريباً يوه نيمه پېړۍ مخکې په خپل پښتو لارښود، پښتو ګرامر او انګرېزي - پښتو قاموس کې د پښتــو د لوېديځې او ختيځې لهجې تلفظو ته اشاره کړې ده.

لکه څنګه چې مو د تلفظ په اړه په مخکنييو خبرو کې لنډه يادونه وکــړه، په انګرېزي کې هم دا لهجوي تلفظونه او املايي سيستمونه تر او سه پوري په خپل ټول قوت او شدت سره ژوندي دي. مک آرتر، په خپل مشهور اثر"The English Languages, 1987" کــې د انګرېزي ژبــې (۵۹) بېلو لهجو ته اشاره کړې ده، چې د برتانوي انګرېزی، امريــکايي انګرېزی، کاناډايــي انګرېزی، د کارابين انګرېزی، افريقايي انګرېزی، د جنوبي اسيا د انګرېزی، د ختيځــي اسيــا د انګرېزی او د استراليايي انګرېزی په لويو ډلو پوري اړه لــري. (Jackson and Amvela 141)

د انګرېزانو او امريکايانو ترمنځ د بې شمېره ټکو په تلفظ، ليکدود او ماناوو کې دا اختلافـونه د نامتو انګرېز ليکوال او ډرامه ليکوونکي - جورج برنارډ شا او آيرلنډي ليکوال - اوسکار وايلډ پــه عالمانه خبرو کې په خورا ښه ښه بيان سوي دي. برنارډ شا وايي: «انګـلستان او امريکا دوه داسي هيوادونه دي، چې د يوې ژبې (انګرېزي) په وسيله سره بېل سوي دي.» وايلډ ليکي: «په ريښتيا سره دا انګرېزانو او امريــکايانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ، بې ژبي نور ډېر څه کېږ دي. »(د بشپړ مـــالومات دپـــاره و.ګ.: www.afgazad.com معــــروفي)

په خوښۍ سره د لروبر پښتنو په ليکدود کي پخواني توپيرونه اوس د افغانانو د نيژدې اړيکو په برکت تر زياتي کچي لږسوي دي؛ او د هري ورځي په تېرېدو سره د لا لږېدو په حال کي دي. معاصر قاموس ليکوونکی باید هرومرو داسي توپيرونو ته پام وکي؛ او له د خپلو قاموسو له لستونکو سره دځينو ضروري ژبنيو او ادبي مسألو په حل کی مرسته وکړي. البته لهجوي قاموسونه ځانته خپل ځای لري، چي د لهجوي توپيرونو د شنني او څېړني دپاره ډېر ګټور مالومات وړاندي کوي؛ خو د کليمو د معـياري ليکدود تر څنګ د لهجوي وريانتونو پېژندنه هم د قاموسو لوستونکو ته له دلچسپۍ خالـي نه ده (په افغانستان کي د لهجوي قاموس د يوې نمونې له پاره و.ګ.: د شاه عبدالله بدخشـي «د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس»). د پارسي ژبي په پخوانيو فرهنګو کي، د سيد محمد علي داعي الاسلام «فرهنګ نظام» هم د پارسي ژبي ځيني لهجوي تلفظونه را غونډ کړي دي.

د کليمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

د پښتو ژبي اوسني قاموس ليکوونکي باید د يوه ټکي د بېلابېلو املايي وريانتو تر څنګ د يوې کليمي پخوانۍ او اوسنۍ بڼې هم په ګوته کي؛ مثلاً «بخره»او«برخه»، «مزری»او«زمـری» ، «نمازديګر» ، «مازديګر» ، «مازيګر/ماځيګر» ، «نمازپښين» ، «ماپښين/ ماسپخين» ، «معنی» ، « معنا» ، «مانا» ، «شهر» ، «ښهر» ، «ښار» ، «پاتو» ، «پاته/ پاتي» ، «اروبدل/ اوربدل» ، «وهبر» ، «هبر/ وبر»او په لسګونو نور ټکي، چي د تورو د ابدال او تقليب له امله يې د زمانو په تېرېدو سره، املايي جوړښت او جولي هم اليشي سوي دي. دپښتو ادب د منځنۍ دورې په زياترو اثارو کي دمخکنيو ټکو پخوانۍ بڼې داسي راغلي دي:

چه دعمر و رفتن ته څـــوک نظـــر کا
دا به وائی چه آفتاب د *نمازديګر* دئ
(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه)

لېـونی به لېونـی نهٔ عالــــــمه !
که ئې *بخره* وای له عقل و فرهنګه
(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

زه خو شرابي يم شېـــــخه ځه را سره جنګ کړي !
بخري ازلي دي کاشکي ما د ځان په رنګ کړي !
(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

مزري کله پرهېــــزګـــار دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوراغلي په خپل ښکار دي
(د خوشال خان ختک د ديوان خطي نسخه)

موږ باید د طبیعت او ټولنې د بدلون او پرمختګ له قوانینو سره سم، په دې خبره سر خلاص کوو، چې د زمانو په تېرېدو سره د کلیمو په مانوي او شکلي پولو کې راز راز بدلونونه راځي. ځینې کلیمې له هر ډول طبیعي او غیرطبیعي بدلونو سره سره تر پېړیو پېړیو پورې خپل اصلي شکلونه خوندي ساتي؛ خو ځینې نورې بیا د ډول ډول تغییراتو پر بنسټ پخوانۍ خبرې څه ناڅه اړوي. په پای کې خلک هغه څه د معیار په توګه مني، چې دبلاغت او فصاحت غوښتنو ته مثبت جواب و وايي. په بل عبارت، د کلیمو او ترکیبو هغه شکلونه د معیار په توګه منل کېږي چې ساده، اسانه، ښکلي او مانادراه وي؛ اماد یوه دقیق او سترګه ور قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت دادئ، چې خپلو لوستونکو ته د راغونډو سوو ټکو پر معیاري یا ډېرو مروّجو املاوو سربېره، د هغو بېلابېل ډولونه او وریانتونه هم وښيي. دا کار په نوو قاموسو کې د کراس ریفرینس په مرسته کېږي، چې مخکې مو د لهجوي تلفظونو په بحث کې هم یادونه وکړه.

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

په پښتو ژبه او ادب کې کله کله ځینې داسې ټکي هم کارېږي، چې یا له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري یا د هغو ژبو له لارې زموږ ژبې ته راننوتي دي؛ لکه: میا، جګړه، سیکړه، اتکړه/ اتکړې، ببرۍ، منج، ساد، سادو، ډُول، ډنډوره، ګوبی، دوبي، سرک، ټک، کنګال، شوده (په اوږده یا مجهول واو)، سوډر او داسې نور. پښتانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو املا کټ مټ له هغه تلفظ سره سم ولیکي، چې په پښتني محیط کې دود ده نه د داسې ټکو د بهرنیو استعمالوونکو د تلفظ یا تلفظونو له مخې، چې زموږ د ژبې له فینالوژیکي ارزښتونو او ځانګړتیاوو سره سمون نه لري. دلته دا خبره هم د یادونې وړ ده، چې د اروپايي ټکو په ګډون باید له هغو ټکو او ترکیبو سره هم د همدې قاعدې له مخې چال چلند وسي، چې له نورو پردو ژبو څخه راغلي وي؛ ځکه د کلیمو په ایتیمولوژیکه څېړنه او شننه کې زیاتره له داسې مواردو او حالاتو سره مخامخ کېږو، چې ځینو کلیمو ببلابېلو ژبو ته د ننوتو پر مهال څو واره خبره اړولې وي؛ د مثال په توګه په انګرېزي کې داسې کلیمې ډېرې دي، چې دې ژبې ته وروستی ځل له زړې فرانسوي، یا جرمني او هالنډي ژبو څخه ننوتي دي؛ خو تر لږ پلټنې او تحقیق وروسته مالومېږي، چې دا ټکي په اصل کې له لاتین ژبې څخه زړې فرانسوي، جرمني، هالنډي او ځینو نورو ژبو ته ورغلي دي. که د همدغو ټکو په تېرو نیکه ګانو پسې یو څه نوره پلټنه او کرو پړنه هم وسي، نو په پای کې دا حقیقت هم تر ګوتو کېږي، چې اوسنۍ انګرېزي ته ځینې ورغلي ټکي اساساً له یونانۍ ژبې څخه لاتین، بیا زړې فرانسوي، انګلوساکسن او نورو ژبو ته ننوتي او تر ډېرو پړاونو وروسته، په نسبتاً بېله بڼه اوسنۍ انګلیسي ته رسېدلي دي. له دې کبله چې پخواني تلفظونه او لیکدودونه د زمانو په تېرېدو سره تر ډېره حده اوښتي دي، نو ځکه دا خبره منطقي بریښي، چې د دغه راز ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په څو پښته پخوانیو ریښو او زړو تلفظو پسې سر خوږ نه کوو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله پلوه، موږ د خپلو ځانګړو فینالوژیکو ارزښتونو او اړتیاوو په لرلو سره، له لوبه سره د نورو ژبو د ځینو ټکو اصلي تلفظ ته جوړ نه یو. له دې سببه باید هغه تلفظ معیار وګرځوو، چي زموږ عامو خلګو ته اسانه، لنډ او خوږ وي؛ او په دې جنجالو ځانونه ستړي نه کوو، چي د پلاني ټکي پلار او نیکه په اصل کي له انګرېزي یا فرانسوي ژبي څخه نه، بلکي له لاتیني یا یوناني څخه را ټوکېدلي دي؛ او له دې کبله یې باید هرومرو د لاتیني یا یوناني ژبو د ویوونکو په شان تلفظ کوو؛ مثلاً زموږ ځیني ژبپوهان د «ډاکټر» کلیمه، چي په عام ډول د طبیب او په خاص ډول د پي ایچ ډي ډیګرۍ د څښتن له پاره استعمالیږي، د «دوکتور» په بڼه لیکي؛ اما په دې خبره سر نه خلاصوي، چي دا ټکی زموږ ژبي ته له لاتیني یا یوناني څخه نه، بلکي له انګرېزي ژبي څخه راغلئ دئ؛ او زموږ ټول پښتانه یې هم د «ډاکټر» په بڼه وایي. د دې خبري په ریښتیاوالي کي هم شک نسته، چي هر نوی تر زاړه او هر نیژدې تر لیري غوره دئ. ایرانیانو ته دا ټکی د خپلو ژبنیو ځانګړتیاوو له مخي د «دکتر» په بڼه ساده او اسانه دئ، نو ځکه یې د تلفظ او املا دپاره همدا لاره غوره کړې ده، چي معقول او پر ځای کار دئ؛ خو موږ ته هیڅکله نه ښایي، چي په دې کار کي د هغو پېښي وکوو. پښتانه د ایرانیانو او نورو پاړسي ژبو پر خلاف د «ټ»، «ځ»، «څ»، «ډ»، «ړ»، «ښ» او داسي نورو ږغونو په وینګ کي هیڅ راز ستونزه او پېچومه نه لري. له دې امله مجبور نه دي د اوروپایي او نړۍ والو ټکو په تلفظ او املا کي د هغو پر پله پل کښېږدي.

لکه څنګه چي د پښتو او نورو هندي الاصله ژبو د ځینو مشترکو ټکو په اړه اشاره وسوه، د پاړسي ټکو په املا کي هم باید هغه لاره غوره سي، چي زموږ له ژبنیو ځانګړتیاوو سره سمون ولري. په بله وینا لکه څنګه چي پښتانه مجبور نه دي «میا»، «جګړه»، «کنګال» او داسي نور ټکي د هندیانو په څېر ولیکي، په همدې ډول مجبور نه دي، چي د پاړسي ژبي ځیني ټکي هم هرومرو د پاړسي ویوونکو په شان وکاږي. موږ باید په خپل لیکدود کي تر هر څه مخکي د خپلو خلګو د اسانتیا اړخ په پام کي ونیسو.

د معیاري لیکدود په غوره کولو کي د فینالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز ټرون ارزښت

د ښوونې او روزنې اسانه او ساده لار دا ده، چي د هري ژبي لیکدود د ږغپوهني د قواعدو له مخي وټاکل سي. دا خبره هر چا ته روښانه ده، چي په هره ژبه کي د شیانو او پېښو د ښوولو او پېژندلو دپاره ځانګړي ږغونه کاریږي، چي د هغو په پیدا ایښت او بدلون کي بېلابېل عوامل او سببونه لاس لري. د کلیمو د وینګ او لیکدود په چارو کي د ږغپوهني یا فینالوژۍ(Phonology) له قواعدو او لارښوونو څخه لیري والی د ژبي په زده کړه کي ډېري لویي ستونزي او کړاونه را منځ ته کوي. د یوه پښتانه کوچني ذهن په هیڅ ډول دا نسي منلای، چي د مورني تلفظ له مخي په خوله «غورمه»، «مالوم»، «الوا» او «تالیب» و وایي؛ خو په لیکنه کي یې «قورمه»، «معلوم»، «حلوا» او «طالب» ولیکي. البته د دې کار علت او سبب، لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، دا دئ چي موږ په خپله ژبه کي د «ق»، «ع»، «ح»، «ط» او داسي نورو په څېر ږغونه نه لرو، نو ځکه مجبور یو، چي د ټولو انسانانو د طبیعي او غریزي عکس العمل په څېر یې، په خپله مورنۍ ژبه کي، په ورته یا نیژدې مخرجو واړوو. د نړۍ په ګردو ژبو کي د دې ستونزي ډول ډول مثالونه ګورو. په پاړسي کي په خوله «روستم»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

«سوهراب»، «هونر»، «ګونا» او «ګومان». . وايي؛ خو په ليکنه کي يې د «رستم»، «سهراب» ، «هـنر»، «ګنـاه»او «ګمان» په بڼه کارېږي يا د «پښتون»، «وږغ»، «جګړه»، «څارنوال»، «ځلمی»او داسي نورو په شان کليمې د «پشتون »، «ژغ»، «جګله/ جګره»، «سارنوال»، «زلمی» او داسي نورو نيژدې مخرجو تـه اړوي. په عربي کي هم د تلفظ او ليکدود تر منځ د توپير او بېلوالي له امله د «تلوېزيون»، «ويکتوريا»، «کمپيوټر»، «پاور»او داسي نوري کليمې د «تلفيزيون» ، «فيکتوريا»، «کمبيوتر» او «باور» . . . پـه بڼـه وايي. په انګرېزي کي مو هم مخکي د کليمو د تلفظ او املا په اړه ځينـي مثـالونه او بولګې وښوولې، چي ټولي يې د ږغپوهني له پلوه د يوه ليکدود د کمـزورۍ او نيمګړتيا په مانا دي. هره څونه چي د يوې ژبي ليکدود د هغې له ږغو او اوازو سره سمون يا نيژدې والی ولري، په هغونه اندازه د ښووني او روزني او خپلمنځي پوهاوي په کار کي اساني او پرمختـګ پېښيږي. البته سره لـه دې علمي دلايلو، د ږغپوهني له لارښوونو او قواعدو سره سم هم د ژبي د ليکدود غوره کول له بېلابېلو ربړو او کړاوو خالي نه دئ. تر ټولو مخکي، که د ژبي ليکدود د هري سيمي يا هري لهجې د خاصو فينالوژيکو ارزښتو او اړتيـاوو لـه مخي و ټاکل سي، بيا نو د يوې معياري ژبي او يوه معياري ليکدود د را منځ ته کولو په لار کي لويې ستونزې او پېچومې پيدا کيږي؛ د مثال په توګه د ږغپوهني له قواعدو سره سم هغه څوک چي د خپل لهجوي تلفظ پر اساس په خوله «مونګ»، «ګـيره»، «جـبه»، «اوخ»او داسي نور وايي، بايد په ليکنه کي يـې هم د «موږ»، «ږيره»، «ژبه»، «اوښ»او داسي نورو په شان و نه کارېږي، چي اوس د زياترو افغانانو په منځ کي د ژبنييو قواعدو، ټولنيز تړون او اوږده طبيعي پرمختګ پربنسټ د معيار په توګه منل سوي دي. د فينـالوژيکو قواعدو او لارښوونو لـه مخي ژبي ته د ليکدود ټاکل، له ژبپوهانو دا هم غواړي، چي په ليـکلو کي د سور/په معروف يا لنډ واو/(قرمز، سرخ، شنګرف)، سور/په مجهول يا اوږده واو/(بر، پلنوالی ، عرض) او داسي نورو مشابه ټکو تر منځ هم د بېلولو له پاره څه لاره ولټوي؛ ځکه داسي کليمې په ليکــنه کي يو راز کښل کيږي؛ خو د وينګ او مانا له پلوه ډېر توپير لري. د داسي ټکو شمېر په پښتو کي خورا زيات دئ، چي ژبپوهان او قاموس ليکوونکي يې بايد د نه ګډوډېدو د پاره د ږغپوهني له قواعدو سره سم اساسي چاره وکي. البته،د هري لهجې ويوونکو ته د کليمو تلفظ او ليکدود د خپل لهجوي يا سيمه ييز تلفـظ يا خپلو فينالوژيکي ځانګړتياوو او ارزښتونو له مخـي ډېر اسانه او بې تکلـيفه کار دئ؛ خو پـــه خواشينۍ سره چـي دا سادګي او اساني د نـورو لهجـو ويوونکو ته ډېره سختنه او ګرانه پرېوزي. له بله پلوه، دا خبره هم د غوَر او څېړني وړ ده، چي په تلفظ کي تغييرات موقتي او تېرېدونکي بڼه لري. له دې امله که د ژبي ليکدود د موقتي او لنډ مهاله بدلونو تابع سي، دا کار به هرومرو په ژبه کي ډېر ګډوډيو او التباسو ته لاره هواره کړي. سربېره پردې کله کله په ورځنيو محـاورو او مکـالمو کي د کليمو، عبارتو او ترکيبو تلفظونه ډېر لنډيږي، چي دا په خپله هم د ږغپوهني د اساساتو له مخي د ليکدود د غوره کولو يوه بل ستونزمن اړه ته پام اړوي.

د همدې استدلال پر اساس بايد، د ژبي د معياري ليکدود په غوره کولو کي د ږغپوهنـــي د لارښوونو او ټولنيز تړون تر منځ توازون او انډول ته پام وسي. د دې خبري مانا دا ده،چي د يوې ژبي د ليکدود په غوره کولو کي بايد اساساً د ږغپوهني قواعد او لارښووني په پام کي ونيـول سي؛ ځکه د خلګو په ژبه کي بېلابېل ږغونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې د لیکدود علمي او معقــول تــاداو دئ؛ خو که د ډغپوهني په مرسته د ستونزې لېري کولو ته څه لاره پیدا نه سوه، بیا نو د ناچارۍ له مخــې بــاید د ټولنیز قرارداد له اصولو ګټه واخیستله سي. په بېلابېلو لهجه یي تلفظو کې د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او عمومیت پر بنسټ د یوه تلفظ غوره کول، په حقیقت کې د فینالوژیکو ارزښتو او ټولنیز- فرهنګي تړون ژوندی مثال دئ. البته دلته دا خبره هم باید جوته کړو، چې ټولنیز تړون هم یوازې د څو ادیبانو، لیکوالو او ژبپوهانو د وچو پرېکړو او فرمانو مانا نه لري؛بلکې د ژبې د ودې او پرمختګ ټول مسوولین باید په ګډه د خلګو سیاسي، اجتماعي، فکـري، فرهنګي، او اقتصادي اړیکو ته په پام سره، دې ستونزې ته د حل څه معقوله او علمي لاره ومومي. په بله وینا، د ټولنیز تړون را منځ ته کول، د فرهنګیانو تر لوی او مخکښ رول مخکې، د ټولنیزو قوانینو تابع دئ. خلګ به د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او سلیم عقل په رڼا کې، نــاوړه پرېږدي او ښه به اخلي.

ټولنیز تړون او فرهنګي دودونه که څه هم د یوه معیاري لیکدود په غوره کولو او رواجولو کې د یوه مېخانیکي او سرسري حل په توګه عمل کوي؛ خو سره له دې هم د ژبې د بېلابېلو ویوونکو او لیکوونکو تر منځ د کلیمو د ویلو او لیکلو په چارو کې د یو رنګۍ، جوړجاړۍ او پابېنت له را منځ ته کولو سره لویه مرسته کوي. د نړۍ په ځینو ژبو کې د دغه راز زړو او پیاوړو ټولنیزو تړونو او کلتوري رواجونو له برکته، پراخ ادبي او علمي پرمختګونه منځ ته راغلي دي؛ مثلاً پارسي ویوونکو نه د ډغپوهني د اساساتو؛ بلکې د یوه فرهنګي- اجتماعي قرارداد یا دود پر بنسټ دا منلې ده، چې په خپله ژبه کې به مثلاً په خوله هونر، ګونا، ګومان او داسي نور وایي؛ خو په لیکنه کې به یې د هنر، ګناه، ګمان او داسې نورو په شان کاږي. په انګرېزي او نورو بهرنیو ژبو کې هم د دغه راز فرهنګي- اجتماعي تړون پر اساس په سلګونو داسې ټکي منل سوي دي، چې په لیکلو کې د ډغپوهني له اساساتو او اصولو سره هیڅ سمون نه لري.

د دې مسألې ټولو اړخو ته په یوه عمومي او کُلي نظر اچولو سره داسې بربښي، چې د هرې ژبې د یوه معیاري لیکدود په غوره کولو کې د دې دواړو عناصرو رول ډېر ارزښتناک او مهم دئ. شک نسته، چې فرهنګي دود یا ټولنیز تړون هم باید په خپل وار سره کرار کرار د ډغپوهني د لاربښونو او اصولو پیروي وکي، که نه نو د یوه همېشني اساسي حل او لنډ مهالي مېخانیکي حل تر منځ به تل تر تله ټکرونه او مخالفتونه روان وي.

د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو ریښه پېژندنه

دکلیمو د مانا/ ماناوو په سپړلو کې د دې مسألې څېړنه هم ډېره په زړه پوري ده، چې په قاموس کې وړاندي سوی سرټکی له کومې ریښې څخه راوتلئ دئ؛ د مثال په توګه د «شبرپېره» کلیمه د «پیرا» له مادې څخه، چې یو ډول حلوا ده، جوړه سوې ده(دارمیستتر۱۲). یا «واده» کلیمه، چې د ودې او نشو نما په مانا د «ود» له ریښې څخه راوتلې ده یا د غل او غدوی کلیمې، چې ښایي د «ګده»، «ګدی» او «غدی» له ریښې څخه راټوکېدلي وي؛ ځکه غدی او ګدی د غلو او حمله کوونکو ټولۍ ته وایي(حبیبي، «لمنلیکونه،» د دارمیستتر پښتو څېړنې ۱۸). په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي کي هم داسي ټکي خورا ډېر دي، چي په تاريخي لحاظ له يوې بلي ريښې څخه راوتلي دي؛ د مثال په ډول«اخترکاويان/ اخترکاويانی»، «درفش کاويان/درفش کاويانی» ټول په حقيقت کي د «کاوه» نومي ټټار له نامه څخه راپيدا سوي دي، چي د آريايي افسانو او اسطورو له مخي يې د ضحاک(سهاک)په زمانه کي پاڅون وکړ؛ او فريدون يې پاچهی ته ورساوه؛ اما ځيني څېړونکي د کاوه نومي آهنګر يا ټټار نوم د «کوي» له ټکي څخه راوتلئ ګڼي، چي د شازاده (شهزاده)په مانا ؤ. په دې توګه«درفش کاويان/ درفش کاويانی»د پاچهي بيرغ په مانا بولي(عميد ،۱: ۱۱۳). په انګرېزي کي هم بې شمېره ټکي د کليماتو له تاريخي بدلون او اوښتون څخه را زېږېدلي دي؛ لکه ماډلين(maudlin)ټکی چي اوس د نشه،بې مانا غمجن، خواشيني، ژړندويه، احساساتي او عاطفي کس په مانا کارېږي، اصلاً په ځورلسمه مېلادي پېړۍ کي له فرانسوي ټکي ماډلېن(Madelaine) څخه اخيستل سوی دئ، چي هغه هم په خپل وار سره د مګډلينا (Magdalena) له لاتيني کليمې څخه راوتلئ دئ. د اِنجيل له متن څخه داسي ښکاري، چي دا ټکی په حقيقت کي د مېري مګډلين(Mary Magdalene)له نامه سره نېغ په نېغه اړيکی ولري، چي په اِنجيل کي يې څو ځايه يادونه سوې ده. د اِنجيل له روايت سره سم، دې ښځي(چي وروسته د حضرت عيسا (ع) له سرسپارلو مخلصانو او خواخوږو څخه وه)په ژوندانه کي د خپلو پخوانيو ناوړه عملونو د پښېمانۍ په وجه، د اوږدې مودې د پاره ژړل. په دې توګه اوس ګورو، چي په انګرېزي کي د «ماډلين»کليمه د همدې ښځي له نامه او شخصيت سره ايتمولوژيکي اړيکی لري.(Robinson 847) په دې برخه کي د نور مالومات له پاره وګورئ:

Online Etymology Dictionary(www.etymonline.com)
Matthew 27, Mark 15-16, Luke 8 & 24, John 19, Bible, New International Version (www.biblegateway.com)

«داموکليس توره» چي د يوې ژبنۍ اصطلاح په توګه په قاموسو کي راوړل کېږي هم ځانته خاصه ريښه لري. قاموس ليکوونکی بايد د دې اصطلاح تر توضيح او شنني مخکي، د داموکليس(Damocles)له نامه سره د هغې تړاو ته، ګوته ونيسي. دغه راز،دولبي پرولوجيک (Dolby Prologic) هغه تخنيکي اصطلاح ده ، چي په اوسنيو های فای(Hi Fi)سيستمو کي د ناوړه اوازو د له منځه وړلو د پاره، د شلمي پېړۍ په شپېتمو کلو کي، د امريکايي اينجنير ريمنډ ډولبي(Raymond Dolby)له نامه سره ارتباط لري. (Robinson 392)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله، په فرهنګو کي د را غونډ سوو ټکو ريښه پېژندنه د لغتپوهني له درو مهمو برخو(مارفولوژي، مانا پېژندنه او ريښه پېژندنه)څخه يوه برخه ګڼي، چي قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کي هغې ته پام وکي.(Jackson and Amvela 2)

لکه څنګه چي لوی استاد- اروابناد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د خپلو ژورو او مستندو لغوي څېړنو په لړ کي کاږي: «سدرۍ له عربي کلمې صدرۍ څخه مفغنه نه ده، بلکي ريښه يې زردشتي قديمه کلمه سدره ده. تپوس له عربي څخه نه دئ راغلئ، بلکي د تپ،تپا ،تپېدل له ريښې څخه د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغاتو له جوړښت سره سم جوړ سوی دئ. ښاغلی، شاقلی نه دئ، بلکي«ښه»+«آغلی» دئ، او پښتو لغت دئ (حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۵.) زموږ قاموس لیکوونکي هم باید په خپلو ژورو او هر اړخیزو علمي څېړنو سره، د بېلابېلو ټکو د سمي پېژندني په اړه د لوستونکو ذهنونه روښانه کړي.

د علامه حبیبي له ژورو تاریخي او ایتیمولوژیکو شننو سره سم «اپت»، «اتبار»، «انبر»، «کښلئ/ښکلئ»، «چندن» هم د عربي ژبي د «آفت»، «اعتبار»، «عنبر»، «شکیل» او «صندل» مفغن شکلونه نه دي؛ ځکه چي دغه هره کلیمه په سنسکریت او نورو آریایي ژبو کي ژوري ریښې لري(حبیبي،«د پښتو لغاتو د تحقیق لاري،»، ۲-۴). سربېره پر دې، قاموس لیکوونکي باید په لوی لاس خپلي پخوانۍ سپېڅلي کلیمې هم په نورو ژبو کي د هغو د استعمال په ګونا پردۍ نه کي؛ د مثال په توګه«کواره»، «کوټ»، «کوټوال»، «شیبین»، «کټ» او په لسګونو نور ټکي د پښتو هغه اصیل او سپڅلي ټکي دي، چي باید په تېروتني او غلطۍ سره په پاړسي یا کومي بلي ژبي پوري و نه تړل سي. د پاړسي ژبي په پخوانییو اثارو کي د دغو ټکو او ترکیبو استعمال په هیڅ وجه دا مانا نه لري، چي ګوندي دا ټکي هرومرو له پاړسي څخه پښتو ته راغلي دي؛ ځکه پښتو پر پاړسي، شغني، واخي، شنګلیچي، اشکاشمي، منجي، پشه یي او داسي نورو ژبو سربېره له سنسکریت، هندي او نورو هندو آریایي ژبو سره هم په ډېرو ټکو کي شکلي او مانویا شتراک لري.

همدغه راز، لکه څنګه چي د پښتو مدقق او باریکبین لغتپوه -لوی استاد اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م)کاږي، قاموس لیکوونکی باید لوستونکو ته دا اړخونه روښانه کي، چي د عربي ژبي«جماعت» څنګه په پښتو کي«جومات»سو؛ او د اصلي مانا څخه څنګه د مسجد په مانا تغییر ور پېښ سو، یا «صاحب» چي په عربي کي د صحبت له مادې څخه د صحبت کوونکي په مانا ؤ، مګر پښتو ته د «ساب»په تلفظ له مانوي بدلون سره راغی، چي د احترام او درناوي کلیمه ده(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۴).

په قاموس لیکنه کي د کلیمو د ریښې پېژندني اصل هم د نورو اصولو او قواعدو په څېر، یوه بنه نه لري. په ځینو عصري قاموسو کي د زیاترو ټکو، په تېره بیا دخیلو ټکو منشأ او ریښې پېژندني ته لازم پام سوی دئ. په بله وینا د کلیمو پلار او نیکه د هغو له اصلي تلفظ، د زوکړي له زمانې او بېلابېلو تاریخي بدلونو سره، په روښانه توګه بیان سوي دي. د دې دود پرخلاف، ځینو نورو مؤلفانو په قاموسو کي د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوجۍ/ ایتیمولوژۍ او د کلیمو په شکلي جوړښت کي، ډول ډول تاریخي بدلونو ته چندان توجه نه ده کړې. ځینو نورو قاموس لیکوونکو بیا یوازي دې خبري ته اشاره کړې ده، چي په قاموسو کي یې را غونډ کړي دخیل ټکي په کومو ژبو پوري اړه لري؛ او د دې مقصد دپاره یې له ځینو مخففو تورو څخه کار اخیستی دئ؛ مثلاً«س»د سنسکریت،«ع»د عربي،«پ»د پاړسي، «ر»د روسي،«ف»د فرانسوي او «ا»د انګریزي دپاره. حسن عمید په خپل فارسی فرهنګ کي د دخیلو کلیمو د ریښې پېژندني له پاره همدا لاره غوره کړې ده. ځینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو پاړسي فرهنګ لیکوونکو هم د را غونډ سوو ټکو د پلار او نیکه په اړه څه ناڅه یادونې کړې دي. په پښتو قاموس لیکنه کې له هماغه پیل(و.ګ.«ریاض المحبت»او«عجایب اللغات»)څخه د پردو کلیمو د پېژندنې د پاره له اختصاري تورو کارا خیستل سوی دئ. په «افغان قاموس»او د پښور پوهنتون د پښتو اکاډیمۍ په خپاره سوي قاموس(۱۹۷۰م) کې، چې«پښتو ژبه» نومیږي،هم ټولې را غونډې سوی د خیلي کلیمې د مخففو تورو په کارولو سره ښوول سوي دي.ځینو اوروپايي افغان پېژندونکو هم په خپلو فرهنګو کې د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوژیکي څېړنې ته څه ناڅه پام کړی دئ. په دې برخه کې تر ټولو ستر او ارزښتناک ګام د نومیالي ناروېژي ژبپوه او افغان پېژاند - پوهاند جورج مارګنستیرن (Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne) له خوا واخیستل سو. دې سترګه ور ژبپوهاند (۱۸۹۲-۱۹۷۸م)په ۱۹۲۷م کال کې د پښتو ایتیمولوژیکه لغتنامه (An Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه، چې وروسته د ډ. ن. مکینزي (D.N. Mackenzie) له خوا بشپړه سوه. په دې لاره کې بل مهم ګام د ج. ایلفینبین(J.Elfenbein) او س. ن.ویلیمز(N.S.Williams) له خوا پورته سو ، چې په۲۰۰۳م کال کې یې د پښتو نوې ایتیمولوژیکه لغتنامه(A New Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه.

په مجموعي توګه د پښتو په هغو قاموسو کې، چې د نوي لیکسیکوګرافۍ له اصولو او قواعدو سره سم نه دي لیکل سوي، د راټولو سوو کلیمو ایتیمولوژۍ ته اساساً هیڅ یا لازمه توجه نه ده سوې. له بده مرغه د پښتو ژبې په تر ټولو عصري، غني او اکاډیمیک قاموس کې، چې د«پښتو- پښتو تشریحي قاموس»په نامه د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا د ۱۳۵۸- ۱۳۶۵کلو په ترڅ کې، په څلورو ټوکو کې چاپ سوی دئ، هم د کلیمو د ریښو او تاریخي تحولاتو مسألې ته هیڅ پام نه دئ سوی. د کلیمو له ریښه پېژندنې مخ اړول ، بې شکه د قاموس لیکنې په دې نوې او پرمختللې دوَر کې، د دغه ارزښتناک او شتمن قاموس ډېره لویه نیمګړتیا ګڼله کیږي. د پښتو او پاړسي ژبو د زیاترو قاموسو پر خلاف، د اوروپايي ژبو ، په تېره بیا انګرېزي ژبې په مفصلو او تشریحي معیاري قاموسو کې داسې قاموسونه ډېر لږ پیدا کیږي، چې د راغونډو سوو کلیمو، ترکیبو ، او اصطلاحاتو ریښو ؛ او ان تاریخي بدلونو ته یې څه نا څه اشاره نه وي کړې.

د قاموسي ټکو د ریښه پېژندنې ارزښت ته په پام سره، د پښتو ژبې قاموس لیکوونکي ته د کلیمو د ایتیمولوژۍ په برخه کې د یادونې څو مهمې او اساسي مشورې داسې را لنډوو:

- پوهېږو چې ځینې ټکې، ترکیبونه، عبارتونه او اصطلاحوې په یو وخت کې په څو نیژدو ژبو کې کاریږي. د پښتو قاموسو لیکوونکي باید ښه څېړنې او پلټنې د هغو په لیدو سره سمدلاسه و نه انګېري، چې دا ټکې هرومرو له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلې دي؛ او په دې توګه هغو ته حق او ناحق سنسکریت، هندي، پهلوي، پاړسي، عربي، تورکي او داسې نورې ریښې و تراشي. د دې ناوړه او غیرعلمي کار نتیجه به داوي، چې ځینې تازه کار او ناروغه سوچه پال لیکوال به ښه ګروېږي او سپړنې د هغو له کاروَنې لاس واخلي؛ او له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنګ نظره چال چلند څخه به په پای کې د پښتو لغوي زېرمي ته لوی او نه جبران کېدونکی زیان ورسیږي. د داسي مشترکو ټکو شمېر دونه ډېر دئ، چي له لغوي څېړني او مقایسه یې ادبي نظایرو څخه یې یو بېل قاموس جوړېدای سي (ما په خپله له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصـــله ژبو سره د پښتو د ځیـــنو مشترکو ټکو یوه لغوي او ادبي زېرمه راغونډه کړې ده، چي انشأالله په یوه مناسب وخت کي به یې د پښتو قاموسو او ادب مینه والو ته وړاندي کړم). دلته د بولګې په بڼه یوازي د څو ټکو نوم اخلو، چي مخکي مو هم په بېلابېلو ځایو کي یادونه کړې ده: جګړه (په هندي کي جهګړا)، شیین (په پارسي کي شاهین)، کواره (په پارسي کي کبار)، کټ (په پارسي کي کت)، ډول (په هندي کي ډهول؛ په پارسي کي دُهل)، اوجاړ (په هندي کي اوجړ، اوجاړنا، اوجړه او داسي نـور)، بخره/ برخه (په پهلوي کي بخر، په دري کي برخ)، هډ (په هندي کي هډي)، کړکۍ (په هندي کي کهړکي)، کوټ (په هندي کي ګوټهـ/ګوټ؛ په پارسي کي کوت)، کـوټۍ (په هنـدي کي کهوټي؛ په پارسي کي کوتی)، جارو (په هندي کي جهاړو؛ په پارسي کي جارو) او په سلګونو نور مشترک ټکي.

پښتو ژبي د آریایي ژبو ډېر پخواني ټکي او ترکیبونه تر اوسه پـوري په بشپړ اصـالت سره خوندي کړي دي. دلته د لوی استاد - علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م) د لغوي او ادبي څېړنو په رڼا کي د دغه راز آریایي ټکو د څو بولګو یادونه کوو، چي یو وخت په پـارسي ادب کي هم په پراخه کچه کارېده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره اوس په هغه ژبه کي د متروکو او نابابه ټکـو په بڼه، له استعماله لوېدلي دي.

- «کباره» هغه ټکی دئ، چي د پارسي مشهور شاعر- ناصر خسرو بلخي قبادیاني (۳۹۴-۴۸۱ هـ ق) یې په یوه بیت کي داسي یادونه کړې ده:

ترا این تن یکی خانهٔ سپنجست

مزوربل مغـــربـــل چو **کـــباره**

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښبي،» کابل ۳۱، ۲۴).

په پارسي کي اوس دا ټکی څوک نه وایي او نه یې لیکي؛ ځکه ځای یې د «سبد» په نامه بل ټکي نیولئ دئ؛ خو د پښتو په لوېدیځه لهجه کي همدا اوس هم د «کواره» په بڼه د عامو او خاصو په خبرو کي، په پراخه توګه کارېږي.

- «خه = ښه» د تحسین داسي کلیمه ده، چي اوس هم په پښتو کـــي ډېره زیاته استعمالیږي، خو په پارسي کي یې نور ژوندی مثال نه ګورو. شهید بلخي د رودکي په ستاینه کښبي وایي:

شاعرانــرا **خه** و احسنت مـدیح

رودکی را **خه** و احسنت هجیست

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښبي،» کابل ۳۱، ۲۴).

- «ګرم» کلیمه د پارسي شعر د مخکښ شاعر - رودکي په یوه بیت کي داسي راغلې ده:

هرکه سر از پند شــهریار بپچید

(c) ketabton.com: The Digital Library

پای طرب را به دام گرم در افگند

ابوالقاسم فردوسي دا کلیمه داسي راوړې ده:

زچنگال یوزان همه دشت غرم

دریده برو دل پُر از داغ و گـرم

همدا «گرم» کلیمه همدا اوس هم په پښتو کي د «ګروم» په بڼه کارېږي، چي د ویر، غم، دوک او ماتم مانا لري؛ خو په پاړسي د هغه ځای نورو ټکو نیولئ دئ.

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۳).

- «کت» کلیمه د بوشکور بلخي په یوه بیت کي، چي د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کي یې ویلئ دئ، داسي لولو:

زورا رمز ز دست شاهـان دزی !

بر کت شاهی نشین و باده خور

فرخي سیستانی د سلطان محمود په ستاینه کي دا ټکی داسی راوړی دئ:

که بر خون برانم کـت و افسرت

برم زی سر اندیب بی تن سرت

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۲).

په پاړسي ادب کي د زمانو په تېرېدو سره د «کت» پرځای د «تخت» کلیمـــه ودرېده؛ مګر د پښتنو په غرو او مېرو کي لا تر اوسه ژوندۍ ده. په پای کي باید دا خبره هم له یاده و نباسو، چي ځیني آریایي کلیمې د بېلابېلو طبیعي او غیرطبیعي عواملو له کبله اوس په پاړسي او پښتو ادب دواړو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: کوتوال/ کوټوال، کوتوالی/کوټوالي او داسي نور.

- په پښتو ادب کي ځیني داسي ټکي سته، چي زموږ ځیني لیکوال یې په تېروتني سره په عربي او نورو پردو ژبو پوري تړي؛ لکه اتیات (چي له عربي احتیاط څخه یې راوتلئ بولي)، انبر (چي د عربي ژبي د عنبر پښتو سوې بڼه یې ګڼي یا کنبلئ/ بنکلئ (چي ریښه یـې د عربي ژبي «شکیل» کلیمې ته رسوي؛ په داسي حال کي چي دغه راز ټکي په سنسکریت او هندي ژبو کي ژوري ریښې لري؛ او له عربي څخه پښتو ته نه دي راغلي (د نورو مالومـــاتو د پاره و.ګ.: حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیـق لاري،» کابل۲، ۲-۴). د دې مځکي له ځینو تاریخي او جغرافیایي نومو سره هم همدا اسي ناسم چال چلند سوی دئ؛ مثـــلاً ډېرو مؤرخانو د «قندهار» په لیکدود سره «کـنـدهار» ته عربي بڼه ورکړې ده). زونداور/ زینداور ته زموږ د هیواد ډېرو مؤرخـــانو د ځینو عـــرب مؤرخـــانو د «ارض داور» د ناسمي ترجمې پر بنسټ د «زمینداور» شـــکل ورکـــړی دئ؛ حـــال دا چـــي «زین» یا «زون» کلیمه اصلاً د لمـر په مانا ده، چي د انګرېزي ژبي sun (لمر) هم له همدې ریښې څـخه را وتلئ دئ؛ او د کابل شاهانو په نومو کـي هـم د مخوندي په بڼه لیدل کېـږي. د دې استـدلال پر بنسټ له داور سره د «ارض» یا «زمین» ټکی هیڅ مانا نه ورکوي. «غرستان» چي عرب مؤرخانو په «غـرجستان» اړولئ دئ؛ سیستان یا سکستان، چي د عرب مؤرخانو او جغرافیا لیکوونکو په پیروی، زموږ د ځینو لیکوالو او مؤرخانو په اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د «سجستان» په بڼه راغلئ دئ یا ځیني پښتني قبیلي لکه ساپی، چي تر اوسه د صافی په بڼه کښل کیږي؛ او په تېروتني سره عربي رنګ ورکول سوی دئ یا ساکزی(چي ځینو پاړسي ژبو مؤرخانو اسحاقزی ځیني جوړ کړی دئ یا پوپلزی، چي حتا د پوپلزو قبیلي یو مشهور خطاط او مؤرخ- ارواښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزي (۱۹۱۹- ۲۰۰۸م)لا هم په خپل تاریخ کي د «فوفلزائی» عربي شکل ور کړی دئ. په دې ډله کي په سلګونو نور نـومـونه هـم راځي، چي په وړاندي بحثو کي یې هم له ځینو جزییاتو سره یادونه وسوه.

په دې ډول باید قاموس لیکوونکی د لغتو په ریښه موندلو کي د باوري سرچینو په استنـاد د کلیمو مارفولوژیک، فینالوژیک او سیمانتیک بدلونونه په ځیر سره وګـوري؛ او تر هـر اړخیزي څېړني وروسته په خپلو اثارو کي، د را غونډو سوو ټکو پلار او نیکه ته ګوته ونیسي. دا کار بې شکه سختی او کړاونه لري؛ خو ناممکن نه دئ.

- زیاتره قاموسونه د مندرجو ټکو د ریښې پېژندني په اړه یوازي د هغـو د نیـژدو ریښو په اړه مالومات وړاندي کوي؛ او یوازي د هغي ژبي یادونه کوي، چي د پام وړ ټکی یې په یوه ټاکلې او مشخصه دوره کي ملي ژبي ته ننوتی وي. ځیني نور قـاموسونه بیا تر وروستی ریښې او منشأ پوري، د بېلابېلو ټکو د پخوانو پښتونو پلټنه او شننه کوي. د دې اصل له مخي تر هغـه ځایه، چي د کلیمـو د ریښـې پېژندني پوهه اجـازه ورکوي، په مختلفو ژبو کي د را غـونډو سوو ټکو د ریښو او تاریخي بدلونو په اړه مالومات وړاندي کیږي؛ مثـلاً د اکسفـورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(Concise Oxford Dictionary9)کي، چي د سي ډي رام

په بڼه چمتو سوی دئ، د"Camomile"کلیمې د ریښې پېژندني په اړه، داسي کښل سوي دي:

[Middle English via Old French Camomille and late Latin Camomilla or Camomilla from Greek Khamaimelon 'earth-apple'(from the apple-smell of its flowers)] (Jackson and Amvela 201).

یا د ډیموکراسی کلیمې څو پښته ریښې د ریښه پېژندني په آن لاین قاموس کي داسي بیان سوي دي:

democracy

1570s, from M.Fr. *democratie*, from M.L. *democratia* (13c.), from Gk. *demokratia*, from *demos* "common people," originally "district" (see *demotic*), + *kratos* "rule, strength" (see *–cracy*).

لکه څنګه چي ګورو، د ډیموکراسی کلیمه وروستی پلا په ۱۵۷۰مو کلو کي له منځنی فرانسوي څخه اخیستل سوې ده. په دېرلسمه مېلادي پېړی کي له منځنی لاتین ژبي څخه منځنی فرانسوي ته ورغلې ده؛ او په پای کي منځنی لاتین ژبي هم دا ټکی د یوناني ژبي له «دیموکراتیا»کلیمې څخه اخیستی دئ، چي د«دیموس» او «کراتوس»له دوو بېلو برخو څخه جوړ سوی دئ. د ریښه پېژندني په دې مثال کي، نه یوازي د ډیموکراسی پخوانیو تاریخي تګلورو، بلکي د کلیمې شکلي او مانوي بدلونو ته هم ګوته نیول سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې مثال څخه په څرګنده ښکاري، چې په انګرېزي کې او س د کليمو ريښه پېژندنه د يوې خپلواکې علمي او اختصاصي څانګې پړاو ته رسېدلې ده. لوستونکي کولای سي د دې ژبې د هرې مروجې کليمې په اړه د دقيقو او مفصلو فيلالوژيکو مالوماتو له پاره، د ريښه پېژندنې آن لاين ډيکشينرۍ ته مراجعه وکړي؛ او په يوه کليک سره د هر مروج ټکي پلار و نيکه وپېژني.

د افغان معاصري قاموس ليکنې په تاريخ کې تر ټولو وتلي او منلي ليکوال - لوی استاد اروانښاد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) خو لسيزې مخکې په خپله ارزښتناکه مقاله کې د مقايسه يي فيلالوژۍ له پلوه د قاموسي ټکو د ريښو مالومولو او د مانا او لفظ له اړخه د هغو د تاريخي تحول اصل ته اشاره کړې ده (و.ګ: حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۵).

په قاموسو کي د کليمو د پېژندني يا تعريف څانګړتياوي

د نوي قاموس ليکنې بل مهم اصل دا دئ، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو، ترکيبو، محارو، اصطلاحاتو او نورو راغونډو سوو ټکو داسي ماناوي او تعريفونه غوره کړي، چې له هـــره اړخه مانع او جامع وي. په بله وينا، وړاندي سوي ماناوي بايد له خپل ټول لـنډوالي ســره داسي ښه ولري، چي هر لوستونکی يې په اسانۍ سره وپېژني؛ د مثال په توګه کـه قاموس ليکوونکی د «زردالو»د پېژندنې دپاره وليکي: زردالو هغـه مېوه ده، چي ژړ رنګ، بيضوي شکل، خوږ خوند لري؛ او د افغانستان پرځينو سيمو سربېره د نړۍ په ځينو نورو هيــوادو کي هم پيدا کيږي. داسي تعريف يا پېژندنه چندان په دردنه خوري؛ ځکه ډېري داســي مېوې سته چي ژړ رنګ، بيضوي شکل او خوږ خوند لري؛ خو زردالو نه دي. له بله پلوه د افغانستان په ځينو سيمو او د نړۍ په ځينو هيوادو کي ډېري داسي مېوې پيدا کيږي، چي له زردالو سره په ځينو خصوصياتو کي ګډوالی لري؛ اما سره له هغه هم هر يو زردالو نه دئ. قاموس ليکوونکی بايد د زردالو د خوند، فزيکي جوړښت، کيمياوي او طبي ځانګړتياوو، د مېوې پخېدو د موسم او ځينو مهمو ډولونو لکه چارمغز، سرده يي، نري، شکرپاره او داسي نورو په اړه هم څه نا څه توضيحات او مالومات وړاندي کړي. که فرهنګ ليکوونکی د «کوني کبر» په پېژندنه کي وکاږي: «کونی کبر» هغه حيوان دئ، چي اوږدې منګولې لري؛ او په اوبو او لندو ځمکو کي ژوند کوي. دا پېژندنه بشپړه او ګټوره نه ده؛ ځکه ډېر حيوانات سته، چي ښايي د «کوني کبر» په شان اوږدې منګولې ولري؛ او پـه همداسي اقليمي او جوي چاپېر کي ژوند وکي. د داسي تعريف په ليدو سره د قـاموس لوستونکي په ذهن کي د بېلابېلو ورتو حيواناتو تصويرونه تداعي کيږي. د دې ګډوډۍ او التباس په نتيجه کي لوستونکی د «کوني کبر» شکل او جوړښت په دقيقه توګه نسي پېژنـدلای. په داسي حالاتـو او مواردو کي که د دغه حيوان له مخکني تعريف سره د چونګاښ/چنـګاښ ټکی هم وکښل سي، بيا نو هرلوستـونکي ته په اسانۍ سره ديوهېـدو وړ دئ؛ او په دې ډول لوستونکي ته د پـام وړ حيوان د پېژندنې ژوندی او عملي انځور په لاس ورکول کيږي. په دې ډول ګورو، چي مترادف ټکي د پېچلو او نا اشنا تعريفو د اسانه پېژندنې په کار کي مرسته کوي. البته مترادف ټکي په ټولو حالاتو کي نسي کولای د يوه اسانه، ساده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر اړخیز تعریف ځای ونیسي. پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل د تعریف پر عمومي ځانګړتیاوو سربېره، د ښه او ناوړه تعریف ځیني اړخونه داسي بیانوي:

«تعریفونه هغه مهال د منلو وړ وي، چي دغه دوې لوېیې ځانګړتیاوي ولري:

- د محتوا سموالی.

- د شکل سموالی.

که یو تعریف هغه مالومات وړاندي نه کړي، چي لوستونکي یې اړتیا لري؛ او وړاندي سوي مالومات هم په داسي ښه نه وي وړاندي سوي، چي هغوی یې په اسانۍ سره هضم کړای سي، نو داسي تعریف په حقیقت کي نه یوازي کمزوری، بلکي بې ګټي او ناکامه تعریف دئ؛ مثلاً هغه تعریف چي یوازي د مترادفو ټکو په مرسته سوی وي، ښایي د لوستلو دپاره اسانه وي؛ خو په زیاتره حالاتو کي د تعریف د محتویاتو او خصوصیاتو په اړه پوره توضیحات وړاندي نه کړي. له بله پلوه هغه تعریف، چي په دقیقه تخنیکي ژبه د دیوه ټکي د محتویاتو په باره کي مالومات ورکوي، تر هغه مهاله چندان ارزښت نه لري، چي د قاموس د استفاده کوونکو خاصي ډلي ته د پوهېدو وړ نه وي.»(Atkins and Rundell 450)پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل په همدې اړه د ځینو قاموس لیکوونکو د نظریو په وړاندي کولو سره، زیاتوي:«مه یې تعریفوئ، توضیح او تشریح ورکړئ.» قاموس لیکوونکی باید لوستونکو ته په روښانه ټکو و وایي:کله چي خلګ یوه کلیمه استعمالوي، د هغوی مقصد او مفهوم څه دئ؟ په دې برخه کي د قاموس لیکوونکو عامه تېروتنه دا ده، چي د مانا د ښنني او سپړني پر ځای د لغت ریښه پېژندني ته پام اړوي. ډېرو کسانو ته ښایي تعریف سوی مفهوم مخکي لا اشنا وي، نو ځکه یې په ډېري اسانۍ سره، په کره او دقیقه پېژندنه سر خلاصېږي . په بل عبارت لوستونکي باید په اسانۍ سره وکړای سي، چي تعریف سوی ټکی له خپلي تصوري یا اِدرکي حافظې څخه تر لاسه کي. دا اصل د هغو عامو مفاهیمو دپاره کارېږي، چي د بالِغو زده کوونکو په قاموسو کي ثبت سوي وي؛ مثلاً: بایسکل یا پاراشوټ چي غټان یې په مانا ښه پوهېږي؛ خو یوازي یې د هغو انګرېزي لغتونه پر ژبه نه ورځي. پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل وروسته د یوه ښه او معقول تعریف د ځینو خصوصیتو او اړتیاوو په اړه داسي کاږي:

«- یو تعریف باید تر اړتیا زیاتي کلیمې ونه لري. په بله ژبه باید د سادګۍ یا افهام او تفهیم له غوښتنو سره سم، لیکل سوی وي.

- باید په یاد ولرو، چي د یوه ټکي د تعریف لیکلو د وخت او د لوستونکو له خوا د هغه د عملي استفادې تر منځ نسبتاً اوږد واټن پروت دئ. له دې امله، هر څونه چي قاموس لیکوونکی د دغه راز واټن د لنډولو کوښښ وکي، په هغونه اندازه د قاموسو د استعمالونکو رېړونه او کړاونه لږېږي. د دې استدلال له مخي باید تعریفونه د محتوا او شکل دواړو له پلوه تل د نوو اړتیاوو او غوښتنو پر بنسټ جوړ سوي وي.

- که کوچنۍ یا لنډه کلیمه د پام وړ مفهوم ادا کولای سي، هیڅکله اوږد لغت یا کلیمه مه کاروئ. تل هڅه وکئ، چي له امکاناتو سره سم، اوږده لغتونه یا ترکیبونه په خپل منځ کي سره بېل کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هیڅکله د مالومي جوملې پر ځای نامالومه (مجهوله) جوملمه مه کاروئ. ښه تعریفونه هغـه دي، چي د لنډوالي، بشپړتیا او سادګۍ ځانګړتیاوي ولري. واضح او روښانه فکر کول د ژبي ماهرانه او محتاط استعمال ته اړتیا لري. په پای کي د دې خبري یـادونه ډېـره ضروري ده، چي د تعریفونو لیـکل په قاموس لیکنه کي، لوی هـونر او کمال دئ.»

- کوښښ مه کوئ، چي په تعریف کي د یوه ټکي، ترکیب یا اصطلاح په اړه د هر فکر کېدونکي شي یا موضوع یادونه وکړئ. د دې خبري مانا دا ده، چي اوږده تعریفونه د لوستونکو پر اوږو درونډ پېټی ږدي. له دې سببه قاموس لیکوونکي مسوولیت لري، چـي د یوه ټکي د پېژندني په اړه اساسي او محوري خبري، له حاشیو او فروعاتو څخه بېلي کړي.

- که د راغونډ سوو ټکو تعریفونه پېچلي او مبهم وي، لوستونکو ته هیـڅ ګـټه نـه رسوي.

- باید د یوه ټکي د پېژندني په باره کي تر ټولو ضروري او اساسي مالومات وړاندي سي؛ خو تعریف باید په راغونډو سوو مالوماتو کي رامنځ ته سوي تنوع او رنګارنګي په ښه ډول بیـان کړای سي.

- باید تعـریف پر ژبنیو مسألو سربـېره ځینـي نور پیغـامـونه؛ لکه پراګمـاټیکـس (Pragmatics)، حسـاسیتونـه (Sensitivities) او کـانـوټېشن (Connotation) هم په څرګنده منعـکس کـړي.

- په پای کي باید د بېلابېلو ټکو په تعریف او پېژندنه کي، د لـوستونکو اړتیا وي دقیقاً په پـام کـي ونیولي سي، چي هغوی څه غـواړي او څـه ته اړتیا لري؟(Atkins and Rundell 452)

د کلیمو په تعریف او مانا کي د جامعیت او مانعیت اړخونه

لکه مخکي چي هم و ویل وسوه، په قاموسو کي د را غونـډو سوو کـلیمو، ترکـیبـو او اصطلاحاتو تعریفونه باید په داسي ښه وړاندي سي، چي له یوې خوا ټـول همـډوله او همجنسه شیان په ځان کي شامل کړي؛ او له بلي خوا ګرده هغه شیان له ځانه لیري کړي، چي د مانا او مفهوم له پلوه توپیر ور سره ولري (جامعیت او مانعیت). په خواشینۍ سره ځیني نوي کلیمي او ترکیبونه د جامعیت او مانعیت له ځانګړتیاوو څخه بې برخي دي؛ د مثال په توګه ایرانیانو د هوایي ډګر یا هوایي میـدان دئ (airport) د پاره د «فرودګاه» ترکیب جوړ کړی؛ خو لکه څنګه چي ګورو دا نوی ترکیب هغه مفهوم په بشپړه توګه نسي افـاده کولای، چـي پـه «هوایي ډګر یا هوایي میدان» کي نغښتی دئ؛ ځکه «فرودګاه» د حقیقي مانا له مخي د کښته کېدو ځای ته ویل کیږي. د «فرود» کلیمه د پارسي په پخـوانیو متنو کي د هغـه ځـای په مفـهوم استعمال سوې ده، چي کاروانیان به د هوساینې یا نورو اړتیاوو د لیري کولو د پاره هورې کښته کېده. د «فرودګاه» مفهوم د لغوي مانا پر اساس ډېر عام او ارت دئ؛ ځـکه د دې ترکـیب په لوستلو سره، څوک وار دواره نه پوهـېږي، چي د کښېنستو له ځـای څخه، ایا د انسانـانو کښته کېده مُراد دي که د ښاروېیو، مرغانو او یا نـورو موجوداتو؟ سربېره پر دې که «فرودګاه» د الوتکو د کښته کېدو په مانا و هم منل سي، سره له هغه هم د ایـراني لغت جوړونـکو په دې ترکیب کي د الوتکو یا طیارو د الوتو د ځای (چي په پارسي کي یې پروازګـاه، فرازګـاه یا برخاستګاه بللای سو) هیڅ درک نه مالومیږي؛ په داسي حال کي چي په هوایي ډګر یا هوایي مـیـدان کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوتکو د کښېښستو تر ځنګ، د هغو د الوتځي (پروازګاه) مفهوم هم نغښتی دئ. په دې توګه ګورو، چې د هوايي ډګر يا هوايي ميدان دپاره د «فرودګاه» مانا نيمګړې او ناموزونه ده. دغه راز، ايرانيان عکس اخيستونکي آلې يا د انګرېزي ژبې کېمرې(camera) ته «دوربين وايي»؛ حال دا چې دوربين(binoculars) يا ليرليد (ليري+ليدونکی) کاملاً بېله وسيله ده. کېمره/ کامره د عکس يا تصوير اخيستو آله ده، چې د «دوربين» يا «ليري ليد» په مانا يې استعمال سم او پر ځای نه برېښي. هر څوک پوهېږي، چې کېمره/ کامره اصلاً د ليري شي يا ليري ځای د ليدو په خاطر نه کارېږي. دوربين/ ليري ليد عموماً د نسبتاً ليري شيانو او منظرو د ليدو دپاره او د ډېرو ليري شيانو لکه ستورو، سپوږمۍ او نورو سماوي جسمونو د ليدو په موخه له ټيليسکوپ(telescope) څخه استفاده کېږي. بالعکس، ايرانيان هغه څه ته چې موږ يې دوربين يا ليري ليد بولو، د «دو چشمه، دوچشمی، دوربين دوچشمه» ټکي کاروي. (Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur 199)

ګرانو لوستونکو ته به څرګنده وي، چې ايرانيانو د ايميل(e-mail) د نوې والي ترکيبي کليمې پر ځای د «پست/ پوست اليکترونيک» ترکيب غوره کړی دئ. سړی هيڅ نه پوهېږي، چې ايرانيانو د کوم منطق او تعقل له مخې د يوې لنډې، ساده، اسانه او عامي کليمې پر ځای داسي ترکيب وضعه کړ، چې د عموميت پر ځای نامأنوس، د سادګۍ او اسانۍ پر ځای ګران او په پای کي د لنډوالي پر ځای اوږد دئ. عجبه خو لا دا چې ايرانيانو د ايميل انګرېزي ترکيب ته دا ځل ولي د خپلي متعصبي کړنلاري پر خلاف، د کوم جعل کړي پارسي ترکيب پر ځای، بيرته انګرېزي ترکيب غوره کړ؟ ايا څوک له داسي لغت جوړوني سره موافقه کولای سي، چې انګرېزي ټکو ته پارسي، پښتو يا داسي نورو ژبو کي بيرته انګرېزي ټکي وضعه کوي؟

د همدې استدلال پر بنسټ د «هوايي ډګر يا هوايي ميدان» دپاره د ايرانيانو «فرودګاه»، د کامرې دپاره «دوربين» او د ايميل دپاره د «پست/ پوست اليکترونيک» نه د مانا د جامعيت او مانعِيت له پلوه د منلو وړ دي؛ او نه هم د پام وړ ماناوو د افاده کولو له پلوه، وړ او موزون. «دوست دختر»، «دخترخانم»، «صدا و سيما» او داسي نور هم له هغو ترکيبو څخه دي، چې د جامعيت او مانعيت اصل تر پښو لاندي کوي. د «نيولوجيزم او قاموس ليکنه» تر سرليک لاندي په دې اړه څو نور ټکي هم وړاندي کوو.

په پښتو قاموسو کي هم د نيمګړو او ناسمو تعريفو مثالونه خورا ډېر دي؛ مثلاً د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په پښتو - پښتو تشريحي قاموس کي د «هندو» ټکي ته دغه ماناوي کښل سوي دي:
[1]د غير مسلم قوم نوم، د هندوستان او سېدونکی.[2]تور خال (امرخېل او نور، ۴:۳۰۵۲).
د «هندو» دپاره په مخکني تعريف کي دواړي ماناوي په ډېري کمزورۍ سره بيان سوي دي. لومړۍ مانا د غير مسلم قوم غړی او د هندوستان او سېدونکی «هندو» بولي؛ په داسي حال کي چې په غير مسلمانو قومو کي يهود، نصارا، زردشتي (چې د هند په ټوله نيمه وچه کي يې 'فارسي' بولي)، سيکهـ او ډېر نور هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بله پلوه د هندوستان هر اوسېدونکی هم هندو نه دئ. بې شکه چې په هندوستان کې د وګړو لویه برخه هنـــدوان دي؛ خـــو د هندوانو تر څنګ، په لسګونو نور قومونه او نژادي ډلي هم ژوند کوي. سربېره پر دې ، ښايي په پښتو ادب کي چيري«هندو»کليمه د تور خال په مجازي مفهوم راغلې وي؛ خو دا مانا عامه او مشهـــوره نه ده. له دې امله بايد د معتبرو شواهدو او مدارکو په ښوولو سره مستنده سوې وای، تر څو په دې ډول د قاموس لوستونکو ته مالومه سوې وای، چې«هندو»کليمه واقعاً هــم پــه اړونده ادبي، علمي يا تاريخي متن کي د تور خال په مــفهوم استعمال سوې ده. دغه راز، د پښتو - پښتو تشريحي قـــاموس د(ب) د برخي ليکوال د«ببر» د په پېژندنه کي داسي کاږي: « هغه زمری، چې په غاړه او اورمېږ يې لوی لوی وېښته وی .»(امـــرخېل او نور،۱: ۱۹۲). دا تعريف هم د هاپیانمي له نظره دقيق او معقول نه دئ؛ ځکه ليکوال په څرګنده «ببر»او «زمــری» دواړه يو حيوان ګڼي؛ ځکه د ده د تــعريف له مخي«ببر»د«زمري» هغه ډول دئ، چــي پر غاړه لوي وېښتان ولــري.حال دا چي «ببــر»او«زمــری» د پيشــي د کورنۍ دوه بېل حيــوانات دي. زمری(lion) نه يوازي پر غــاړه، څــټ او اوږو ژړ- نســواري رنــګه ويښتان لري، بلکي لکۍ يــې هــم تــر ببر(tiger) ببره وي. حتا زمرۍ چي د وېښتو له پلوه تر نر زمري لغړه ښکاري، هـم په ټول وجود کي تر «ببر» زيات وېښتان لري. «ببر» د «زمـري» پر خلاف په غاړه، څټ او لکۍ کي وېښتـــان نــه لري؛ خو د وجود پــر عمدتاً نارنجي رنګه پوستکي يې په ټولو برخو کــي په بره اوږدې توري او سپيني ليکي(د ځينو سيمو ببر پر سپين پوست په بره توري اوږدې ليکي لري)ليـدل کيږي. «زمری» زياتره په افريقا او جنوب - لوېديځه آسيا ؛ په داسي حال کي چي«ببر» زياتره په سوهيلي او ختيځو اسيايي هيوادو کي پيدا کيږي.«ببر» د اوږدوالي او غټوالي له پلوه تر«زمري» يو څه اوږد او غټ دئ. د پيشي د کورنۍ د دې دوو بېلو حيواناتو تر منځ په ډېرو نورو ځانـــګړتيـاوو او مشخصاتو کي هم توپيرونه سته، چي بايد په روښانه او واضح ټکو کي بيان سي. زموږ په ژبــه او ادب کي د مجازي ماناوو له اړخه، «زمری» زيـاتره د زړور، مــېړني، غښتــلي، پيــاوړي، نــه ماتېدونکي، پر شانه تلونکي، بې باکه او داسي نورو په مفهوم کاريږي؛ حال دا چي«ببر» په ځينو اوروپايي او ختيځو ژبو کي د وحشي، ظالم، بې رحمه، بې عاطفې، سخت زړي او داسي نور په مفهوم، پراخ استعمال لري. په دې توګه، په پښتو - پښتو تشريحي قـــاموس کي د«ببر» تعريف لوستونکو ته سم او کره مالومات نه وړاندي کوي. د داسي ټکو شمېر په پاړسي، پښتو او نورو ژبو کي تر انده پاس دئ، چي را ټولول او څېړل يې د دې ليکني تر حوصلې وتلئ کار دئ.

په قاموس ليکنه کي د تعريفو د جامعيت او مانعيت په اړه د دې ټکي يـــادونه هم ضروري ده، چي کله کله د پردو لغتو او اصطلاحاتو بېلابېلي ماناوي او استنباطات، د پښتو يا پاړسي پــه يوه ځانګړې کليمه کي نه ځايېږي. په بل عبارت په پښتو ، پاړسي يا بله دوهمه ژبه کي يوې پردۍ کليمې يا ترکيب ته داسي ټکی نه موندل کيږي، چي د هغې ټولي ماناوي په دقيقه توګه روښانه کړي. په داسي حالاتو او مواردو کي بايد د دغه راز پردو ټکو د مانا بېلابېل اړخــونه د نورو ټکو او ترکيبو په مرسته روښانه سي؛ لکه د انګـــرېزي ژبـــي "abandon"کليمه ،چي د پرېښوولو ، تشولو ، لاس اخيستلو ، درولو او بې پروايي په څېر کاملاً بېلي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جلا ماناوي لري؛ او د پښتو يوه يا دوې ماناوې نسي کولای د دې انګرېزي ټکي ټولې ماناوې په ژوره او هراړخيزه توګه بيان کړي.(Gilmour 1)بالعکس، په پارسي او پښتو کې هم داسې ټکي په پېښږدي، چې ګرده ماناوې يې د دوهمې ژبې د يوه ټکي په مرسته نسي افاده کېدای؛ مثلاً د پښتو«تور»کليمه، چې ماناوې يې په پارسي کې يوازې په«سياه» ټکي کې نه خلاصه کېږي. پښتانه دا ټکی پر تور(سياه)رنګ سربېره د تومت/تهمت،تومتي،تورن،جال او ببري په ماناوو هم کاروي. په پارسي کې د«درد»کليمه د عذاب، تکليف، سوزش، الم او داسې نورو په مفهوم کارېږي؛ خو په پښتو کې همدا«درد»پر يادو سوو ماناوو سربېره د قهر، خروښ،خښم، غوسې،غضب او داسې نورو په مفهوم هم کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «پلاني ته درد ورغلئ دئ.» په داسې مواردو او حالاتو کې د پښتو د«درد» کليمې مانا په پارسي کې يوازې د تکليف، رنځ، عذاب، سوزش، الم او داسې نورو په يادولو سره نه د بشپړېږي.

د همدې دلايلو پر اساس که د يوې کليمې يا اصطلاح ګرده ماناوې د لومړۍ يا دوهمې ژبې په يوه ټکي يا يوه ترکيب کې دبيان وړ نه وي، نو قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې د هغه ټکي ببلابېل اړخونه او ماناوې په جلاجلا ټکو او عبارتو کې وښيي.

د کليمو د پېژندنې(تعريف)ګرامري جوړښت

تعريف زياتره له يوه عبارت څخه جوړ وي، چې په ټاکلو شرايطو او حالاتو کې له همغه تعريف سوي ټکي سره د اليشولو وړ وي. د دې مانا دا ده، چې که تعريف سوی لغت اسم وي، نو د داسې ټکي د تعريف مرکزي برخه به هم د اسم(noun) په بڼه يو عبارت وي؛ مثلاً د اکسفورډ په کوچني قاموس (COD9) کې، جُرم داسې تعريف سوی دئ:

«جُرم هغه جدي پړه يا ناوړه چلند دئ، چې د قانون له خوا د سزا وړ وي.» [دلته ليدل کېږي، چې جُرم د بل اسم ياني پړې يا ناوړه چلند په وسيله بيان سوی دئ.] په همدې ډول که په قاموس کې راغونډ سوی ټکی فعل وي ، نو د هغه د تعريف د غوره سوي عبارت مرکزي ټکی به هم فعل وي. په کوچنيو قاموسو کې تعريفونه زياتره د مترادفو ټکو په بڼه بيانېږي؛ په داسې حال کې، چې په لويو قاموسو کې تر زياتي ګچې تحليلي او تفصيلي بڼه لري. (Jackson and Amvela 210-11)

په قاموسو کې د ببلابېلو ماناوو اوډنه

د کليمو د رازراز ماناوو او استنباطاتو تر را غونډولو وروسته، بله اساسي پوښتنه دا ده چې د کليمو ببلابېلې ماناوې بايد څنګه و اوډلې سي؟

قاموس ليکوونکي د کليمو د ببلابېلو ماناوو د لومړيتوب او وروستي توب(تقدم او تأخُر) په اوډنه کې يا د هغو د عموميت(ډېر او پراخ استعمال) معيار په پام کې نيسي؛ او يا هم د هغو د تاريخي تګلوري او مختلفو مانوي بدلونو پر بنسټ عمل کوي. څرګنده ده، چې عبارتونه او اصطلاحات د زماني په تېرېدو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي ماناوي او مفاهيم مومي. کله کله يې د ژبو او لهجو په رنګارنګ بدلونو کې، ځيني پخوانۍ ماناوي له منځه ځي؛ او پر ځای يې نوي مانوي تر لاسه کوي؛ او کله کله د پخوانيو ماناوو پر خوندي کولو سربېره، ځيني نوي ماناوي هم اخلي. له دې کبله، په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو، عبارتو او اصطلاحاتو د رازراز ماناوو د معقولې او منطقي اوډنې مسأله خورا ارزښتناکه ده.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

مؤلفانو په قاموسو کې د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو د پاره ډول ډول لارې غوره کړې دي. ځينو د کليمو بېلابېلې ماناوي د سېمي کولن (؛)، دش (-) يانورو بېلوونکو نخښو په مرسته جلاکړې دي؛ خو د مترادفو ټکو د بېلولو په مقصد يې زياتره له کامې څخه کار اخيستی دئ. د فرهنګو ځينو نورو مؤلفانو د لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جلا ماناوو د بېلولو په مقصد د ۱، ۲، ۳ په شان پرله پسې نومرې استعمال کړې دي؛ او مترادفې کليمې يې د کامې په کارولو سره، يو له بله بېلې کړې دي. البته په قاموس ليکنه کې دا خبره مهمه نه ده، چې د راغونډو سوو ټکو بېلابېلې ماناوې بايد په څه بڼه او د کومو نخښو په مرسته سره بېلې سي. هغه څه چې هيڅوک يې په قاموس ليکنه کې له ارزښته انکار نسي کولای، د دې حقيقت پېژندنه ده، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو بېلابېلې ماناوي په يوه ممکنه وسيله يو له بله جلا کړي، تر څو په دې توګه د بېلو ماناوو له ګډوډېدو څخه ډډه وسي. بې شکه، چې حسابي عددونه په ښه توګه کولای سي د فرهنګو د اقتصادي توب اړخ ته په پام سره، د راټولو سوو ټکو د بېلابېلو ماناوو په جلاکولو کې ښه او اغېزمن کار ورکړي.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخې

د عموميت يا زيات استعمال له اصل سره سم، په قاموسو کې د راټولو سوو ټکو هغو ماناوو ته د لومړيتوب ځای ورکول کيږي، چې خلګ يې په ويلو او ليکلو کې ډېر کاروي. تر هغو وروسته بيا په وار سره هغه ماناوي اوډل کيږي، چې عام خلګ يې له ماناوو سره ډېره اشنايي ونه لري. په دې برخه کې د کليمو اختصاصي، اصطلاحي، مجازي او کنايي ماناوي راځي؛ د مثال په توګه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي» قاموس کې د «بسيا» ټکي ته د غه ماناوي کښل سوي دي:

[1] استوګن، دېره، مېشت.[2] کافي، ډېر، پوره، بس.[3] صبرناک، بې لايحه[؟].[4] مشغول، اخته، لګيا (امرخېل او نور ۲۲۳).

په دې څلورو ماناوو کې لکه څنګه چې ښکاري، لومړۍ او دوهمه مانا ډېره مروَجه او مشهوره ده، نو ځکه د ټولو په سرکې راغلې ده. دغه رنګه د «هيواد» کليمه، چې په پښتو ادب کې په دوو نسبتاً بېلو ماناوو کارسوې ده: [1] مېنه، ټاټوبی، استوګنځی، وطن، ملک، مملکت، ماموا او داسې نور. [2] ليري، بعيد، پر ډېره فاصله پروت، د نيژدې خلاف او داسې نور. مالومېږي، چې د «هيواد» لومړۍ مانا په خلګو کې عامه او مشهوره ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دوهمه مانايې په خواشينۍ سره د خلګو په اوسنيو محاورو کې مړه؛ او يوازې د پښتو ادب په ځينو زړو متنو کې خوندي پاته ده. دې ټکي پر مانوي بدلون سربېره له شکلي پلوه هم څه ناڅه شـبېره اړولې ده؛ ځکه د اوسني ليکدود پرخلاف د پښتو په پخواني ادب کې، د «ايواد»په بڼه راغـلې ده. د غوري دربار لوی شاعر- ښکارندوی په خپله نامتو پسرلنۍ بولــله (قصيده) کې دا کليمه داسې استعمال کړې ده:

د ښندو اوريې درست *ايواد* زرغون کړ

له قصـداره تر ديبـله يې يــونــونه

(هوتک ۵۴)

يا به وران کـــا بودتونونه د بمبڼو

يا به سره کاندي په وينو *ايوادونه*

(هوتک ۵۸)

د احمد شاه بابا د دربار لوی شاعر، اديب او ګرامر پوه - پير محمد کاکړ د «هيواد» ټکی د ليري يا بعيد په مانا داسې راوړی دئ:

موږ له *هيواده* تنها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۵.)

«کالي» کليمه په اوسنۍ پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کې د جامو، پوښاک يا لباس په مانا ډېر پراخ استعمال لري؛ خو دا ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په اثارو کې، د سامانو، اسبابو، اجناسو (توکو)، شيانو، تجارتي متاع، لوښو، ګاڼې، زېور يا پسول په ماناوو راغلئ دئ؛ د مثال په ډول:

- د سامانو، اجناسو يا اسبابو په مانا: «...اوښان، يا آس يا اسپي *کالي* دي.»(خيرالبيان۱۰۲ الف) يا «... زه هغه بې پروا يم، چي هر چار تل بې شريکه، بې مله، بې *کالي* کړم. نشته زمـا محتاجي و شريک، و مل و *کالي* و ته لکه آدميان.»(روښان ۱۲۰ب؛ رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۴).

دخوشال خان ختک په يوه بيت کې همدا مانا داسې راغلې ده:

ماخوشحال يې سودا کړې نادېده ده

که *کــــالي* په بهانه ځي بې نموده

په اوسنۍ پاړسي کې هم دا ټکی د «کالا» په بڼه د تجارتي متاع، اسبابو، اجناسو او جامو په مانا کاريږي.

- د زېور، ګاڼې يا پسول په مانا:

په کاليو سره مخ ښايسته کـــيږي

ستا په مخ ښايسته د مخ *کالي* دي

(رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۵.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«مرسته»د پښتو یوه بله پخوانۍ کلیمه ده، چې پخوا د هیلې، آرزو، طلب، غوښتنې، لټون، تلاښ،هڅې، کوښښ، اشتیاق، شوق، خواهش او داسې نورو په مانا کارېده. د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دوو بیتو کې یې بولګې دا دي:

اوس مې بیا مونده په کور کې
چه دایـــم یې وم په **مرسته**
(دخوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

د مقصود ګوهر په لوی دریاب کـــې پرېوت
غـواصان په کـــې غوټې وهي په **مرسته**
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

په خواشینۍ سره، د مرستې پخوانۍ مانا اوس د خلکو په ورځنیو خبرو او مرکو کې کاملاً مړه ده؛ او ځای یې په بشپړه توګه نورو مترادفو یا متقارقو ټکو؛ لکه کومک، بسپنه، لاس نیوی، اعانه، چنده، امداد، تعاون ، معاونت او داسې نورو) ونیوه. ښايي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو- پښتو تشریحي قاموس د«میم» د برخې لیکوال هم د مرستې د اوسنۍ مانا د پراخ رواج له کبله، د هغې پخوانۍ مانا له یاده ایستلې وي؟!. ښه خبره به دا وای، چې ښاغلي قاموس لیکوونکي په دغه راز لغوي او ادبي مسألو کې د تقلید او سرسري اقتباس پر ځای د ژورې څېړنې او پلټنې لاره غوره کړې وای؛ او په دې توګه یې د خپلې ژبې د لغوي شتمنۍ او فرهنګي میراثونو ساتنه کړې وای. عجبه خو لا دا چې زموږ تنګ نظرو او متعصبو سوچه پالو بیا اوس په ناپوهۍ سره د پردیتوب په ګونا د مرستې ګرده مترادفې یا متقاربې ماناوې هم له پامه غورځولې دي؛ او د دې کار له لارې یې د پښتو ژبې لغوي زېرمې ته، چې د پېړیو پېړیو په ترڅ کې جوړه سوې ده او د دې ژبې لویه مانوي پانګه ده، لوی زیان رسولئ دئ. په دغه راز حالاتو کې باید د کلیمو د ماناوو د عمومیت او ډېر استعمال له اصل سره سم ، ترټولو مخکې لـــومړۍ مروَجه او مأنوسه مانا او بیا په روڼ سره لړ پېژندل سوې او نابابې مانـــاوې و اوډل ســې.

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوړنه

د تاریخي معیار له مخې د ماناوو اوړنه لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د تاریخي تسلسُل پر اساس کیږي. یانې لومړۍ هغې مانا ته ځای ورکول کیږي، چې له تاریخي پلوه زوړوالی یا قدامت ولري؛ او بیا په وار سره د نورو ماناوو یـــادونه کیږي؛ مثلاً «بړېڅ»تر هر څه مخکې د پښتنو یوه مشهوره قبیله ده. وروسته پـه دې قبیله کې د«فتـح خان/پتې خان بړېڅ»په نامه یو څوک پیدا سو. دا سړی له خپلو شپېتو سرتېرو ملګرو سره هندوستان ته ولاړ. د پتې خان بړېڅ ملګرو په هندوستان کې ډېرې مړانې او سربښندنې وکړې. له دې تـاریخي پېښو سره د«بړېڅ»ټکې، چې پخوا یوازې د پښتنو د یوې ځانګړې قبیلې د پاره استعمالېده، وروسته یوه بله مانا هم ومونده، چې په مجازي ډول د تبروني یار، ملګري او همکار په مانا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،»کابل ۱۲۸). «شاهد» په عربي ژبه کي د«شهود» له ريښې څخــه د ليدونکي په مانا دئ. په پارسي کي يې وروسته دمعشوق او محبوب مفهوم وموند. لکه څنګه چي خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په۷۹۱ هـ ق کي مړ) د«شاهد»کليمې همدا مانا داسي بيانوي:

در کار گل و گلاب حُــکم ازلی این بــود

کان *شاهد* بازاری و این پرده نشین باشد

(حبیــبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل۱۲۸).

البته د«شاهد»شرعي اوفقهي هم مانا بېله ده.

د لوی استاد - ارواښاد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)له لغوي څېړنو سره سم، په پارسي کي د«دهقان» ټکی د مغولو تر عصره پر آريايي نجيب زادګانو او د ځمکو او کلو پرمشرانو اطلاقېده؛ او د هر ځای مشرته به يې«دهګان»وايه. لکه څنګه چي ابو القاسم فردوسی په شاهنامه کي د «دهقان»کليمه په همدې مانا راوړې ده:

زګفــتار *دهــقان* بيارا ستــم

بدين خويشتن را نشان خواستم

عربو ايران ته په ورتګ سره، ځايي ملوک الطوايف د«دهاقين» په نامه يادکړه؛ ځکه چي همدا ملوک الطوايف د ځمکو خاوندان وه. وروسته کورو چي دا کليمــه پرمطلــق کښتګــرو يا کروندګرو هــم اطلاق سوه. په پارسي کي اوس د«دهقان» دوهمه مانا (بزګر، زارع، کښتګر، کروندګر) ډېره مشهوره ده. لوی استاد وروسته په پښتو کي د«دهـقان» دکليمــې مانــوي تطور ته داسي اشاره کوي: «ځکه چي پارسي ويوونکي خلک اکثر زارع وه، او هــم دهقانان د دوی مشران وه،او دوی به پارسي ويله،نو په پښتو کي دا کلمه مفغنه سوه هــم صورتاً هم معناً. پښتنو د پارسي 'دهګان'او د عربي 'دهقان'، 'دېګان'کړ، جمع 'دېګـــانان'. دوی اوس دېګان مطلق پارسي زبان بولي، او هرڅوک چي پارسو وايي،دوی وايي دېګان دئ. دپښتنو دغه مخصوصه معنا ګويا ددې کلمې دريم تطور دئ.» (حبيبي،«د پښتو لغوي تطــور،» کابل ۱۲۹).

«نماز» او «لمونځ»هم په پيل کي د تعظيم او درناوي په مفهوم وه، چي وروسته دصلاة په مانا استعمال سوي دي؛ د مثال په توګه د فردوسی په دې بيت کي د احترام او تکريم په مانا:

زمين را ببوسيد و بردش *نماز*

همـی بود پيشش زمـــان دراز

عبدالحي ګرديزي (دپينځمي هجري پېړۍ د لومړۍ نيمايي نوميالي مؤرخ) په«زين الاخبار» کي راوړي دي:

«چون امير را بديدند همه*نماز* بردند...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمونځ یا نمونځ د خوشال خان ختک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هق) د دې بیت په لومړۍ میسره کې د فعل په بڼه د احترام او تعظیم په مانا او په دوهمه میسره کې د اسم په بڼه د لمانځه یا صلاة په مانا داسې راغلئ دئ:

خــدای هغه په دواړو کــونو دي **نمنځلي**
چې په ورځ یې عدل و داد، په شپه **نمنځونه**

د دوست محمد کاکړ په دې بیت کې د لمانځه یا صلاة په مانا:

شپې یې تېرې په **لمانځووي**
پــه ژړا او پـــه نـــارو وي
***
یوه ورځ جهاد افضل
ترکلوکلو **لــمانځل**

(حبیــبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل ۱۳۰).

د «موخی/مُخی» ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کې د برابر، سیال، سارۍ، نظیر، جوړه، مانند، مثال او داسې نورو په ماناوو راغلئ دئ؛ لکه د خوشال خان ختک په دې بیت کې:

که هرڅو ښایسته یې نه یوسف یې د کـنعان
که هرڅو ډېر هوښیار یې نه **مُخی** یې د لُقمان

(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

په دې بیت کې له ورایه ښکاري، چې د «موخی» کلیمه د نارینه د پاره کارسوې ده؛ اما همدا کلیمه اوس د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د «موخی» په بڼه یوازې د هغو ښځو د پاره استعمالیږي، چې په خپله کورنۍ کې د یوې واده سوې ښځې په عوض کې د هغې خپلوانو ته ودیږي؛ مثلاً کندهارۍ ښځې وایي: «پلانۍ یې د ورېنداري په موخۍ کې ورکړې ده» یا «پلانۍ د بیستانۍ موخۍ ده». له دغو جوملو څخه څرګندیږي، چې د «موخی» ټکی هیڅکله د سیال، ساري، جوړه او داسې نورو په مانا د نارینه وو د پاره نه کـــاریږي. د کلیمې په مانا کې دا بدلون یو تاریخي بدلون دئ، چې یو عام او کُلي مانا یې په یوې ټاکلې او مشخصې ډلې پورې محدوده کړې ده. قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د تاریخي قدامت پر بنسټ د ځینو ټکو په مانوي پولو کې د بدلون او اوښتون دغه راز مثالونه، په غور سره رعایت کړي.

په اوسنیو فرهنګو کې زیاتره کوښښ کیږي چې د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مانـــاوو له اوډني سره د هغو د منطقي ارتباط او پرمختګ د اصولو په رڼا کې، چال چلند وکړي. د پرمختګ اصل په دې مانا، چې له مرکزي او محوري ماناوو څخه د نا اشنا او نامأنوسو ماناوو یـا له ډېرو مشخصو او پېژندل سوو ماناوو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرو انتزاعي او مجازي ماناوو پر لور پرمختګ وسي. دغه راز پرمختګ عمدتاً د کليمـــو د تاريخي بدلونو او د مانا د تکرارېدونکي استعمـــال دوه ګوني اړخونه منعـــــکسوي.(Jackson and Amvela 207)

په ژبه او ادب کي بايد ، د کليمو د ډېريا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

له ډېرو وختو راهيسي په ځينو ژبو کي د احصاييوي قاموسو تأليف دود سوی دئ، چي د ژبو دغامو قاموسو مؤلفان د کليمو د لږيا زيات استعمال د مالومولو په مقصد له هغو څخـــه کته اخلي. په پښتو کي هم د نړۍ د نورو پرمختللو ژبو په څېر خو لسيزي مخکي د احصاييـــوي قاموس تادا او ايښوول سوی دئ؛ خو داسي قاموسونه تر هغه مهاله د بشپړ ډاډ او باور وړ نه دي، چي په هغو کي را غونډي سوي احصاييې او مالومات پر د قيقو کمپيوټري پروګرامو متکي نه وي.

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر ځرګند سي

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، په ژبه کي ډېر خله داسي ټکي پيدا کيږي ، چي د مانا پېژندني يا سيمانتيکس(semantics)له پلـــوه ډول ډول بدلونونه مومي. د دې دپاره، چي د قاموسو لوستونکي د يوه ټکي په بېلابېلو ماناوو کي ځانونه ورک نه کي، نو لغت ليکوونکي ته ښايي، چي د هري ځانګړي مانا د استعمال ساحه په اختصاري نخښو روښانه کړي؛ مثلاً موږ ټول د کار له دوديز مفهوم(وظيفه، دنده، کِسب، کاروبار، شغل) سره بشپړه اشنايي لرو؛ خو د هغه له علمي او مسلکي ماناوو سره چندان سروکار نه لرو. د کار مفهوم په فزيک او اقتصاد کي کاملاً اختصاصي بڼه لري، چي په ځينو اړخونو کي له عام مفهوم څخه بېل او په ځينو اړخو کي تر هغه دقيقه او مسلکي مانا لري. فزيکپوه کار دې ته وايي، چي يوه قوه له يوه ځايه بل ځای ته يوورل سي؛ او فـارمول يې داسي کاږي:

کار= قوه x فاصله

په داسي حال کي چي اقتصادپوهان، په تېره بيا د مارکسيستي نظريو پيروان، کار د مادي نعمتو د توليد يا يوه ټاکلي اقتصادي هدف له پاره د انسان د زيار او کوښښ په مانا کـــاروي. عموماً هر ګيردي يا مُدوَر شي ته په انګليسي ژبه کي ډيسک(disc/disk)ويل کيږي؛ خو په کمپيوټر پوهنه کي هغه وسيله ده، چي ډول ډول اطـلاعـات او فـايـلونه پـکښي خـوندي کيږي. هارډ ډيسک(hard disk)، فلاپي ډيسک(floppy disk) او داسي نور يې ډولـــونه دي. ټانجينټ(tangent)داسي کليمه ده، چي پر انګرېزي ژبي سربېره يې موږ هـــم په رياضـــي، هندسه او مثلثاتو کي په پراخه توګه استعمالوو. ټــانجينټ په هندسه او مثلثاتو کي، پـــه يوه نقطه کي د يوه مستقيم او منحني خط هغه ترښت يا تماس ته ويل کيږي، چي تر يو و بل وا نوړي؛ خو د انګرېزي ژبي په عامو محاورو کي د ځينو نورو ماناوو تر څنګ، په عـــام ډول د هغي مسألې يا خبـرو په مـانا کارېږي، چـــي له اصـلي موضـوع سره چنـــدان اړيـــکی و نـــه لـــري (off a topic). پـــه انګـــرېـزي کـــي "port", "reboot","screen","search"او داسي نور هغه ټکي او اصطـلاحات دي، چي پر نـــورو ماناوو سربېره د کمپيوټر په ساحه کي ځانګړی استعمال لري. له دې امله يې بايد تل په قاموسو کي د استعمال ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړته سي، چي د پام وړ مـانا د د لوستو له پاره، بې سرګرداني او وخت ضایع کولو، نېغ پـه نېغـه د هغې تـه مراجعه وکي(Jackson and Amvela 119-200) .

په پارسي او عربي کي هم لکه څنګه چي مخکي اشاره وسوه د شاهد، صنم، اجتهاد، جرح او ډېرو نورو ټکو لغوي او اصطلاحي ماناوي یوله بله ډېرتوپیر لري. محـاوره یي او اصطلاحي مانا د حقیقي مانا پر خلاف، یوازي په یوه مشخصه ډله، مشخصه سیمه یا ځانګړو حالاتو کي کارېږي؛ او ماناوي یې د وخـت، ځای او حالاتو پر بنسټ بدلون مومي. پـه ژبو کي داسي مثالونه ډېر دي، چي ځیني ټکي د یوې یا څو عامو ماناوو تر څنګ، د علومو په یوه ځانګړې څانګه کي کارېدونکي اختصاصي ماناوي لري.

پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل د ژبي په لغوي زېرمه کي، د کلیمو د عمومي او اختصاصـي استعمال په اړه یوې په زړه پوري مسألې ته ګوته نیولې ده، چي یادونه یې په څو لنډو ټکو کي بې ګټې نه ده. هغوی لیکي: «کله چي د یوې ژبـي د لغـوي زېرمي په اړه سوچ کوو، دا خـبره ګټوره او ارزښتناکه ده، چي د یوه ټـکي د عمومـي او فرعي یا اصلي او اختـصاصي استعمال ترمنځ دقیـق توپـیر وکـوو؛ د مثـال په تـوګه ګـول (goal)، کورنر/کارنر (corner) او داسي نور د فوټبال اختصاصـي اصطـلاحات دي (که څـه هم د ژبـي پـه ورځـنیو خبرو او مرکو کي هم پراخ استعـمال لري) مګر ښه، بد، لږ، ډېر، ارزښتمن، بې ارزښته او داسي نور د ژبي د اصلي یا مرکزي لغوي زېرمي یوه برخه ده.» هغوی وروسته د ژبي په عمومي قاموسو کي د اختصاصي یا اصطلاحي ټکو په باره کي، دا درې نظریې وړاندي کوي:
- ورې یا فرعي ژبي یا په بله وینا اختصاصي/ اصطلاحي کلیمې باید د ژبي په عمومي قاموس کي شاملي نسي (دا نظر بې شکه د ژبي لغوي او ادبي فقرته لاره هواروي).
- د ټولو اختصاصي یا فرعي ژبو اصطلاحات باید د ژبو په عمومي قاموسو کي هم شامل سي (خو دلته دا پوښتنه طرحه کېږي، چي دا اختصاصي یا فرعي ژبي کومي دي؛ او د کومو نـورو په موندنه پسي هم باید پلټنه وسي؟)
- د اختصاصي یا فرعي ژبو یوازي ځیني ټکي باید د ژبي په عمومي قاموس کي مدغم سـي (لکه څنګه چي ښکاري دا لار د لومړۍ او دوهمي نظریې ترمـنځ د اعتـــدال یا پخلاینـــي لاره ده).
(Atkins and Rundell 73)
قـاموس لیکوونکی باید د کلیمو او عـبارتو دغه راز مانــاوي دلنډو تـورو یا نخښو په کارولو سره روښانه کـي. سرېېره پـر دې د نـوي قاموس لیکني په زړه پوري ځانګړتیا دا ده، چي را غـونډ سوي ټکي د لــرغوني (archaic)، ادبي(literary)، شاعـرانه(poetical)، عامــیانه(slang)او داسي نورو ډولونو په څرګندولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، لوستونکو ته ور په ګوته کړي. په اوروپـايي قاموسو کي د مخففاتو په استعمالولو سره د کليمو دغه راز ښېلوني او چاڼ کولو ته ځــانګړې پام کيږي. متأسفانه په پښتو قاموسو کي تر اوسه دې ځانګړتيا ته چندان توجه نه ده سوې. که پښتو قاموس ليکوونکي ورشو، او ښجه، اوجاړ او داسي نورو ټکو ته د «لر=لرغوني» مخففـه نخښه وکاږي يا په پارسي فرهنګ کي ګوشنه/ګشنه (چي ادبي رسمي او ادبي بڼـه يې ګرسنه ده) او شيشته (چي ادبي بڼه يې نشسته ده) کليمـو ته د «عا=عاميانه» مخففي نخښي استعمال کړي، نو لوستونکو ته د لغتو د شکلي ځرنګوالي په اړه ارزښتناک مالومات وړاندي کيږي. «منګر»، «منګس»، «اومېند» او داسي نور هم هغه عاميانه تلفظـونه دي، چي قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کي د معياري او کره ښو تر څنګ په روښانه ټکو سره وښيي.

په هره ژبه له هغو څخه په انګريزي ژبه کي عامـيانه ټکي خورا ډېر دي؛ او ورځ په ورځ يـې شمېر مخ پر زياتېدو دئ. د عاميانه ټکو په برخه کي له پښتو او پارسي سره د انګريزي ژبي توپير په دې کي دئ، چي په انګرېزي کي د عاميانه کليمو او اصطلاحو په رواج موندني سره سمدستي داسي ټکي او ترکيبونه د ژبي نوو قاموسو ته لاره پيدا کوي؛ او په دې توګـه يې خلګ کرار کرار له مانا سره اشنا کيږي. په دې ژبه کي، د عاميانه او غير رسمي ټکو لمن دونه پراخه ده، چي سړی ګومان کوي د ښوونځييو، پوهنتونو او رسمي ادارو د معياري ژبـي تر څنګ، د کوڅو او بانډو يوه بله ژبه هم جاري ده. د کتابو په بازار کي حتا د عاميانه او غـير رسمي ټکو له پاره ځانته بېل قاموسونه پلورل کيږي. د ځينـو آن لاين ښو له پاره يې دغه لينکونه وګورئ:

http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/
http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm

د وخت په تېرېدو سره همدا عاميانه ټکي او ترکيبونه، چي د اشنا خلګو تر منځ په غير رسمي خبرو او مرکو کي استعماليږي، ورو ورو د معياري ټکو په ډله کي ځـای نيسي؛ د مثـال پـه توګه په برتـانوي انګـرېزي کـې "bog" او "loo" د "lavatory" يا "toilet"، "boob" د "breast" او "bums" د "buttocks" پر ځــای پــه عاميانه او غــير رسمــي بڼــه کــاريږي. (Jackson and Amvela 162)

په خواشينۍ سره په پښتو کي د عاميانه او غير رسمي ټکو را ټولو او رواجولو ته ډېر لږ پـام اړول سوی دئ. د پښتو عاميانه ټکي د عام ولس ژبه ده، چي تل د بدلون او پرمختګ په حال کي ده. په دې برخه کي ډېرو پلټنو او څېړنو ته اړتيا سته. په پارسي کـي د پښتو او پارسي ژبو ليکوال او قاموس ليکوونکي - اروانښاد عبدالله افغاني نويس (په۱۳۶۷ش کي زېږېدلــئ) د خپل دوه ژبيز «افغان قاموس» تر څنګ د «لغات عاميانۀ فارسي افغانستان» په نامه بېل قاموس کښلئ هم دئ، چي په خپل ذات کي ډېر ارزښتناک اثر دئ (و.ګ. افغانی نويس، افغـــان قاموس او افغانی نويس، لغات عاميانۀ فارسی افغانستان). په ايران کي هم د «فرهنګ فارسی عاميانه» تر سرليک لاندي، په دوو ټوکو کي يو ځانګړی قاموس تأليف سوی دئ؛ خو د پارسي ژبي د ټولو لهجو پر ځای يې يوازي د اوسنۍ ايرانۍ پارسي عاميانه ټکي را وړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې، د کليمو د مانوي پولو د بدلېدو ځيني بولګې

په دوه ژبيزو يا څو ژبيزو قاموسو کې د کليمو د ماناوو په اړه د دې خبــري سپيناوی هم ډېر ضروري دئ، چې د ژبو او لهجو په بدلېدو سره د ځينو ټکو په ماناوو کې هم خورا ژور بدلونونه پېښيږي. کله کله يوه کليمه په يوه ځانګړې ژبه يا لهجه کې ډېري ماناوي افاده کوي؛ خو بلې ژبې يا لهجې ته په ننوتو سره خپلې ډېري پخوانۍ مانــاوي له لاسه ورکوي. يـــا بالعکس په نوې ژبه يا نوې لهجه کي نوي ماناوي او مفاهيم مومي؛ د مثال په توګه حيوان د پښتو په لوېديځه لهجه کي د سپي، پيشي، پسه، خره، آس، غويي او داسي نورو ځارويو په مانا کارېږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی د پښتو په ختيځه لهـــجه، په تېـره بيـا لغمانيانو کي د کوچني، کمکي، وړکي، وړ يا ماشوم په مانا استعماليږي. ګاډی په اوردو ژبــه او زموږ د کښته پښتنو په پښتو لهجه کي د موټر په مانا کارېږي؛ خو د دې خوا په پښتنو کي د «ګاډی» په بڼه هغي دوه ارابه ييزي نقليه وسيلې ته وايي، چــي د آس، خره، اوښ يا بــل حيوان پــه زور کشيږي. د «ماشين» ټکــی په ايرانۍ پارسي کــي د موټر(car) په مانا استعمــاليږي؛ حال دا چي همدا ټکی په افغاني پښتو او افغاني پارسي(دري) کي د هغه صنعتي دستګاه په مــانا کارېږي، چي په مېخانيکي يا برقي ډول کار کوي؛ لکه د چاپ ماشين، د کالو ګنډلو يا پرېمينځلو ماشين او داسي نور؛ اما ايرانيان زموږ پر خلاف د انګرېزي ژبې د موټر همدا کليمه د « موتـــور» په بڼه د ماشين آلاتو دپاره کاروي. همدغه راز، په افغاني پښتو او دري کــي د مــور وورور ته « ماما» وايي؛ خو په ايرانۍ پارسي کي «دايی» ورته ويل کيږي. د ايرانيانو پر خلاف، مــوږ د «دايي» ټکــی د قابلي (midwife) په مفهوم کاروو؛ په داسي حال کي چي ايرانيان د «قابلې» دپاره د «ماما» کليمه استعمـــالوي.

ايـرانيان زمــوږ پر خــلاف « انګليس» د انګلستـــان، « فرانسه» د فرانسوي ژبې او «کُره» د کوريا په مانا کاروي؛ په داسي حال کــي چي افغانــان « انګليس» د انګرېز تبعه په مفهوم، « فرانسه» د فرانسې او «کُره» د مڅکې د کُرې په مانا استعمالوي. ايرانيان « صندلي» د چوکۍ/څوکۍ په مانا کاروي؛ خو افغـــانان په پښتــو او دري کي «صندلي» ته د هغه مستطيل ډوله مېز په مفهوم ګوري، چي لوی تلتک يا برستن پر اچوي؛ او په سړو سيمو کي يې د ژمي په موسم کي د ځان تودولو دپاره کاروي. «سال» په پارسي کي د «کال» په مانا دئ، حال دا چي همدا کليمه د پښتو په لرغوني ادب کي د ميده ربګ پــه مفهوم راغلې ده. «د سالو ورمه» د ابو محمد هـــاشم سرواني (په ۲۲۳هـ ق کي زېږېدلئ) ادبي اثر دئ، چي محمد هوتک په خپل مشهور اثر «پټــه خزانه» کي ياد کړی دئ (هوتک ۵۸). «فارسي» کليمه په افغانستان او ايران دواړو کي د ژبې په مفهوم استعمـــاليږي؛ په داسي حال کي چي په هند او پاکستان کي د اورپالوونکي، زردشتي يا مجوسي په مانا ويل کيږي. البته په دې ځای کي د زردشت پالني او پارسي ژبې تر منځ هم يو تاريخي اړېکی تر سترګو کيږي. په پارسي کي د «آيين» کليمه زياتره په دوو مفهــومو کارېږي: [1] دستور، رَوِش، رَسم، عادت، نظم، قاعده، سُنّت، دين. [2] ښکلا، ښايست، زيب او زينـــت(عميد۱: ۸۱). همـــدا کليمـــه د اوردو ژبې پــه ورځينيو مکالمو کي عمـــدتاً د اساسي قانون يا قانون، لايحــــې، مقــرري او قـــاعــدې په ماناوو کـــاريږي. (Platt 115)

په دې ډول ګورو، چي په اوردو او پارسي کي د «آيين» د کليمې د ماناوو د پراخوالي او نـــورو ځانګړتياوو ترمنځ ډېر توپير ليدل کيږي؛ مثلاً په افغانستان کي هيڅکله نه وايي، چي د آيين په پلانۍ ماده کي داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. د دې دود پرخلاف، په پاکستان کي ځوک د «آیین» کلیمه د دین او مذهب په مانا نه کاروي. حال دا چي په پارسي او پښتو کي، دا ټکی د دین او مذهب په مانا پراخ استعمال لري.

په عربي ژبه کي مکان د ځای په مانا دئ؛ په اوردو ژبه کي د کور یا استوګنځي په مانا استعمالیږي؛ خو همدغه ټکی په افغاني پښتو، په تېره بیا لـوېدیځه لهجـه کي د بیت الخلأ، حاجتځي، کِناراب یا تشناب په مانا ډېر عام دئ. د «طوایف» کلیمه په عربي، پارسي او حتا پښتو کي د «طایفه»د جمعي په مفهوم کارېږي، چي د ټبرونو، توکمونو، قومو، قبیلو، عشیرو، خېـلو او داسي نورو مانا لري؛ خو په هندي او اوردو ژبو کي د جمعي دا صیغه د یوه شخص له پاره د مفردي صیغې په بڼه، د رقاصې (نڅېدونکي ښځي)، مسلۍ یا بدلمني ښځي په مانا استعمالیږي چي له عربي، پارسي او پښتو سره نه یوازي په مانا، بلکي په ګرامري نوعیت کي هم توپیر او جلاوالی ښیي. د «کمین/ کمینه» کلیمه د دې خوا په پښتو او دري کي تـل په ښه مانا کارېږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی په هندي او اوردو کـي د ښکنـځلو او سپکو سپورو په توګه د بې همته، بې غیرته، رذیل، ټیټ، فرومایه او داسي نورو په مفهوم استعمالیږي. «نبات» کلیمه په عربي کي د بوټي (plant) خو په دري کي د میسریبو (یو ډول شرینۍ) پـه مانا استعمالیږي. په کښته پښتنو کي سوا(د سین په زېر) عربي ټکی د ډېر، زیات، کوټه په مفهوم کارېږي؛ خو همدا ټکی په پارسي کي د وسط، میانه، یو ډول، برابر او همدغـه راز د استثنأ د کلیمې په بڼه د غیر، جزء، مګر، لیکن او داسي نورو په مانا کارېږي (عمـید۲: ۱۴۷۴). په برو پښتنو کي هم دا ټکی د «ماسِوا»(د سین په زېر) په بڼه د استثنأ د کلیمې په توګه کارېږي. د کوزي پښتونخوا پښتانه «نرۍ» د کوچني یا واړه په مانا کاروي؛ لکه نرۍ فـریج، نرۍ ګاډی، نرۍ کمپیوټر او داسي نور؛ حال دا چي بر پښتانه یې یوازي د هغـه شـي د پاره کاروي، چي بر یا سور یې کوچنی وي (کم بره). ځیني کښته پښتننانه «ډنګر» کلیمه د «خره» په مفهوم استعمالوي؛ حال دا چي دا خوا پښتانه یې د خوار ځواکه، کمزوري، کم جانه، ضعیف البینه او داسي نـورو په مانا کاروي. په عربي او پارسي کي د «عُمده» کلیمه د کُلي، مجـموعي، ټولیز په مـانـا استعمالیږي؛ مګر په اوردو کي د ښه، اعلی، باکیفیته او داسي نورو په شان ماناوي لري.

په انګرېزي کي هم د ژبو او لهجو په بدلون سره، د کلیمو په مانوي پولو کي د اوښتـون خورا ډېر مثالونه سته، چي یو یې د چانسلر (Chancellor) کلیمه ده. په انګلستان کي دا ټکـی د مالیې وزیر یا د یوه پوهـــنتون د نااستوګن او افتخاري رییس په مـانا کارېږي؛ حـال دا چي دا ټـکی په نورو اوروپایي هیـوادو، په تېـره بیا جرمني کي د صدراعظـم (Prime Minister) پـه مانا استعمالیږي. (Thomson 218) همدغه راز، د ټېـپ (tape) انګرېزي کلیـمه په دې ژبـه کي د اوازي یا تصویري فیتې/کسیټ (cassette)، نرۍ او دل سوي پټـۍ یا سریښناکه پلاسټیکي پټۍ په مانا استعمالیږي؛ خو په پښتو او دري کي د هغه برقي آلې په مفهوم کارېږي، چي موسیقي یا نور ثبت سوي ږغونه وایي. په دې توګه د ټېپ دا مفهوم په پښتو او دري کي له هغه مفهوم سره ډېر توپیر لري، چي خلګ یې په انګرېزي ژبه کي کاروي. په بېلابېلو ژبو او لهجو کي د کلیمو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماناوو او انګېرنو د اختلاف مثالونه تر حساب تېر دي، چي هر پوه او هوښيار کس يې بايد تر وسه وسه له ګډوډولو څخه ډډه وکړي؛ خو دا لوړ هدف يوازي هغه مهال تر لاسه کېدای سي، چي د کليمو په مانوي پولو کي دا ډول بدلونونه تر هر چا مخکي، د قاموس ليکوونکو لـه پامه پټ نه وي.

د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کي راز راز بدلونونه: د کليمو حقيقي، مجازي، کنايي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته يوه لنډه کتنه

مخکي مو د يوه منلي اصل په توګه يادونه وکړه، چي کليمې د بېلابېلو طبيعي (د وخت تېرېدو، جوي او اقليمي حالاتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري او اقتصادي) تحولاتو په ترڅ کي کله پخوانۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پرځای يې نوي ماناوي پيدا کوي؛ مثلاً «يزته» په اوستا کي هغه پرېښته/ پريشته وه، چي د خير او ښېګڼي عامله ګڼل کېده. دا مانا اوس مړه ده؛ خو اوس يې د همدې ټکي په اخير کي د «ته» پر ځای د «دان» ورستاړی ور موښلولئ دئ؛ او د «يزدان» يا خدای تعالی په مانا يې کاروي. «دروغ» هم په پخوا کي د يوه دېب/ دېو نوم ؤ، چي اوس د ريښتيا پر ضد استعماليږي (حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳). ځيني وختونه لغتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي؛ او نوي ماناوي هم خپلوي. دغه راز نوي ماناوي زياتره مجازي، کنايي او اصطلاحي بڼه لري. دکليمو نوي ماناوي په حقيقت کي د هغو طبيعي او ټولنيزو بدلونو زېږنده دي، چي هره ورځ په طبيعت او ټولنه کي پېښيږي؛ او د ژبي بېلابېل ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات هم له هغو سره ګام پرګام تغيير او تحول مومي. په داسي شرايطو او حالاتو کي بايد قاموس ليکوونکی د بېلابېلو ټکو او ترکيبو په راز راز ماناوو او مفهومو کي د هغو حقيقي، اصطلاحي، مجازي، کنايي او نوري ماناوي، په روښانه ډول تفکيک او تشخيص کړي؛ د مثال په توګه «شاهد» کليمه. لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، د حقيقي مانا له پلوه کتوونکي يا ليدونکي ته وايي؛ خو په پارسي شاعرۍ کي زياتره پـه مجازي بڼه د معشوق، محبوب، جانان، يار، نګار او داسي نورو په مانا راغلي ده. همدغه رنګه «صنم» ټکی چي په لغت کي اصلاً بت، مجسمې، تمثال او داسي نورو ته وايي؛ خو په مجازي بڼه د معشوق، محبوب، نګار، جانان، معبود او داسي نورو په مانا استعمال سوی دئ. په اسلامي فقه کي «شاهد» د يوې ځيلي اصطلاح په توګه هغه چا ته ويل کيږي، چي د يوې دعوې د اثبات يا رد دپاره په محکمه کي شاهدي ورکوي. «ملت» هغه عربي ټکی دئ، چي پخوانۍ مانا يې هم ژوندۍ ده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره يې نوي مانا هم پيدا کړې ده. دغي نوې مانا په پيل کي مجازي بڼه لرله، چي وروسته سوکه سوکه د حقيقي مفهوم پر ځای ودرېده. پوهېږو، چي «ملت» پخوا د شريعت په مانا استعمـالېده؛ مثلاً په قران مجيد کي د «ملت ابراهيم» ستاينه سوې ده. خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) په خپل ديوان کي وايي:

جنګ هفتاد و دو *ملت* را همه عـذر بنه

چو نديدند حقيقت همه ره افسانه زدند

مګر نن مونږ همدا «ملت» ټکی د خلکو يا وګړو په مانا کاروو (د نورو توضيحاتو له پاره و.ګ. حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي کي«رويين تن» ، «ګلرخ» ، «بدلګام» او داسي نور ترکيبي ټکي د حقيقي او مجازي ماناوو له پلوه ډېر توپير لري. «رويين تن» په حقيقي مانا هغه چا ته ويل کيږي، چي بدن يې له رويي (شين بخونه سپين فِلز)څخه جوړ سوی وي؛ خو په مجازي مانا قوي، غښتلي، پياوړي، زورور او داسي نورو ته وايي. « بدلګام»د حقيقي مانا له پلوه د هغه آس په مانا دئ، چي قيضې ته خوله نږدي؛ خو په مجازي بڼه د هغه انسان د صفت په توګه کاريږي چي سرکښ، عصيانګر، باغي، متمرد او نافـرمانه طبيعت ولري(عميد۱: ۳۸۵) . البته دا ترکيبي ټکي ټول په مجازي په بڼه کاريږي.

په عربي کي«وقف»کليمه له لغوِي اړخه د دربېدو يا توقف په مانا ده؛ خو په فقهي او حقوقـي اصطلاح هغه حالت ته وايي، چي کوم فزيکي يا حُکمي شخصيت د پام وړ مال(عين)په خپل واک کي وساتي؛ او له هغه څخه تر لاسه کېدونکې ګټه په هغو چارو کي ولګوي، چـي واقف(وقف کوونکي) ټاکلې وي. اوقاف يې دجمعي حالت دئ. «جرح»د حقيقي مانا لــه اړخه وجود ښېرلو ، ټپ يا پرهر ته وايي؛ خو په حقوقي اصطلاح د شهادت بطلان يا ردولو ، سمـولو او اصلاح کولو ته وايي (حييم۱:۵۴۰ او عميد۱: ۸۰۹). «اجتهاد» په لغوي لحاظ کــوښښ او جد و جهد ته وايي؛ خو په فقهي اصطلاح له اسلامي منابعو او مصادرو(قراني ايتونو ، نبوي حديثونو ، اجماع او قياس)څخه د شرعــي حُکمونو استخراج ته وايي. د «کتاب»کليمه په عـــامه مـانا (دفتر، بياض، صحيفه)ټولو خلګو ته څرګنده ده؛ خو په اسلامي علومو کي د هغه اختصاصــي مانا ، قرآن شريف ته اشاره ده. لکه څنګه چي په ځينو مبارکو آياتو کي قرآن مجيد د «کتـــاب مبين» په نامه ياد سوی دئ.
«ذکر»کليمه هم په عامه او خاصه مانا بېل استعمال لـــري. د «ذکر»عام مفهوم(د خدای ياد ، د الله تعالی د اسمأالحسنی يادونه...) هر چا ته ښکاره ده؛ خو په خاص مفهوم يې ښايي ببله مسلکي او اختصاصي کسانو ښوک پوه نسي. د«ذکــر» ټکی په خاصه او ضمني مانا هم د«کتاب»په څېر، قرآن کريم يا قرآني لاربښوونو ته اشاره ده؛ ځکه د مسلـمانانـو دې سپېڅلي کتاب ته په ځينو آياتو کي د «ذکر» په نامه هم ګوته نيول سوې ده.

په انګرېزي کي هم د داسي کليمو شمېر خورا ډېر دئ، چي حقيقي، مجـــازي، کنـايي او اصطلاحي مانـاوي يې يوله بله بېلي دي؛ مثلاً "fabulous" کليمه د چي د اتيمـولوژيکي اړخه لـه"fable" ټکي څخه د تصـوري، افسانه يي، خيالي، افسانې، اسطورې، نکل، کيسې او داسي نورو په مانا اخيستل سوې ده؛ خو د خلګو په ورځنيو محاورو کي په اصطـلاحي بڼه د عالي، لوی، بـاورنه کېدونـکي، اريانوونـکي، پــرتمين او داسي نورو په مانا کـاريږي يا"gut" کليمه چي د حقيقي مانا له پلوه نس، کولمو ، د غرايزو د احساس مرکز ،د وجود دننـه برخي، ضروري برخي، اقتباس کولو ، د ودانۍ سوځولو او ورانولو تــه وايي؛ خو په ورځنيو محـــاورو او مـــرکو کي اصـطلاحاً د جمعــي په بڼه (guts) د روحيې، زړورتيا ، مړاني، غيرت او داسي نورو په مانا کاريږي. د"tiger"ټکی له لغوي پلوه د ببر(حيوان)په مانا دئ؛ مګر پـه مجازي بڼه د وحشي، بې رحمه او ظالم انسـان په مانا استعماليږي."gay" کليمـه په انګرېزي کي اصـلاً د خوښ، خوشاله او داسي نورو په مـــانا ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو نن سبا همـدې ټکي په خلګو کي يوه بله مـانا هم موندلې ده، چي تر خپلي پخوانۍ مـانا ډېره عـامه او مشهوره ده. په نوې مانا دا ټکی د هغه نارينه دپاره کاريـږي، چي له بـل نارينه سره جنسي اړيـکـی ولـري.

"giant"کليمه د حقيقي مانا له اړخه د روميانو د افسانوي اتل يـا ديو/ دېب په مانا ده؛ خو په مجازي بـڼه د لوی، ستر، غټ، پياوړي، عظيم، غول پيکر او داسي نورو په مانا استعماليږي. د"sick" کليمې عامه مانا (ناروغ) او اصطلاحي مانا(عالي، ډېر ښه) ډېر توپيـر لـري. "cool" کليمه هم له همدې ډلي څخه ده، چي رسمي (سوړ، يخ) او اصطـلاحي (عـالي، ډېـر ښه) ماناوي يې يو له بـله ډېر فرق لري.

د نورو ژبو په څېر په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر تر انده پاس دئ، چي د زمـانو پـه بېلابېلو پړاونو او د خلګو په مختلفو طبقو او ډلو کي، په جلا جلا ماناوو(حقيقي، مجازي، کنايي ، اصطلاحي او نورو) استعمـال سوي دي؛ مثلاً په کندهار کي د «چغال» ټکی د بې زړه، بې غيرته، بګټل او نامرده سړي دپاره او «روستم» د زړور، مېړه، غښتلي،پياوړي، غيرتمن او داسي نورو پـه کنايي ماناوو کاريږي. په کندهار کي د «وينهَ» [خج پر دوهمه څپه] ټکی، چي په حقيقي مانـا د حشراتو له کورنۍ څخه يو کوچنی حيوان دئ؛ په مجازي او کنـــايي مانا د مضـر، موذي، اپتي، ورانوونکي، سراښ، طامع، اروا وړي او داسي نورو په مفهوم استعمالوي. يا لکه څنګه چي په پارسي کـي وايي: «فلانی برق لُچ است.»دلته د «برق لُچ»ترکيب د کنايي په ډول د تېز، چالاک، تېر ايستوونکي، چمباز، ټګ، ټګمار، فريبکار، مُزوِر او داسي نورو په مانا استعـمال سوی دئ. سربېـره پردې مواردو او حالاتو ، کله کله ځيني ټکي د ټوکو يا سپکاوي له پاره، په معکوسه يا متضـاده(ironic) مـانا استعماليږي؛ لکه په کندهار کي، چي پک يا بې وېښتو سړي ته په سر چپـه بڼه«ځـوڼه وَر» وايـي. له کليمو او ترکيبو څخه بېلابېلي ماناوي او مفهومونه اخيستل، په واقعيت کي د يوې ټولني يا يوې ځانګړي ډلي د فکري او ذهني پرمختيا ښکارندوی دئ. په هره ژبه کي، چي د داسي لغـتو زېرمه پراخه او لويه وي، په هغه اندازه بډايه او مهذبه ګڼله کيږي. پر ولسي خبرو او مرکو سربېره په پښتـو ادب کي هم ددغه راز ماناوو بولګې خورا ډېري دي؛ مثلاً په دې بيت کي، چي د ادبي فنونو له مخي يې«مدح مايشبه الذم» بولي، د « عادل او عدل»ټکي هم په معکـوسه مانا کارسوي دي:

يو عادل بادشاه پيدا شو اورنګ شاه د دين غمخور
خپل پلار تړي په عدل په فتـــوا وژني خپـل ورور

په پښتو ادب کي ډېر ځله «نمرود» او«فرعون» د جابر، جلاد، ظالم، بې رحمه، متـکـبر، ځـان غوښتونکي او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«ابوجهل» د مشرک، کـاپير(کافر)، بې ايـمـانه، خرافاتي، سرټمبه او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«زاهد» د ځانښودي، رياکا ر، فضـل فروش او«رند»د عارف، صوفي، بې ريا ، مخـلـص او داسي نورو په مجازي ماناوو سوي دي. د بلي هري ژبي په څـېر په پښتو ادب کي هم د دغه راز سيمبولونو، مجازي او کنايي ماناوو استعمـال خورا ډېر دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاترو پارسي فرهنګونو هم د کلیمو، ترکیبو او عبارتو کنایي ماناوو ته ژور پام کړی دئ. په «فرهنګ لغات و تعبیرات مثنوی» کې د «آب حیات» د عامو او دودیزو مفاهیمو تر بیان وروسته داسې لولو: «در اصطلاح شعر کنایه شده است از کلام فصیح و دهان معشوق و سخن ګوئی او. - عرفا آنرا کنایه کرده اند از محبت باریتعالی که هر کس را جرعه ای از چشمه فیاض آن بنوشانند معدوم و فانی نګردند. و نیز کنایه است از سخنان اولیاء الله و مردان کامل که حیات بخش است.» (ګوهرین ج۱:۷). د «فرهنګ آنندراج» مؤلف د «آب مریم» د مانا په بیان کې داسې کښلي دي: «کنایه از عصمت و طهارت و راستګاری.و نیز شیرهٔ انګور» (شاد ج۱:۳۱).

په دې ډول ګورو، چې په آیرونیک بیانونو کې ظاهراً یو څه ویل کیږي؛ خو د بلې مانا یا بل مفهوم د پوهېدو هڅه کیږي. که څوک وواییږ «ژر سئ ډوډۍ راوړئ، چې مرم.» دلتـه د مرګ د کلیمې استعمال د لوړې د سختوالي او زیاتوالي په مقصد ویل سوی دئ، نه د واقعـي مرګ په مـانا. له دې امله د بېلابېـلو ټـکو د اغېزمنتیا او تأثیر لـوړول، ټول په حقیـقت کـې د کلام د مانـوي اړېکو زېږنده دئ. د کلیـمو مجـازي (metaphorical /figurative) ماناوې د هـري ژبې په شعر او هونـري نـثر کې ډېر پراخ استعـمال لـري.

په پښتو قاموس لیکنه کې تر اوسه د کلیمو مجازي او کنایي ماناوې په بشپړه او منظمه بڼه نه دي را غونډې سوې. په زړونو داسې ټکي او ترکیبونه سته، چې د پښتو د بېلابېلو لهجو ویونکي یې په خپلو ورځنیو خبرو او مرکو کې کاروي؛ خو له بده مرغه چـې تر اوسه یې هم په پښتـو قاموسو کې راغونډولو او تشریح کولو ته چندان پام نه دئ سوی. پښتنو لغتپوهانو، ادیبانو او څېړونکو ته ښایي، چې د پښتو پرګـردو علمي او ادبي اثارو سربېره، د خلګو له ورځنیو محاورو او مکالمو څخه هـم دغه راز ټکي راټول کړي؛ او د روښانه مثالو په وړاندې کولــو سره یې لوستونکو ته مانــاوې او د استعمال ځایونه وښیي.

د کلیمو منصوصي او مستنبطي ماناوې

د اوسنۍ قاموس لیکنې د اصولو له مخې باید د کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تشریح او بیان کې د منصوصو او مستنبطو ماناوو توپیر ته ټینګ پام وسي؛ ځکه ډېر ځـله په ژبنیو قاموسو کې داسې اختصاصي ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات راغـونډیږي، چــې قـاموس لیکوونکي یې باید یوازې د منصوصو او اختصاصي ماناوو په یادونه بسنه وکي؛ د مثال په تـوګه جرم/ جریمه، جنایت، جنحه، قباحت، تعزیر، قتل، قصاص، جرح، دیت، نکاح، مهر، طلاق، عدت، مبیعه، ثمن، میراث، اختلاس، رشوت او داسې نور د حقوقو او اسلامي فقهي داسې اصطلاحات دي، چې قاموس لیکوونکي باید د یوه مهم اصل په توګه د هغو په اړه له شخصي نظریو او قیاسونو څخه ډډه وکي؛ خو له دې کبله چې ژبه د یوه ټولنیز موجود په توګه تل د بدلون او اوښتون په بهیر کې ده، د قاموسو مؤلفان کـولای سي د دغه راز کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تعریف او څرګندونه کې ادبي او علمي نیمګړتیاوې له منځه یوسي؛ او د نوو علمي پرمختګو په رڼا کې د هغو پخواني مفاهیم بشپړ او غني کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصوصو او مستنبطو ټکو په اړه د بحث پر مهال باید دا مسأله هم هېره نه کوو، چي که د ځینو ټکو او اصطلاحاتو په حقوقي تعریفو کي د بېلابېلو مفکرانو او حقوقپوهانو تر منځ اختلاف او جنجال ولیدل سي، بیا نو قاموس لیکوونکو ته نبایي، چي تر هر څه مخکي د خپل هیواد په نافذو قوانینو کي تسجیل سوو تعریفو ته د لومړي توب حق ورکړي. په دې توګه، قاموس لیکوونکی نه یوازي، د یوې حقوقي یا فقهي مسألې په اړه د هغې تیوریک اړخونه تشریح کوي؛ بلکي د خپل هیواد د نافذو قوانینو رسمي دریځ هم بیانوي. که چیري د مقنن په تعریفو کي تېروتنه، کمزوري او نیمګړتیا و لیدله سي، بیا نو لازمه ده چي د علمي نظریو په رڼا کي د هغو پر بېلابېلو اړخو هم تبصره وکي.

په قاموس لیکنه کي د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

لکه څنګه چي په قاموس لیکنه کي د هومنیمو، هوموفونو، هوموګرافو او پالیسمیس ټکو پېژندنه او را غونډونه ډېر ارزښت لري، د مترادفو (synonyms)، متضادو (antonyms)، اړونده ټکو (related words)، نېژدې یا متقاربو ټکو (nearby words) حتا اړونده پلټنو (related searches) پېژندل او را ټولول هم، ډېره په زړه پوري موضوع ده.

په هره ژبه کي داسي لغتونه خورا ډېر دي، چي د یوه نیمګړي، پېچلي او غامض تعریف پر ځای د مترادفو او متضادو ټکو په مرسته خورا په اسانۍ او چټکۍ سره پېژندل کیږي؛ د مثال په توګه ماینه/ ماندینه، مېرمن، کډه، کوروالا، کورودانه، ښځه، عورته/ اورته/ اروته، ارتینه، خانمه، بېګمه او داسي نور یا کوچنی، کمکی، ووړ، وړکی، ماشوم، حیوان، طفل او داسي نور ټولي هغه مترادفي کلیمې دي، چي د پښتنو په بېلابېلو لهجو او سیمو کي د یوه واحد مفهوم د بیان دپاره کاریږي. په پارسي او عربي کي راه، روش، شګرد، راستا، وتیره، نهج، اسلوب، طریقه او داسي نور ټول د مانا په لحاظ یو رنګي یا نیژدې والی لري.

په دې توګه، سیننیمونه یا مترادف ټکي، هغه کلیمې دي چي یو راز ماناوي افاده کوي؛ او د بېلابېلو ټکو ترمنځ د ماناوو دغه راز یو شانتي والی او یو رنګي په لغتپوهنه کي د سینانیمي (synonymy) په نامه یادیږي؛ لکه په امریکایي انګرېزي کي "sidewalk" او په برتانوي انګرېزي کي "pavement" ټکي یا "shut" او "close"، "beseech" او "implore"، "glitter" او "sparkle"، "native" او "indigenous" کلیمې، چي په ډېرو ځایو کي مترادفي ماناوي لري.

د هري بلي ژبي په شان، په انګرېزي ژبه کي د مترادفو ټکو په ماناوو او انګېرنو کي د یو رنګۍ او بېلوالي خورا ظریف او حساس اړخونه نغښتي وي، چي قاموس لیکوونکي باید ښه په خبر وي؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

"supplicate, implore, beseech, entreat, beg او importune" ټکــي ګــرده د هغــي غوښتني په مانا دي، چي له مخالفت یا اعتراض سره مخــامخ وي. څوک د هغــه څه د ترلاسه کــولو دپاره د "beg" کلیمه استعمالوي، چي د یوه منلي حق په توګه یې غوښتنه نسي کولای. په بله ژبه، د "beg" ټکی د اخلاص، ټینګار او کله کله عاجزۍ او کمینۍ مراتب څرګندوي. د "entreat" کلیمه هغه مهال کــاریږي، چي څــوک د صمیمانه غوښتني او خواخوږۍ له لاري بل څــوک د یوه کار کولـــو یا نه کـــولو ته اړ بـــاسي. دواړه "beseech" او "implore" داسي اندېښنه یا تلوسه افاده کــوي، چي خواخوږي او زړســوی را پــاروي. ښــایي "implore" د ژړا، اوښکو او ښکاره درد په بیانولو سره په مـــانا کي تر "beseech" یو څه پیاوړې او ځواکمــن وي. "supplicate" له "entreat" سره د عاجزۍ، بېوزلۍ او دوعا کولو فکر ملګری کوي؛ او په پای کي "importune" د ازار او ځورولو تر پولي پر خپله غوښتنه د یوه چا د ټینګار او درېدو په مانا دئ. (Jackson and Amvela 108)

د هغو مشخصو شیانو له نومو پرته، چي په دوو بېلو کولـتورو یا کولتوري حوزو کي ګډ وي، په ژبو کي د سوچه یا نګه مترادفو ټکو مـوندنه ډېره ګـــرانه ده، نو ځکه یې ژوندۍ او غوره بولګې په ډېري سختۍ سره پیدا کیږي. حـــتا کـــه د مترادفاتو په نامه ځیني و هم موندل سي، بیا هم په هغو کي د مانا له پلوه څه نا څه توپــیر لیدل کیږي. مترادفو ټـــکو ته نیژدې ټکي د مترادف وزمــه یا شبه متــرادف(pseudo-synonym) په نامــــه یادیږي.(Jackson and Amvela 108)

ځیني ژبپوهان د بشپړو یا مطلقو مترادفاتو او نرمو یا اسانه مترادفاتو ترمنځ د تــوپیر او بېلوالي خبره کوي. په بشپړه یا مطلقه مانا باید دوه مترادف ټکي د استعمال په ټولو ممکنو شرایطو او حالاتو کي، یو په بل د اوښتو را اوښتو وړتیا ولري. ویوونکي او لیکوونکي باید په ټاکلو شرایطو او حالاتو کي د یوه یا بل ټکي په کارونه کي، د انتخاب پوره ازادي ولري؛ او دا خپلواک غــوراوی بــاید د هغه څه پر مانا، سبک او مانوي استنباط څه اغــېزه و نکړي، چي ویل کیږي یا لیــکل کیــږي.

لکه څنګه چي مخکی یادونه وسوه، ځیني ژبپوهان باور لري چي د مطلقو مترادفاتو موندنه اصلاً ډېره ګرانه ده. که چیري یو ونیم و هم موندل سي، نو هغه یوازي د مانوي بدلون د پېښېدو له امله دئ. په دې توګه، کټ مټ یا مطلق مترادفات، په یوه ژبه کي د ډېرو ټکو د غورځولو یا بې استفادې پرېښوولو خوا ته لاره هواروي؛ حال دا چي د یوه ځانګړي حالت یا موضوع دپاره د دوو ټکو ترمنځ د غوره کولو په کار کي د پراخ او ازاد لاس لرل داسي ښېګنه ده، چي ببله هغې په وینا او لیکنه کي، له ډول ډول ستونزو او پېچومو سره مخامخ کېږو.

له تاریخي پلوه ښایي داسي و برېښي، چي د پام وړ دوه ټکي د مطلقو مترادفاتو له خطر سره مخامخ سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ياني دا چي له دوو مترادفو ټکو څخه يوه په يوه بڼه خپله مانا اړولې يا له استعماله لوېدلې ده؛ د مثال په توګه کله چي د "sky" کليمه له زړې ناروېژۍ ژبې (Norse) څخه انګرېزي ته ننوته، نو د بومي انګرېزي ژبې د "heaven" کليمې سره د سيالۍ په ډګر کي ودرېده. دواړو ټکو پر فزيکي اسمان سربېره، د خدای او ملايکو د روحاني عالم پر ماناوو دلالت کاوه. د زمانې په تېرېدو سره "sky" د فزيکي اسمان او "heaven" د روحاني يا عرفاني اسمان په مفهوم استعمال سو. که څه هم تر اوسه پوري دواړه کله کله د يو بل پر ځای کارېږي.

دغه راز، کله چي د روح (spirit) لاتيني کليمه د فرانسوي ژبې له لاري واخيستل سوه، نو د بومي ژبې (انګرېزي) له "ghost" کليمې سره په مقابله کي ودرېده؛ لکه د "Holy Ghost" او "Holy Spirit" په عبارتونو کي. وروسته "spirit" کليمې د يوه داسي ټکي په توګه ځای ونيو، چي عام او پراخ مفهوم يې لره؛ او "ghost" لږو ډېر د روحاني او غيرمادي مانا په دايره کي محدود پاته سو.
(Jackson and Amvela 109)

کله چي د مترادفاتو خبره کيږي، مقصد د اسانه او نرمو مترادفو ټکو بېلابېلي درجې دي، چي په هغو کي نه يوازي د دوو کليمو تر منځ د مانا له پلوه څه تېر و بېر؛ بلکي د شرايطو او حالاتو څه نا څه توپير هم ليدل کيږي؛ خو سره له دي خصوصيتو هم کېدای سي يو د بل پر ځای استعمال سي. د دغه راز مترادفو ټکو اړوونکی يا عوضي استعمال يوازي هغه مهال سم او معقول نه برېښي، چي د دوو يا څو مترادفو ټکو په منځ کی مشترکه مانا د هغو تر ګډې يا مشترکي ساحې دباندي پرېوزي؛ د مثال په توګه discover (تر هر چا مخکي د يوه شي موندنه يا حقيقت پېژندنه) او find (په يوه ډول يا يوه بڼه د يوه شي موندل).
(Jackson and Amvela 109)

ځيني مترادف ټکي د يوې ژبې له بېلابېلو لهجو سره د اړيکي پر بنسټ يو له بله بېليږي؛ مثلاً په برتانوی انګرېزي او امريکايي انګرېزي کي، د څو مترادفو ټکو بولګې په دې ډول دي:

windscreen, pavement, lift, lawyer, farm, caravan, bonnet(car)
windshield, sidewalk, elevator, attorney, ranch, trailer, hood

لومړی ليکه د برتانوی انګرېزي او دوهمه ليکه يې د امريکايي انګرېزي ځيني ټکي ښيي.
کله کله په يوه هيواد کي هم د يوې ژبې د بېلابېلو لهجو، معياري، شفاهي او عاميانه ژبو او مختلفو مانوي استنباطاتو پر بنسټ، د مترادفو ټکو استعمال او بالاخره رواج کېدو ته شرايط او امکانات برابريږي.
(Jackson and Amvela110-111)
انګرېزي ژبه د مترادفو ټکو له پلوه ډېره غني او ارته ده، چي لومړنی دليل يې د دې ژبې په تاريخ او له نورو ژبو لکه فرانسوي او لاتيني څخه د پراخو ټکو په اخيستني او استعمال پوري اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د زیاترو ژبو په شان په پښتو کې هم د مترادفو ټکو د مانوي پولو ترمنځ ډېر حساس او باریک توپیرونه لیدل کیږي، چې قاموس لیکوونکي یې باید په پېژندنه او روښانولو کې ژور پام وکړي. دلته د پښتو د نومیالي شاعر او لیکوال - استاد سید ګل پاچا الفت (۱۲۸۷- ۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړنې» څخه څو مثالونه او بولګې را اخلو:

ځوان او ځلمی تقریباً یوه مانا لري؛ خو د ځلمي/ زلمي کلیمه د آس یا نورو حیواناتو د پاره نه استعمالیږي. په داسي حال کي، چي دواړي کلیمې د سړي د پاره بې توپیره کارېدای سي. زموږ خلګ وایي: پلانی ځوان سوی دئ یا بیستانی ځلمی سوی دئ؛ اما هیڅکله داسي نه وایي، چي د پلاني آس ځلمی سوی دئ.

ووړ او لوی د کشر او مشر له ټکو سره مانوي اړېکی لري؛ مګر سره له دې هم هیڅ یو د حیوان د پاره نسي استعمالېدای؛ د مثال په توګه خلګ نه وایي، چي آس یا غویی مي کشر یا مشر دئ؛ بلکي د دې پر ځای د ځوان، زوړ او داسي نورو ټکي کاروي (الفت ۳۲).

په پارسي ژبه کي د «دختر» ټکي د لور او نجلۍ دواړو په مانا استعمالیږي؛ په داسي حال کي چي په پښتو او انګرېزي کي دا دوې کلیمې مانوي توپیرونه لري. په پارسي کي که و وایو: «او دختر، دختر احمد است.» یاني «هغه نجلۍ د احمد لور ده.» هرومرو باید په جومله کي د «دختر» ټکی دوه ځله تکـــرار سي، چي دا لفظي او مانوي تکرار د بې خوندۍ او التباس سبب کیږي؛ حال دا چي په پښتو، انګرېزي او ځینو نورو ژبو کـــي دا لفظي او مانـــوي تکرار نسته.

ځیږ او لواړ سل په سل کي مترادف نه دي. که وو ایو ډېره ځیږه ده. دا خبره سمه ده. که و وایو وریجي لواړې دي. دا جومله هم سمه ده. په ځینو ځایو کي یو د بل پر ځای استعمالیږي؛ لکه: «دا اوړه لواړ دي.»، «دا اوړه ځیږه دي.» پوست او خوړین هم مترادف نه دي (الفت ۳۸).

خوړینه غوښه، پسته نهالۍ، پوست ټوکر، خوړین شفتالو/ شوتالو او داسي نور زیاتره نورو ژبو ته د یوې کلیمې په بڼه ترجمه کیږي؛ ځکه په هغو ژبو کي کېدای سي په همدغو دوو بېلو ماناوو دوه بېل لغتونه نه وي؛ لکه پوست او نرم چي په پارسي کي په نرم ترجمه کیږي. کله کله هم د قاموس لیکوونکو د بې پروایۍ او بې توجهۍ له امله په یوه لغت ترجمه کیږي (الفت ۴۱).

داړل او چیچل زیاتره په ګزیدن ترجمه کیږي؛ په داسي حال کي چي دا دوه ټکي د مانا په لحاظ کاملاً یو نه دي؛ مثلاً موږ وایو: «احمد لړم چیچلئ دئ. داسي نه وایو، چي احمد لړم داړلئ دئ.» مګر د سپي د پاره بیا د «داړلو» فعل کاروو. دلته ګورو، چي ځیني ټکي د حیواناتو په یوه ځانګړې ډله پوري اړه لري. اچول او غورځول هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا کې فرق لري؛ مثلاً وايــو: « اوبه په لوښي کې واچوه !» داسي نه وايو، چي « اوبه په لوښي کې و غورځوه !» (الفت۴۱).

له مخکنيو مثالو څخه څرګنديږي، چي په پښتو کې هم د نورو ژبو په څېر د خالصو مترادفاتو موندل ډېر ګران دي. په دې مانا چي په پښتو کې هم د انګرېزي ژبې په څېر کله کله د دوو يا څو ټکو تر منځ په ځينو اړخو کې يوشانوالی او په ځينو نورو کې بېلوالی او توپيرونه تر سترګو کيږي؛ لکه:« شکول» او « شلول». «شکول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، چور کولو، لوټولو او داسي نورو په مانا کاريږي؛ خو «شلول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، قطع کولو، جلا کولو، بېلولو او داسي نورو په مفهوم استعماليږي.

د مترادفو ټکو تر منځ د افتراق او بېلوالي اړخونه، د حقيقي مانا په پرتله په مجازي ماناوو کـې ډېر ليدل کيږي؛ مثلاً د چورولو يا لوټولو په مانا د «شکول»استعمال، په واقعيت کې د دې ټکــي مجازي مانا ده. هر مترادف ټکی په بېــل حالت، ځانګــړې جوملهاو جلا ځــای کــې استعماليږي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد د لازمو توضيحاتو او مثالو په وړاندي کولو سره، د ګډوډۍ او التباس مخه ونيسي.

هغه ټکي، چي د ټولو اړخونو له نظره د مترادفو ټکو ځانګړتـياوي پوره نه کړي، د متقــاربو او اړونده ټکو په توګه ظهور کوي. په دې ډول ټکو کې، لکه څنګه چي يادونه وسوه، د مــانا په ځينو برخو کې يوشانوالی او په ځينو نورو کې، جلاوالی او توپيرونه ليدل کيږي.

د پښتو ژبې په بېلابېلو لهجو(ګړدودو) کې داسي لغتونه، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي که د قاموس ليکوونکي له خوا په پوره زيار او زړه سوي خوندي نسي، بېله شکه تر دوو- درو پښتونو وروسته د هېرېدو اوبالاخره نابودۍ له خطر سره مخامخ کيږي. له دې امله بايد قاموس ليکوونکی نه يوازي د ژبې علمي او ادبي لمن پراخه کړي؛ بلکي د خپلو ادبي، علمي او فرهنګي ميراثو په ساتنه کې هم د ستايني وړ برخه اخلي. مترادفات د هري ژبې د مـانوي ښکلا او بډايني لويه او ارزښتناکه زېرمه ده. په واقعيت کې همدا مترادف ټکي دي چي په خبرو، ليکنه او خاصتاً شاعري کې د کليمو د تکرار، بې خوندۍ او ګډوډۍ مخه نيسي.

د مترادفو ټکو په شان متضاد ټکي(سپين د تور ضد، خپـلواکي د مـرييتوب ضد، سخــاوت د کنجوسۍ ضد او داسي نور) هم په قاموس ليکنه کې ډېره لويه ونډه لري. د نړۍ د زياترو ژبو په څېر، په پښتو کې هم د مترادفو او متضادو ټکو خورا ستره زېرمه ستنه؛ خو په خواشينۍ سره، چي د مترادفو او متضادو ټکو دا پراخه او بډايه زېرمه تر اوسه په بشپړه توګه نه ده راغونډه سوې. دا کار د پښتنو په غړو او رغو کې اوړېدو او پرله پسې پلټنو ته اړتــيا لري. د ځينو پښتو فرهنګونو مؤلفانو تر خپله وسه په قاموسو کې مترادفو او متضادو ټکو ته ځــای ورکړی دئ، چي په دې ډله کې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ«پښتو - پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریحي قاموس»تر ټولو لوړ ځای لري؛ مګر سره له دې هم په هیڅ وجه بشپړ نه دئ. په پښتو کـې داسې مترادفې یا متقاربې کلیمې خورا ډېرې دي، چې زموږ له تاریخ، تاریخي جغرافیایي او ادب سره نیژدې اړیکې لري؛ خو تر اوسه یې د ژبې مفصلو او مشرحو قاموسو ته لاره نه ده پیدا کړې؛ مثلاً ایکۍ، تنګه/ ټنګه، غجرۍ، اشرپۍ، کابلۍ، ولسکیزه، دوه کیزه، درې کیزه، پیسه، روپۍ، تومن، او داسې نورې هغه نیژدې یا اړونده کلیمې دي، چې زموږ د هیواد د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کـې د مروجو پیسو د مختلفو واحدونو په توګه استعمالېدې. د پښتو ژبې قاموس لیکوونکې باید د دغـه راز کلیمو په راغونډولو سره د هغو د بېلابېلو ژبنیو، تاریخي، جغرافیایي او اقتصادي اړخو په روښانـولو کې مرسته وکړي.

په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو د تشریح او بیان دپاره د مترادفو او متضادو ټکو کـارونه یوازې له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه پېژندنه کې کومک کوي؛ بلکې په هــره ژبه کې د بېلابېلو لهجو د ښې پېژندنې او له دې لارې د یوه اسانه، کره او معیاري ژبې د را منځ کېدو له طبیعي بهیر سره هم ګټوره مرسته کوي؛ ځکه په هر هیواد کې د یوې کره او معیاري ژبې د دودولو تر ټولو مهم او اساسي شرط، د هماغه ژبې د بېلابېلو ویوونکو او لیکوونکو ترمـنځ په ټولنیز ژوندانه کې، ژور او هر اړخیز اړیکې دئ. هرڅونه چې دا اړیکـې اَرتَ او غښتلې وي، په هغونه اندازه ژبه د سمون، کره والي او معیار پر لور ګام ږدي. که د بېلابېلو پېچومو له کبله د یوې ژبې د ویوونکو تر منځ فزیکي تماسونه او تعلقات ګران وي، نو په قاموسو کې د یو بـل په مروَجو ټـکو او ترکیبو پوهېدنه، د دې نیمګړتیا د بشپړولو دپاره، ډېر ضروري او په زړه پوري کار ګڼل کېږي. د همدې استدلال له مخې باید زموږ پښتو قاموسونه د ټولو لروبر پښتنو مروجې کلیمې او ترکیبونه، په علمي بڼه را غونډ او تشریح کړي.

د انګرېزي ژبې په ځینو عصري قاموسو کې مترادفو او متضادو ټکو ته د قاموس د یوې بېلې برخې په توګه ځای ورکړل سوی دئ. قاموس لیکوونکې د یوې کلیمې د بېلابېلو ځانګړتیاوو تر پېژندنې او شننې وروسته، لوستونکې د هغې مترادفو او متضادو ټکو ته رهنمایي کوي؛ لکه په دغو او داسې نورو انګرېزي قاموسو کې :

Collins English Dictionary & Thesaurus
http://www.merriam-webster.com
http://dictionary.reference.com
http://www.thefreedictionary.com

د انګرېزي ژبې په ځینو آن لاین قاموسو کې پر مترادفو او متضادو ټکو سربېره حتا د نیژدې یا متقاربو ټکو او اړونده یا مربوطو پلټنو تر سرلیک لاندې هم ، د هغو کلیمو لیست کښل سوی دئ، چې د پام وړ ټکي له بېلابېلو اړخو سره د مانا له پلوه نیژدې والی یا ارتباط لري. دغه راز ټکي د کراس - ریفرینس یا خو ځایه یادونې په بڼه په خپلو منځو کې اړیکې لري؛ او لوستونکو ته د یوې کلیمې په بشپړه او هر اړخیزه پېژندنه کې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پراخ او ګټور مواد وړاندي کوي. «ډيکشينري ډاټ ريفرينس ډاټ کام» له دغه راز آن لاين قاموسو له ډلي څخه يو ګټور او په زړه پوري اينټرنيټي قاموس دئ.

په نوي قاموس ليکنه کي د قاموس ليکوونکي مسوولیت او رسالت يوازي د پام وړ ټکي په معرفي کولو او مانا ليکلو سره نه بشپړيږي؛ بلکي نوي او عصري قاموس ليکنه له مؤلفانو څخه غواړي، چي د بېلابېلو قاموسي سرټکو تر څنګ د مترادفو، متضادو، متقاربو او اړوند ټکو په وړاندي کولو سره، د لوستونکو ادبي او علمي اړتياوي پوره کړي.

پر قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي د بدلونو روښانه کول

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، دژبي د ودي او پرمختګ په بېلابېلو پړاوو کي دلغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي راز راز شکلي او مانوي بدلونونه پېښيږي. ځيني کليمي د ابــدال، تقليب او اختصار له کبله خپله ظاهري جوله اړوي؛ لکه پنبه، بنپه او خپه؛ ژبه، زبه او جبه؛ عــورته، اورته، اروته او ارتينه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ چه او چي، معنی، معنا او مانا؛ خوشحال او خوشال؛ معلوم او مالوم او داسي نور، چي په ځينو کليمو او عبارتو کي درانه توري د ګرانۍ په سبب يا په بشپړه توګه له تلفظ څخه لوېدلي دي يا په نيژدي مخرجونو اوښتي دي؛ لکه اوسرۍ (اوسرۍ خور= جمادی الآخر) چي په حقيقت کي د «ت» توري په لوېدو سره د «اوسترۍ»لنډه بڼه ده. ګرسره (چي د «ګرد سره» لنډه بڼه ده؛ او «د»توری يې په وينګ کي د سختۍ او دروندوالي له امله غورځول سوی دئ) يا «درنه/ درانه» چي د وروستي«د» په حذفولو سره د «درنده/ دارنده» لنډ شکلونه دي. ځيني ټکي د دوو بېلو ټکو له يو ځای کېدو څخه جوړ سوي دي؛ لکه« نباغلی»، چي د «نبه» او«آغلی» له يو ځای کېدو څخه تر لاسه سوی دئ. د «نبه» وروستی زورکی، چي په پښتو کي عموماً د «ه» په بڼه کښل کيږي، په وينګ کي د دروندوالي او ګرانۍ په وجه له تلفظ څخه لوېدلئ دئ يا «مازيګر» چي په اصل کي د «نماز» او «ديګر» له دوو بېلو کليمو څخه ترکيب سوی دئ، په پښتو کي لومړی د «مازديګر» او بيا د «د» توري په غورځېدو سره د «مازيګر/ ماځيګر» په ډول اختصار سوی دئ. د «ماپښين» ترکيبي ټکي هم همداسي پړاونه وهلي دي. دا ترکيب لومړی د پارسي د دوو بېلو ټکو «نماز» او «پيشين» له امتزاج څخه جوړ سوی دئ. په پيل کي په«مازپښين/مازپخين/ماسپخين» اوښتی دئ؛ او دا دئ اوس ګورو، چي په تلفظ کي يې د «ز»د توري تر لوېدو وروسته، د « ماپښين/مازپخين/ ماسپخين»بڼه اخيستي ده. «هديره» يو بل مثال دئ، چي په حقيقت کي د «هډ» او «دېره»له دوو جلا ټکو څخه جوړه سوي ده. د زماني په تېرېدو سره يې د «ډ» توری په تلفظ کي د دروندوالي او سختۍ له امله حذف سوی دئ؛ او اوس ګورو چي د «هديره» او «اديره»په شکل پاته ده. خدا خه(خدای خبر دئ)، خــدا نبکه(خدای نبه پوهيږي که)، نــبخه(نه يم خبر) او داسي نور ټول په دي ډله کي دي. د کندهار«ماله جات»هم په اصل کي له «مــحل» او «نجــات» څــخه جوړ سوی دئ، چي ځيني ثقيل توري يې په وينګ کي لوېدلي او د ځينو نورو ږغونه يې خپلو نيژدي مــخرجو ته اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نورو ژبو کې هم د امتزاج(blending)او ترخیم(shortening) خورا ډېر مثالونه او بولګې تر سترګو کیږي؛ مثلاً په پارسي کې د«شهپر» ترکیبي ټکی په واقعیت کې د «شاه» او «پر» له یوځای والي څخه جوړ سوی دئ، چې اوس د «الف»په لوېدو سره په اوسنۍ بڼه(شهپر) اوښتی دئ. شهبال(شاه+بال)، سرفراز(سر+افراز)، مچم(من، چه، میدانم)، خدام(خدا، میداند)او داسې نور یا په انګرېزي کې د ډیموکراسۍ(democracy) ټکی، چې په حقیقت کې د"demos"(د یونان د ښاري دولتو عام وګړي) او"kratos"(حکومت، واکمني)له دوو یوناني ټکو څخه جوړ سوی؛ او د"demokratia"له الیشې سوي بڼې څخه نن په انګرېزي ژبه کې د ډیموکراسۍ په بڼه اوښتی دئ. سایکالوجي/ سایکالوژي، ټیلفون، ټیلیګرام، ټیلیګراف، ټیلیسکوپ، مایکروسکوپ او په سلګونو نوري کلیمې ، چې په واقعیت کې له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوي دي؛ او اوس د شکلي بدلونو له امله د یوې کلیمې په بڼه ښکاري، هم ګرده په دې ډله کې راځي.

مرسته، کالي، دهګان، دهقان، دېګان، برېخ، شاهد، صنم او په سلګونو نور، لکه څنګه چې مخکې هم لنډه یادونه وسوه، د هغو ټکو له ډلې څخه دي، چې د بېلابېلو عواملو پر بنسټ، له مانوي اړخه اوښتي دي.
د قاموسو مؤلفان باید د دغه راز ټکو د راغونډولو او لیکلو پر مهال د هغو د امتزاج، ترخیم او نحت څرنګوالی په روښانه ټکو وښیي. د بېلابېلو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په جوړښت کې داسې بدلون د هغو د ریښو، مورفالوژۍ او مانا په پېژندنه کې ارزښتناکه مرسته کوي، چې قاموس لیکوونکی باید ټینګه ورته ځیر وي.

په قاموسو کې د راغونډو سوو کلیمو ګرامري وېش او ځانګړتیاوې

په قاموس لیکنه، په تېره بیا د ژبې په عامو او هراړخیزو قاموسو کې بل ډېر مهم او د غوَر وړ ټکی د کلام د بېلابېلو برخو د وېش له پلوه د راغونډو سوو کلیمو د بېلولو مسأله ده، چې په انګرېزي کې یې (word classes /parts of speech) بولي. د قاموسو لیکوونکي باید پوه سي، چې د پام وړ ټکي د کلام د اجزاوو د ګرامري وېش له اړخه په کومه ډله کې راځي. په بېلابېلو ژبو کې د کلام د اجزاوو پر نوعیت، څرنګوالي او شمېر اوږدې خبرې سوي دي؛ مګر سره له دې هم، څه ثابت او منلئ معیار نه تر سترګو کیږي. په دې مانا، چې اوروپایي ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د کلام برخې په یوه ډول وېشلې دي؛ د عربي ژبو ګرامر پوهانو په دې وېشنه کې بله لار غوره کړې ده؛ او په ځینو هندي الاصله ژبو کې د کلام د برخو وېش جلا رنګ او بڼه لري. په پښتو کې هم ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د بېلابېلو لارو پیروي کړې ده. د دې پراخ بحث ځانګړو او ښاخو ته لاس اچول، ښایي دې لنډې لیکنې ته د ګرامر ښووني رنګ ورکړي، چې طرحه کول یې دلته پر ځای نه برېښي. دلته یوازې دونه یادونه کافي ګڼو، چې په ننیو پښتو قاموسو کې د کلام د خپلواکو یا ناخپلواکو اجزاوو په توګه د اسم، صفت، فعل، قید، ضمیر، اداتو(اضافي تورو یا ناخپلواک ټکو)، ارتباطي تورو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندا تورو، مختاړو او وروستاړو یا مخوندییو او شاوندییو، عددونو، ږغونو(اصوات)او داسي نورو پېژندنه ډېره مهمه او ضروري ده.

په قاموس لیکنه کي د کلام هره برخه یا هره کټګوري ځانته خاص ارزښت لري، چي باید له ټولو باریکییو او جزییاتو سره را غونډ او تشریح سي؛ د مثال په توګه د پښتنو په مختلفو لهجو او سیمو کـي د اصواتو خورا ډېر او بېل ډولونه کارېږي؛ لکه کړپ، کړوپ، خـرپ، خروپ، دړَب، دروب، کخ/ کیخ، غړ، کنښ، شر، بغ، سړ، سغ او په لسګونو نور یا په دري کي بُر، سور، یق،کخ/ کیخ، ګرم، ګروم او داسي نور. په انګرېزي کي زیاتره ږغونه پر درو ډلو وېشي:

الف) تقلیدي ږغونه: هغه ږغونه، چي په حقیقت کي د یو ځانګړي ږغ تقلید یا پېښي کوي؛ لکه:
meow, moo, bow-wow, vroom, etc.
ب) سیمبولیک ږغونه: دا ږغونه زیاتره د یو سیټ یا مجموعې په بڼه استعمالیږي، چي ځیني یې قافیې هم لري؛ لکه:
lump, bump, hump, clump
یا د داسي ټکو په بڼه څرګندیږي، چي د تورو په پیل کـي یې یـو راز توری وي (alliteration) لکه:
flick, flash, flip, flop, etc.
ج) نابېره او په زوره چغه(Ejaculation) :
ho-ho, ha-ha, pish, pshaw, etc. (Jackson and Amvela 51.)
دا ډول ټکي باید د ژبي له بېلابېلو لهجو څخه په پوره دقت را ټول او په قاموسو کـي په منظم ډول ثبت سي.

د کلام پر پر دي اجزاوو سربېره، په قاموس لیکنه کي د نورو ګرامري خصوصیتو لکه فـاعلي، مفعــولي، مالکي، اخباري، استفهامي، آلي او داسي نورو حالتو؛ مجعول او مجرد ثـلاثي مصدرو، د فعل د لازمي او متعدي ډول د څرنګوالي، د فعل د بېلابېلو زمانو(حال، ماضي او جاري)؛ د بې قاعدې نارینه(مذکر) او ښځینه(مؤنث) حالتو، د بې قاعده مفردو او جمعـي ډولونو، د زمان او مکان د اسمونو، ساده او مرکبو حالتو او نورو ګـرامري مشخصاتو په اړه لنډه یادونه کیږي.

په قاموسو کي د کلام د اجزاوو سمه او دقیقه پېژندنه له دې کبله هم ډېره د پام وړ ده، چي ځیني کلیمې په یوه وخت کي د کلام په څو ډلو پوري اړه لري. لوستونکي باید هـرومرو په دغه راز توپیرونو او باریکییو ښه و پوهېږي؛ مثلاً د «جهان» کلیمه په پارسي، پښتو او ډېرو نورو ژبو کي استعمالیږي، چي د ایتمولوژۍ له اړخه د پهلوي ژبي د «کیهان/ګیهان» له ټکي څخه اخیستل سوې ده (عمید۱: ۸۴۴ او ۳: ۲۰۲۳). دا ټکی د اسم په توګه د نړۍ، عالم، بشریت، خلکو او داسي نورو په مـانا کارېـږي؛ خو د فاعلي صفت په بڼه د «جهیدن» لـه مصدر څخه د ښورنده، خوځنده، جهنده او متـحرک ماناوي افاده کوي. سربېره پر دغو حقیقي ماناوو دا کلیمه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي عرفان په خورا ډېرو اثارو کي د لړزېدونکي، متزلزل، ناپايه دار، فاني، بې بقا ، بې ثباته او داسي نورو په مجازي او استعـــاري ماناوو هم استعمال سوې ده. اسلامي عارفانو په خپلو اثارو کي استدلال کړی دئ، چي په عرفاني ادبياتو کي ناسوت عالَم (مادي نړۍ) ته ځکه د «جهان» صفت ورکړل سوی دئ، چي يو رنګي، ثبات، ټيکاو او بقا نه لري. په خواشينۍ سره د «جهان» دا مانا نه يوازي د عامو خلګو؛ بلکي د ځينو ليکوالو، ژبپوهانو او حتا قاموس ليکوونکو له پامه هم لوېدلې ده.

په انګرېزي کي هم داسي ټکي په پېرخ دي، چي په عين حال کـي د اسم، صفت، فعل او قيد په بڼو کارېږي؛ مثلاً (hit) د فعل په بڼه د وهلو، ويشتلو او داسي نـورو پـه مانا کـــارېږي؛ خو د اسم په بڼه برېد، يرغل، وار، حملې، نښتي او داسي نورو تـه وايي. (proceeds) کليمه د اسم د جمعي په حالت کي عايد، حاصل، دخل، ګټي او داسي نورو ته وايي؛ خو د فعــل په بڼه پر مخ تلو، دوام ورکولو، رامنځ ته کېدو، را ټوکېدو او داسي نورو ته وايي. "broke" کليمه د فعل په بڼه، د فعل دوهم يا ماضي حالت دئ؛ خو د صفت په بڼه د بې پيسو، کنګال، مفلس او داسي نورو ماناوي لري. د "dirty" عامه کليمه د صفت په توګه د چټل، بې نظمـه، تاريک توربخونه، درواغجن، ټګمار، فاسد، خاين، غوولونکي او داسي نورو په مانا کارېږي؛ حال دا چي د فعل په توګه د تورولو، ورانـولو، چټولولو، بـې نظمه کولو او داسي نـورو پـه مـانا ده. "book" د اسم په بڼه کتـاب، کتابچې، البـوم او داسي نـورو تــه وايـي؛ په داسي حــال کي، چي د فعل پــه حالت کي د نوم ليـــکلو، نوم ثبتولو، سازمان ورکولـو، برابرولـو، ځان يا چاتـه بېلولو او داسي نورو په مانا دئ. په لاندي مثال کي "round" ټکی په پـام کـي نيسو، چي د صفت، اضافه توري، قيد، اسم او فعل په بېلابېلو بڼو کـارېږي؛ او جـلا جـلا ماناوي لري:

round (adjective) e.g. "a *round* stone." — ***ګيردۍ/ګردۍ*** ډبره.
round (preposition) e.g. "*round* the corner." — نيژدې
round (adverb) e.g. "They all gather *round*." — دوی ګرده سره را ټوليزي.

round (noun) e.g. "You can buy the next *round*." — ته کولای سې نوی *رَوَن* رانيسې!

round (verb) e.g. "when we *round* the next bend." — کله چي پر راتلونکي کږګر را ***وګرځوو***.
(Jackson and Amvela 22.)

په انګرېزي کي يو بل ګرامري جوړښت هم سته، چي د "participial phrases" په نامه يادېږي؛ لـــکه: "The running boy", "The speeding jet", "Encourage, we …" او داسي نور، چي يوه کليمه اصلاً له فعل څخه جوړېږي؛ خو د فعل او صفت په بڼه کارېږي. (Warriner 65) يا يو بل ډول ګرامري ترکيب، چي په انګرېزي کي يې "gerund" بولي؛ او په حقيقـــت کـي د فعل او "ing" له يو ځای کولو څخه جوړېږي؛ مګـر د اسم په بڼه استعمالېږي؛ لکه "learning" "drilling", "swimming", "seeing" او داســي نور، چي مونږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پښتـــو او پـاړســي کي د اسم مصدر په نامه استعمالوو ؛ لکه: کتنګ، وينـګ، ليدنـګ، بېلونګ ، وتنګ، ژړونګ يا تشنګی، سوختګی، ګرسنګی، شرمندګی، کردار، ګفتار، رم، هراس او داسي نور په پښتو او پارسي کي. د دې او داسي نورو حالتو په اړه لوستونکو ته مالومات وراندي کـول؛ او د هغـو توضيح او تشريح، د قاموس ليکوونکي د کار ډېره مهمه او ضروري برخه ګڼله کيږي.

په پښتو ژبه کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» يوازنـــی مشرح او مفصل قاموس دئ، چي ګرده را غونډي سوی کليمې يې د کلام د اجزاوو د نوعيت او بېلابېلو ګرامري جوړښتو له پلوه په ښه توګه معرفي کړي دي. د ارواښاد عـلامه رشاد(۱۳۰۰- ۱۳۸۳ش) د پټي خزانې په تحقيقي فرهنګ او د خيرالبيان په تحقيقي لغتنـامه کي حتا د علومو اکاډيمۍ تر «پښتـو - پښتو تشريحي قاموس» هم د کليمو ګرامـــري پېژندګلوی تـه ژور او هر اړخيز پـام سوی دئ.

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو او نادوده تأنيث حالتو را غونډول او توضيح کول هم د علمـــي قاموس ليکني له مهمو کارو څخه ګڼل کيږي. لکه څنګه چي پوهېږو په زياترو ژبو کي د فعلو د بېــلابېلو صيغو او د نومـــو د جمـــعي د جــــوړولو د پاره خـــاص قواعـــد ټاکـــل سوي دي، چـــي زده کـــړه يې هر چـــا ته اسانه ده؛خو په څينو ژبو کي د څينو نومونو جمعي او د څينو شيـانـو ښځينه نومونه تر عامي قاعدې وتلي وي. داسي بې قاعده حالتونه نه يوازي کــم لوستي خلګ؛ بلکي کله کله د لوړي زده کړي خـــاوندان هم لـــه سترو پېچومو او کړاوونو سره مخـامـخ کوي. قاموس ليکوونکي بايد په ژبه کي دغه راز بې قاعده حالتونه په ډېر غوَر سره وپلـــټي؛ او له لازمـــو توضيـــحاتو سره يـــې د يـــوه دقـــيق معـــيار په توګه وړاندي کړي؛ مثلاً په انګرېزي کي ماضي حالت معمولاً د فعلو په پای کي د(d، ed يا t) وروستاړو په زياتولـو سره جوړيږي؛ خو د دې عمومي قاعدې پرخلاف، داسي ډېر فعلونه هم ډېر دي چي له دې قاعدې څخه مستثنأ ګڼل کيږي؛ لکه write، wrote او written چي درې سره حالتونه يې بېل دي.يا leave، left او left چي دوهم (ماضي)او دريم حـــالت يـــا وصفي وجه(past participle)يې له لومړي حـــالت څخـــه توپيـــر لـــري. يا read, cut, put, rid او داسي نور چي حال، ماضي او دريم حالت يې تولـه د املا له پـــلوه يـــو راز دي. همدارنګه په انګرېزي کي عموماً له نومو سره د "s"يا "es"په زياتولـو سره د جمعي حالت منځ ته راځي؛ لکه: benches, axes, books او داسي نور؛ خو څيني داسي نومونه هم سته،چي د جمعي حالت يې د دې قاعدې له مخي نه جوړيږي لکه men، women او داسي نور، چي د جمعي په حالـــت کـــي يې "a" توری پـــه "e" اوښتی دئ. سربېره پردې په انګرېزي ژبه کي د څينو نومونو مفرد او جمع خورا عجب و غريـــب ډولونه لري؛ مثلاً "datum"چي جمع يـې"data"(اطلاعات، حقايق) ده. البـته څينو فرهنـګ ليـکوونکو"data"داسي جمع ګڼلې ده، چي تل په انـفرادي بڼـه کاريږي."criterion"هم له دغه ډول بې قاعده اسمونو څخه دئ،چـــي جمـع يې د"criteria"(معـيـارونه، مشخصـــات)ټکـی دئ. "phenomena" د جمعـــي صيغـــه ده، چـــي

(c) ketabton.com: The Digital Library

"phenomenon"یې مفرد بڼه ده. د داسي ټکو شمېر ډېر دئ، چي د ټولو یادونه یې بېــله پلــټنه او څــېړنه غواړي. په انګرېزي کي ځینــي داسي بې قاعدې ټکي هم سته، چي جمــع یې د مفــرد په تــوګــه استعــمالیږي ؛ لکه"means" او داسي نــور. ځیني نور ټــکي تل د جــوړه والي په لــحاظ د جمعــــي په بڼــه کــاریږي؛ لــــکه : scissors , shoes, trousers او داســـي نـــور.

په عربي ژبه کي هم د نومو د جمعي حالتونه بېلابېلي بڼې لري. زیاتره نومونه د «ین» او «ات» وروستاړو په زیاتولو سره جمع کـــیږي؛ لکه مؤرخ- مؤرخین، معلم - معلمین، کمال- کمالات، عادت- عادات او داسي نور. ځینـي نور د دې قاعدې پرخلاف ځانتــه ځانګـــړي جمعي لري؛ لــکه: سر - اسرار، شریر- اشرار، شر- شرور، فضیلت - فضائل، علم - علوم. ځیني نور نومونه هم سته، چي له دغو قاعـدو سره چندان اړخ نه لګوي؛ لکه:«جــنج»چي د «جنحة/جنــحه» جمع او «مآخـــذ» چي د «مأخـــذ» جمع ده.(Wher 8 & 140)

سربېره پر دې همدا اوس په ایراني پاړسي کي د «راه حلها»، «قتل عامها»، «نکته نظرها» او داسي نورو په څېر ناسمي جمعي دود دي، چي سمي بڼي یې«راههای حل»، «قتــلهای عام»، «نکــته های نظر/ نکات نظر» دي. د دې تر څنګ په پښتو، پاړسي او اردو کي هم د جمعي ځینـــي صیغې د یکړ یا مفرد شخص دپاره کاریږي؛ لکه: اولاد، مسلمان، طلــبه، مجاهدین، طوایــف، شروعات، حواس او داسي نور؛ په داسي حال کي چي اولاد د « ولد» جمــع، مسلمان د «مسلم» جمع، طلبه د «طالب» جمع، مجاهدین د «مجاهد»جمع، طوایف د «طایفـه» جمع، شروعات د «شروع» جمع، حواس د «حس»جمع ده. موږ تل په خبرو او مرکو کـي له مخاطب څخه پوښتنه کوو: «اولادونه دي ښه دي؟» هیڅکله نه وایو، چـــي «اولاد دي ښه دي؟» دغه راز جمعو په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کي ځینو جمع الجمعو ته هــم لاره برابــره کړې ده؛ لکه: مالیاتها، مجازاتها، امورات، مشکلاتات، مسلمانان، غریبانان او داسي نور.

تر دې چي تېر سو، په قاموس لیکنه کي بــله ورته مسأله د ځــینو نــادوده نــاریــنه (مــذکر) او ښځــینه (مؤنــث) نومـــو یـــادونه ده؛ مثـــلاً: executive - executrix, gander - goose, fox- vixen, mediator- mediatress /mediatrix او داسي نور(انصاري**۵۳-۵۴**).

لکه څنګه چي وینـو په بې قاعده جمعـــــو کي د جمعـــي حالت د خپل مفرد حـــالــت یو ســاده وریانـــتې یا د ژبپوهانو په اصــطـلاح اینفلـیکشنل مارفـــیم(inflectional morpheme) نه دئ. د باقاعده جـــمعو پر خلاف د جمعي دغه راز ډولونه، هر یو د کاملاً بېل او ځانګـــړي حـالــت استازیتوب کوي. که څه هم نن سبا په ویـــلو او لیـــکلو دواړو کــــي د دغه راز نـــومـــو ښځینه بـــڼه ډېره لږ استعــــمالیږي؛ خو سره له هغه هم قاموس لیکوونکي باید لوستونکو ته د داسي نومو ټــول تاریخي بدلونونه او څرنګــوالی، په روښانه ټکو کي وښيي.(Jackson and Amvela 82)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي داسي صفتونه خورا ډېر دي، چي د تفضیلي او عالي صفتو د جوړولو عـام قواعــد نه پــر تطبیقیږي؛ ځکه په دې ژبه کي تفضــیلي صفت له ســاده صفـت سره د "er" او عالي صفت د "est" په زیاتولو سره جوړیږي؛ مثلاً د tall (جګ، لوړ) ټکی، چي تفضیلي صفت یې "taller" او عالي صفت یې "tallest" دئ ؛ اما د ځینو صفتو تفضیلي او عالي شکل له دې قاعدې څخه په بشپړه توګه توپــیر لري؛ مثلاً "bad" چــي مقایسه یي صفت یې "worse" او تر ټولو خراب حالت یې "worst" دئ. good (ښه) ټکی هم دا ښه لري، چي تفضیلي صفت یې "better" او عالي صفت یې "best" دئ. (Warriner 14-16 and Thomson36-37)

هغه قاموس لیکوونکي چي د بلي ژبي او انګرېزي یا انګرېزي او بلي ژبي د دوه ژبيز فرهنګ په لیکلو لاس پوري کوي، باید هرومرو داسي ټکو ته پام وکي؛ ځکه قاموسونه هغه کتابونه دي، چي د لغاتو پر ډول ډول ماناوو سربېره باید لوستونکي له دغه راز بې قاعدې حالتو او ګرامري باریکییو هم سره اشنا کړي.

په پښتو کي هم د ځینو نومو لکه چوکۍ، خولۍ، ګاډۍ، هګۍ/اګۍ، ګېډۍ او داسي نورو مفرد او جمع یو راز دي. داسي نومونه چي د ګرامر له پلوه یې «د جنس نوم یا اسم جنس» بولي، تل په مفرد یا یکړ ډول کــاریږي. اوبه، بوره، غنـم، اوړه، مستې، شیــدې او داسي نور شیان ګــرده په دې ډله کي راځي. په پاړسي، انګرېزي او نورو ژبو کي هم دغه ډول ټکي د جمعي په بڼه نه استعمالیږي. سربېره پردې، فرهنګ لیکوونکی باید د «مظلومیت» ، «محکومیت» ، «معصومیت» ، «مغلوبیت» او داسي نورو ترکیبي ټکو په جوړښت کي د پاړسي ژبي د مجعول یا جعــلي مصدر ځرنګوالي ته هم په واضح ټکو اشاره وکي. د پاړسي ژبي قاموس لیکوونکی باید د توضیحاتو په وړاندي کولو سره همدغه راز روښانه کي چي مقوله، موقوفه، معضله، خالصانه، شاعرانه، حکیمانه، جانانه ، عاشقانه او داسي نور جعل سوي مشتقات اصلاً په پاړسي ژبه کي د عربي ټکو له مخي جوړي سوي دي؛ او په دغه بڼه په خپله اصلي ژبه (عربي) کي دود نه دي (نفیسی، «دستور لغت نویسی،» <u>فرهنگ فارسی عمید</u> ۲۴-۲۵).

ځینو فرهنګونو د لومړي ټوک په پیل او ځینو نورو د الفبایي ترتیب له مخــي په متن کــي د ګرامر د ډېرو مهمو ټکو ، د لیکني د بېلابېلو نخښو او ځینو نورو ژبنییو مسألو په اړه لنــډ ، خــو ارزښتناک مالومات وړاندي کړي دي. شک نسته، چــي قاموسونه د ژبپوهنې یا ګرامر کتابونه نه دي؛ خو سره له دې هم د ګــرامر او تنقیط د عامو قواعدو په اړه د لوستونکو ځــینو عامو او مهمو پوښتنو ته لنــډ جوابونه وړاندي کول، په زړه پوري او ګټــور کار دئ. د پاړســي پــه زړو فرهـنګو کي« فرهنګ جهانگیری» ، « فرهنګ جعفری» او په معاصرو پاړسي او عربي قاموسو کي « فرهنګ عمید» ، « المنجد فی اللغة و الاعلام» او ځینو نورو د ګــرامر برخي ته هم توجه کړې ده. د پښتو په زړو فرهنــګو کــي« ریاض المحبت» او په نوو فرهنګو کــي د افغانستان د عـــلومو اکاډیمۍ« پښتو - پښتو تشریحي قاموس» ګرامري اړخو ته ښه پام کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني وختونه د يوې کليمې يوه ټاکلې بڼه د خلکو پر يوې خاصې ډلې دلالت کوي؛ لکه «علمأ» چې د «عالِم» د کليمې د جمعې حالت دئ؛ خو زياتره د ديني عالمانو په مفهوم کارېږي؛ ځکه موږ په پښتو او پارسي کې نه وايو: ديني پوهان/ دانشمندان دينی؛ بلکې د هغو پر ځای وايو: ديني عالمان يا ديني علمأ/ علمای ديني يا علمای کرام. دا کليمه حتا په انګرېزي کې هم د "Ulama/Ulema" په بڼه کارېږي. دې ټولو باريکو لغوي اړخو او اختصاصي ځانګړتياوو ته د لوستونکو پام اړول، تر هر چا مخکې د قاموس ليکوونکي کار دئ.

په قاموسو کې د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په معاصره قاموس ليکنه کې بله مهمه موضوع، د راغونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو لنډه يادونه او سپړنه ده؛ ځکه په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې داسې ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چې په اصل او ريښه کې له يوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د وخت په تېرېدو سره د بېلو کليمو او ترکيبو په بڼه را منځ ته سوي دي؛ مثلاً وروروليي، وروروګلوي، وروري، وروريالنه، ورور وژنه او داسې نور ټول د «ورور» له ټکي څخه را وتلي دي. د «ود»له کليمې څخه، چې اوس زموږ د خلکو په ورځنيو محاورو کې له منځه تللې ده د ويدا، وده، ويده، ودنه، واده، ودول، ودېدل، ودون، وددونکی، ودېدونکی، ودېدونې، ودېدون، ودېدنه، ودونه او نورو ټکي راوتلي دي(حبيبي،«د کلماتو مرګ او ژوند،»کابل٢،١٠). جګه غاړه، لکه غاړه، غاړه غړول، غاړه ايښوول، غاړه اغوستل، غاړه بندول، غاړه خلاصول، غاړه غړی، غاړه په غاړه، لاس تر غاړه او داسې نور ټول هغه اصطلاحات او محاورې، چې د «غاړې» له مادې څخه مشتق سوي دي؛ او هر يو يې جلا مانا لري.

له نېکه مرغه، په پښتو کې د کليمو د اشتقاق لمن ډېره پراخه او غني ده. په زياتره ټکو کښې يې له آره د اشتقاق زوروَره تومنه ګډه ده؛ د مثال په توګه پوهيالی، پوهنيار، پوهنمل، پوهندوی، پوهنوال او پوهاند ټول د پوهې يا پوهنې له ريښې څخه را توکېدلي دي، چې د پوهنوَر(د شمله ور، متوَر، غموَر او داسې پر وزن)، پوهنغر(د پوهې غر)، پوهنلمر(د پوهې لمر) او داسې نورو په شان ترکيبي ټکي هم په دې ډله ور ګډېدلای سي. يا په پارسي کې ميخانه، ميکده، مي پرست، مي فروش، مي خوار، ميګون، ميګسار، ميګساری او داسې نور چې ګرده د «مي»له کليمې څخه را توکېدلي دي. په اروپايي ژبو، خاصتاً انګرېزي کې هم د داسې مشتقاتو لمن خورا ارته ده؛د مثال په توګه:

"liberticide", "liberalizing", "liberalizor", "liberalize" , "liberalism", "liberal " , "liberalization", "liberalist", "liberty " , "liberality", "liberate", "liberator", او داسې نور،

چې ټول د ازاد په مانا د (liber) له لاتيني ټکي څخه راوتلي دي؛ او د پېړيو پېړيو په اوږدو کې يې د خلکو له اړتياوو سره سم بېلابېل بڅې او لمسي زېږولي دي. البته په انګرېزي کې د کليمو بڅې او کورنۍ زياتره په دوو لارو جوړېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له یوه خپلواک مارفیم (free morpheme) سره د ډول ډول تړلو یا ناخپلواکو مارفیمو (bound morpheme) د یو ځای کېدو له لارې؛ لکه:

state (verb)
stated, stating

په پورتني مثال کې "state" خپلواک مارفیم (تر ټولو کوچنۍ مانا داره واحد) دئ؛ په داسې حال کې چې په "stated" کې "ed" او په "stating" کې "ing" تړلي یا ناخپلواک مارفیمونه دي؛ او په انګرېزي کې يې "inflections" یا د کلیمو اوښتي صرفي شکلونه هم بولي.

- له اصلی کلیمې یا خپلواک مارفیم (state) څخه د اشتقاق پر بنسټ؛ لکه په دغو مثالو کې:

stateable, statement, misstate, restate, understate.

په دې توګه اشتقاق هغه لغوي بهیر یا عملیه ده، چې په هغې کې د بېلابېلو ضمیمو (مختاړو او وروستاړو) په زیاتولو سره له یو موجود ټکي څخه نوي ټکي، عبارتونه او ترکیبونه جوړېږي؛ مثلاً د "resign" له کلیمې سره د "ation" وروستاړی یا د "depart" له کلیمې سره د "ure" شاوندی یو ځای سوی؛ او په وار سره یې د "resignation" او "departure" بېل ټکي منځ ته راوړي دي. (Jackson and Amvela 82)

په عربي قاموسو کې عموماً له یوې ریښې څخه را وتلي مشتقات د هغو تر اړونده مصدرو لاندې کاږي؛ لکه: شراب، شارب، شربت، مشاربه، مشروب او داسې نور، چې ټول بې الفبایي ترتیبه د «شرب» تر مصدر لاندې کښل سوي دي (الهنائي الأزوي ۳۸۰؛ Wehr 462)؛ حال دا چې په پښتو او پارسي فرهنګو کې زیاتره مشتق سوې کلیمې هر یوه د الفبې د تورو په ترتیب، د بېلو قاموسي ټکو په بڼه راوړل کېږي. دلته په انګرېزي کې د بېلابېلو کلیمو په جوړښت کې د صرفي ضمایمو د بدلون راوستو ځیني نوري بولګې ښیو، چې اشنایي یې د قاموسو لوستونکو ته بې ګټې نه ده:

Noun:

Base form	Stem+plural	Stem+possessive	Stem+plural+possessive
boy	boy*s*	boy*'s*	boy*s'*

Adjective:

Base form	Stem+comperative	Stem+superlative
cold	cold*er*	cold*est*

Verb:

Base form	Stem+3rd person singular	Stem+ past
eat	eat*s*	*ate*

Stem+participle	Stem+present participle
eat*en*	eat*ing*

په دې ټولو حالاتو کې، د ګرامر له پلوه د اړونده ټکو اصلي ډول یا اصلي کټګوري نه اوړي. په بله وینا اسم، صفت او فعل ګرده د پخوا په څېر د اسم، صفت او فعل په بڼه پاتېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي اشتقاقـــي ضميمي عمدتاً پر دوه ډوله دي:

الف) هغه اشتقاقي ضميمـــې، چي په مونښلولو سره يې د کليمو نوعيـــت يا ډول اليشـــيږي. له دي کبـــله د اوښتونکو ټکو (word class changing) په نامه يـــاديږي؛ لکه په دغو مـــثالو کـــي:

resign (verb)+ *ation* (derivational affix)= resignation (noun)
leak (verb)+*age* (derivational affix)= leakage (noun)
accurate (adjective)+*y* (derivational affix)= accuracy (noun)
free (adjective)+*dom* (derivational affix)= freedom (noun)
fright (noun)+*en* (derivational affix)= frighten (verb)
glory (noun)+*fy* (derivational affix)= glorify (verb)
(Jackson and Amvela 88-89).

ب) هغه کليمي چي له اصلي جوړښت سره يې د ضميمو په زياتولو سره، په ګرامري نوعيـت يا ډول کي بدلون نه راځي؛ لکه:

Nouns:

<u>noun</u>	+	<u>affix</u>= <u>noun</u>
malaria	+	*anti* = anti-malaria
scholar	+	*ship* = scholarship

Verbs:

<u>verb</u>	+	<u>affix</u> = <u>verb</u>
join	+	*ad* = adjoin
agree	+	*dis* = disagree
judge	+	*pre* = prejudge

Adjectives:

<u>adjective</u>	+	<u>affix</u> = <u>adjective</u>
social	+	*anti* = anti-social
kind	+	*ly* = kindly
possible	+	*im* = impossible

په انګرېزي کي قيدونه د اسم، فعل او صفت په بڼه په نورو اشتقاقي کليمو نه اوړي. په بل عبارت، قيدونه له نورو صرفي ضميمو سره په ګـــډه، ببلي کليمي نسـي جـــوړولاى.(Jackson and Amvela 90-91)

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په پښتو، پاړسي او ځينو نورو ژبو کي داسي ترکيبونه ډېر دي، چي په يوه کار کي د ټينګار يا تأکيد دپاره په مضاعف يا دوه ځلي بڼه کاريږي؛ لکه: ژر ژر، چټک چټک، کرار کرار، ورو ورو، لړلړ يا په پاړسي کي زود زود، تيز تيز، کم کم، آهسته آهسته او داسي نور، چي ټول په يوه جومله کي د استعمال سوي فعل څرنګوالى بيانوي. په ځينو نورو ترکيـبو کي د مخکنـــي حالت پر خلاف، دوي ببلي کليمي سره يو ځاى کيږي؛ خو بيا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني حالت په خبر په جومله کې د ټينګار مفهوم افاده کوي؛ د مثال په توګه: خبري اترې، ناري سوري، اوتي بوتي، سپکي سپوري، کنډوکپر او داسې نور په پښتو کې يا تاخت و تاز، ساخت و بافت، تير و تار، درهم و برهم، سوز و ګداز او داسې نور په پارسي کې يا قلع و قمع او داسې نور په عربي کې يا "bread & butter"، "leaps & bounds"، "all & all" او داسې نور په انګرېزي کې.

د داسې تأکيدي ټکو مثالونه نه يوازې په ورځنيو محاورو؛ بلکې زموږ د ژبې په ادبي اثارو کې هم ډېر زيات دي. قاموس ليکوونکي بايد د ژبې له لغوي زېرمې څخه د دغه راز ترکيبو د را غونډولو، تشريح کولو او ادبي نظايرو د وړاندې کولو په کار کې، تر وسه وسه زيار و باسي.

په قاموسو کې د ځينو ناسمو ټکو د کارونې مثالونه او کره کول

قاموس ليکوونکي بايد د هغو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو دقيق مثالونه وښيي، چې د ځينو ژورناليستانو، ليکوالو او شاعرانو له خوا په ناسمه بڼه کارېږي؛ د مثال په توګه لوړه/ په اوږد يا مجهول واو/(قسم، سوګند) د پښتو يوه زړه کليمه ده، چې حتا ځينې مطبوعاتيان او ژورناليستان يې هم په تېروتنې سره د لوړه/ په معروف يا لنډ واو/ (پورته، پاس، د کښته خلاف) په بڼه وايي يا بڼه(څېره، جوله، رنګ، ګونه، رخسار) چې ځينې يې له بڼه (بڼکه، د مرغانو بڼکه؛ په پارسي کې پَر) څخه هيڅ توپير نه کوي. سربېره پر دې ځينې کليمې او ترکيبونه د مانا له پلوه په ناسمه بڼه کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «ترينګلي حالات»، «لوړ پوړي/ جګپوړي چارواکي»، «لامل» او لاملان (جمع) او داسې نور، چې ټول په سمه بڼه او سمه مانا نه کارېږي. زموږ پوه او باخبره لوستونکي پوهېږي، چې «ترينګلی» په پښتو کې د تريو تندي، عبوس، کنجوس، بد مزاجه، بد خويه، مرچکي، خوشکتي، بخيل، خروس، چړوس، سخت، په ماناوو راغلئ دئ (و.ګ: امرخېل او نور، ۱:۲۷۲)؛ خو نن ګورو چې دا ټکی په ميډيا کې د سياسي او امنيتي حالاتو د صفت په توګه د ناوړه، خړپړ، بې ثباته، نا ارامه، خطرناک، ويجاړ، خراب او داسې نورو په مانا استعمالېږي. د «پوړ» ټکی هم په پښتو کې اصلاً د منزل، طبقې، چت او داسې نورو په مانا کارېږي؛ مثلاً خلک وايي: «هغه ودانۍ پينځه پوړه ده» يا «هغه ودانۍ/ عمارت پينځه منزله يا پينځه پوړه لري» يا ويل کېږي: «پلانی دفتر په پلاني پوړ کې دئ» او داسې نور؛ خو نن وينو چې په ټوله ميډيا کې د «پوړ» ټکی بې دليله د رتبې، درجې، مقام، چوکۍ، واک او داسې نورو په ماناوو کارېږي؛ د مثال په توګه ويل کېږي: «د پلاني هېواد يا پلاني وزارت لوړ پوړي چارواکي...» دا ترکيب اصلاً د انګرېزي ژبې له "high-ranking" يا "high-level" څخه اخيستل سوی دئ. ايرانيانو د ټکي په ټکي ترجمې له مخې په «بلند پايه» و ژباړه؛ زموږ پارسي ژبو ليکوالو هم په پټو سترګو د «بلند پايه/ بلند رتبه» په ډول واخيست؛ حال دا چې په درې کې له پخوا څخه د همدې مفهوم له پاره د «ذيصلاح»، «باصلاحيت» او داسې نورو ټکي کارېده، چې زموږ خلګو ته تر «بلند پايه» يا «بلند رتبه» ډېر اشنا، لنډ او اسانه دي. په ډېري خواشينۍ سره پښتنو ژباړونکو هم د ايرانيانو د همغه تحت اللفظي ژباړې پر بنسټ د «لوړ پوړي/ جګپوړي» ترکيب په ناسمه او بې مفهومه بڼه رواج کړ. دې ناغلو دا سوچ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، چي چارواکي څنګه «پوړ»لړلای سي؟ زموږ خلګ خو په خپلو خبرو او مرکو کي«پوړ»ټکی یوازي د ودانۍ یا تعمیر د پاره کاروي. څونه به ساده، اسانه، لنډ او ماناداره وای، که د «لوړ پوړي/جګپوړي»پر ځای یوازي لوړ، لوی، واکمن او داسي نور ټکي استعمال سي؛ مثلاً د لوړ پوړي یا جګپوړي چارواکي پر ځای لوی چارواکي، لوړ چارواکي، واکمن چارواکي او داسي نور ټکي کار سي، چي نه د پردو د لغوړني او بي خونده ترجمې اغېزه پکښې ګورو؛ او نه هم ساده خبره په بې ځایه تکلف او پېچلتیا سره بې مقصده اوږده سوې ده. په دې خبره هم ټول پوهېږو، چي د نوو ماناوو او مفهومونو له پاره کله کله د ژبي پخوانیو ټکو، عبارتو، ترکیبو او تعبیرو استعمال جایز او معقول کار دئ؛ لکه د پوهنتون، زېږنتون، درملتون او داسي نور ترکیبي ټکي، چي د انګرېزي ژبي د یونیورسیټي، مټرنیټي هوم، فارمسي له پاره غوره سوه؛ او خلګو په خوشالۍ سره ومنل؛ خو د نوو ماناوو له پاره د هغو کلیمو منل او رواجول ډېر ګران دي، چي له یوې خوا په ژبه کي نوري ژوندۍ کلیمې ولري؛ او له بلي خوا یې خلګ شپه او ورځ په خپله اصلي یا پخوانۍ مانا کاروي. د ځینو ټکو نوي ماناوي، د ښکلا، سادګۍ، اسانۍ، او معقولیت له اړخه هم د خلګو ذهنونه نسي قانع کولای. حقیقت دا دئ، چي په پښتو او دري کي دا چپه او راسته غوبلونه ټول د هغه بې مانا او غیر علمي خوځښت نتیجه ده، چي د ایرانیانو په نوښت د ژبي د «سوچه کولو»په نامه پیل سوی دئ؛ او زموږ په هیواد کي یې ځیني پردي پال، په پټو سترګو پیروي کوي.

د «لامل» ترکیب هم له دې ډلي څخه یو دئ، چي په دې ورځو کي خورا بې ځایه او بې دریغه کارېږي. ځیني لیکوال، شاعران او ژورنالیستان د «لامل»ظاهري جوړښت ته په کتو سره داسي انګېري، چي ګوندي دا ټکی د پښتو ژبي سوچه او سپېڅلئ ټکی دئ؛ ځکه په هغه کي ظاهراً د عربي یا بلي پردۍ ژبي هیڅ نښه نښانه نه لیدله کیږي؛ په داسي حال کي چي دا ترکیب په حقیقت کي د «له» او «عمل»د یو ځای کېدو څخه جوړ سوی دئ . په کښته پښتنو کي تر اوسه دا ترکیب د «له عمل/ له عمله» په بڼه کارېږي. د اروښاد دوست محمد خان کامل مومند(۱۹۱۵ - ۱۹۸۱م) د تاریخ مرصع په سریزه، تعلیقاتو او حاشیو کي، چي دا اوس زما مخ ته پروت دئ، دا ترکیب په همدې اصلي عربي بڼه خورا ډېر استعمال سوی دئ(و.ګ. د دوست محمد خان کامل مومند په قلم د افضل خان ختک د تاریخ مرصع سریزه، لمنلیکونه او یادښتونه). د دې خوا پښتنو دا ترکیب په مفغنه بڼه (له امله/ لامله) دود کړ؛او د «له کبله»، «له سببه»، «له وجي»، «له علته»او داسي نورو په مانا یې استعمالوي؛ اما په دې وروستیو کلونو کي ګورو، چي ځینو په اصطلاح «نوښتګرو ژبپوهانو» همدا ترکیب د ترخیم د د معمولو اصولو پرخلاف د «لامل»په بڼه را واړاندي کړ؛ او هر ځای یې د عربي عامل، علت، سبب، وجي او داسي نورو پرځای یې کاروي؛ مګر څوک د دې «نوښتګریو»په منطق او تعقل چندان نه پوهېږي؛ ځکه لومړی خو د سوو کلونو مروجي او اشنا کلیمې پرځای د نامأنوسي او نابابه ټکي درول هیڅ علمي جواز نه لري. دوهم دا چي د دې ټکي په مفغنه بڼه کي داسي لاسوهنه په هیڅ ډول د منلو وړ نه ده. په دې مانا چي«لامل»په اصل کي یو ټکی نه؛ بلکي له دوو برخو یا دوو ریښو (له + عمل) څخه مرکب دئ. د «له»اضافه توری یا ادات د پښتو په خورا ډېرو ترکیبو کي کارېږي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کوره، له ښاره، له کندهاره، له لوري، له پـلوه، له مـــېزه، له سترخانه، له خـــوړو او داسي نـور. په پاړسي کي ددې مقصد دپاره«از» او په انګرېزي کي د "from"ادات کارېږي. په پښتو ګـرامر کي د د ، و، له، تر، من، ځني، څخه او داســي نورو په څېر ادات یا ناخپلواک توري له بل خپلواک ټکي سره د هغه د همېشنۍ برخي په توګه نسو کارولای؛ مثلاً«ترکوره»، «د/له ښاره»، «د/له هغو څخه» او داسي نور هيڅـــکله د يــوې واحدي کليمې بڼه نسو ويلای. «لامل»هم بايد د لامله/ له امله (له + امل) په ډول استعمال سي؛ ځکه له خپلواکو کليمو سره د اداتو نه همېشنی او بېلېدونکی تړښت، په خبرو او ليکنو کي لــويې ستونــزې پېښوي (په دې برخه کي د نور مالومات دپاره و.ک. حبيبي، پښتو نثر ته کره کتني ۲۴ او الفت ۲۲ – ۲۷).

که چيري«لامل»د يوې واحدي کليمې په توګه د مــنلو وړ وي، بيا نو «لکبل»، «لخــاطــر»، «لپلو» او داسي نور هم بايد د دې ناوړه قاعدې پر اساس نا سم و نه ګڼل سي؛ مثلاً داسي جومله بايد ناسمه و نه بلله سي، که وو ايو: «د پلاني کار يا پلانی پېښي لکبل څه ؤ؟» حال دا چي پښتانه په خپلو خبرو او مرکو کي د دغه راز کړکېچنو او بې خونده ترکيبو پر ځای وايي: «پلانی کار ولي وسو؟»، «د دې کار علت يا سبب څه دئ؟»، «د پلاني کار يا پلانــۍ پېښي وجه څه ده؟»يا تر ټولو لنډه او غوره بڼه: «پلانی کار يا پلانۍ پېښه ولي وسوه؟»او داسي نور. « په حقله/ په هکله» هم د «له عمله/ له امله»په شان يـــو بل ترکــيب دئ، چي د کښتــه پښتنو له لاري اوس زموږ په اسانه او بې وله پښتو کي هم ډېر کارېږي؛ خو« په +حقــلـه/ په+ هکله»بايد تـل د داسـي ترکيب په بڼه وپېژندل سي، چي دوې بــرخي لــري. په دې خبره مي هيڅ سر نه خلاصيږي، چي په پښتو کي د نوو لغتو او ترکيبونو په اصطلاح «مبتکر» جوړونکي ولي د خپل ولس پخه، اسانه، او ښکلې ژبه پرېږدي؛ او په لوی لاس له ځانه داسي ټــکي او ترکيبونه را باسي، چي د هري ورځي په تېرېدو سره زموږ روانه او خوږه ژبه لا مروړي او ګرانوي؟! پـــه خواشينۍ سره په پښتو کي اوس د دغه راز ناوړه بدعتونو شمېر تر حساب تېر دئ.

له دې خبري هيڅوک نټه نه کوي، چي په ټولنه او طبيعت کي له بدلـونو او پرمختګو سره ګام په ګام د نوو ټکو، ترکــيبو او عبارتو جوړول، نه يوازي زمـــوږ د ژبې؛ بلکي هري ژبي ښکاره او انکار نه منوونکې اړتيا ده. د دې څرګند واقعيت له پوهېدو سره سره، د مأنوسو او اشنا ټکو پر ځای د حق او نا حق نوو ټکو وضعه کول، هيڅ ګټه او منطق نه لري. د علمي او عصري قاموسو ليکوونکي بايد د«سوچه کولو»تر نامه لاندي د ژبې د تباهۍ او وژني دغه راز عملونه په روښانه ټکو سره بيان کړي، چي لوستونکي يې په ټولو اړخونو او ځانګړتياوو پوه سي.

په قاموسو کي د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

کله کله ځيني ټکي او ترکيبونه په يوه ژبه کي په ناسمه بڼه باب سوي وي، چي مـــوږ يې په عــام ډول مشهوره تېروتنه يا مشهوره غلطي بولو. قاموس ليکوونکی بايد د يوه باصلاحيته ژبپوه او لغتپوه په څېـــر د دغه راز ټکو، عبارتو او ترکيبو د را غونډولو تر څنګ د هغو سم او کره شکلونه هم لوستونکو ته وړاندي کړي؛ مثلاً په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کي «صورت نيول»، «تصميم نيول»، «تر معالجې لانـدي نيول»، «تر مطالعې لاندي نيول»، «پرلاره اچول»، «محکمه کول»، «څو کړی ماينونه»، «څو بابه ښوونځي»او په لسګونو نور هغه ترکيبونه دي، چي له نورو ژبو څخه د هو به هو ترجمې له لاري پښتـو ته راغلي دي؛ او زموږ د خوږې او اسانه ژبې له ګرامري او مانوي جـوړښت سره هيڅ اړخ نه لګوي.

ځيني وختونه په ټولنه کي د دوو نيژدې او يو رنګ ټکو يا په بېلابېلو سيمو کي د يوه ټکي د راز راز ورياټونو ترمنځ په ويلو او کښلو کي ډول ډول تېروتني کيږي. دا هم په واقعـيت کـي ديوه پـوه او مـجرب قاموس ليکوونکي اصالت او رسالت دئ، چي دغه ډول تېروتنو او ګډوډيو ته د خلـکو پام واړوي؛ مثلاً په پښتو کي لوېديځ او لوېديز، ختيځ او ختيز، کوځه او کوسه، روزګان او ارزګان، ارغسان او ارغستان، ساپی او صافی او په سلګونو نور يا په پارسي کي تصـادم او تصـادف، تيليګرام او تيليګراف، ګزاردن (په ز) او ګذاردن (په ذ) او داسي نور، چـي خلک يـې زياتره په تېروتني سره يو د بل پر ځای کاروي. پـه انګرېزي کي هـم داسي مثـالونه لږ نه دي؛ لکه :canvas (کرباس، کـتان، هغه ټوټه چي انځـورونه پرکښل کـيږي) او canvass (د چا د رايـې يـا ملاتړ غوښتنه، د رايي ورکوونکو د نظرياتو پوښتنه او داسي نور)يا born (زوکـړی، ذاتي، مورزاده) او borne (زغملئ، منلئ، لېږلئ، لرلئ او داسي نور). دوهمـه کليمه (borne) په حقيقت کـي د "bear" د فعل دريم حالت يا وصـفي وجه ده؛ په داسي حال کي چي لـومړی کليمه (born) د صفت په بـڼه کاريږي.

په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چي زياتره عام او لږلوستي خلـک يې په شکلي او مانوي بېلوالي کي له تېروتنو سره مخامخ کيږي. قاموس ليکوونکی بايـد داسي ګډوډۍ او التباسونه په روښانه ټکو سره تشريح او بيان کړي، تر څو په دې توګه په ژبه کي د خپلسرۍ او ابتذال مخه ونيول سي.

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

بشري تمدن تل د پرمختګ او بدلون په حال کي دئ. هره ورځ د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو ډګرو کي نوي نوي اختراعات او کشفيات کيږي. دا نوي علمي او تخنيکي پرمختګونه له ځانه سره د نوو لغتونو، تعبيرونو، ترکـيبونو او مصطلاحاتو اړتيا را منځ ته کوي.

نيولوجيزم(neologism)يا د نوو ټکو جوړونه د هري ژبې د لغوي زېرمي مهمه، ضروري او پراخېدونکې برخه ده، چي د بشري اړيکو نيژدېوالي او چټـکو ساينسي پرمختګونو يې د بل هر وخت په پرتـله، اړتيا زياته کـړې ده. هغـه قاموسونه، چي د بشري ټولني له سياسي، اجتماعي، فرهنګي، علمي او اقتصـادي بدلونو سره ګام په ګام پرمختــګ و نه کي؛ او د نــوو پرمختګو او نوو حالاتو پـه رڼا کي بشپړ نسي، په هيڅ وجه نسي کولای د خلګو علمـي او ادبي ستونزي ليري کړي. زاړه قاموسونه لکه څنګه چي مخکي هم يادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوه، په چټکۍ سره د کتابخانو په الماریيو کي بندي کيږي؛ او د اړونده ځانګو له خو محدودو څېړونکو پرته يې نور څوک پوښتنه هم نه کوي. دا ځکه چي عام خلګ زياتره د هغو نـوو تـکو په ماناوو پسي ګرځي، چي د نوو بدلونوو په اثر، د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو برخو کي ور سره مخامخ کيږي. له دې کبله بايد قـاموس ليکوونکي ترځيل ټول واک او ځواک پوري پوره کوښښ وکي، چـي په خپلو لغـوي زېرمـو کي د نوو کليمو، ترکـيبو او اصطلاحاتو را غونډولو او شنني ته هم کلکه توجه وکړي. د همدې مقصد له پاره په پرمختـللو هيوادو کي زياتره هرکال د ژبنيو قاموسو نوي ايډيشنونه چاپيږي. په دې توګه، په نوو قاموسو کي د علومو په ټولو برخو کي نوي جوړ سوي تـکي له علمـي معيارونو سره سم د خلـګو استفادې ته وړاندي کيږي. په دغه راز هيوادو کي د نوو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جـوړولو له لاري د قاموسو بډاينه او بشپړوَنه، همېشني او پرله پسي کار دئ. له بـده مـرغه پــه افغانستان، په تېره بيا پښتو کي د نوو تکو د وضعه کولو بهير له راز راز پېچومو سره مخامخ دئ. پښتو ژبه د هيواد د ځينو بې غَوْره سياسي رژيمو د واکمنۍ، د سيمي د تاريخي پېښو او فرهنګي جريانو د بېلابېلو اغېزو له امله، په افغانستان کي د ايراني پارسۍ او په پښتونخوا کي د اوردو او انګرېزي ژبو تر پراخ او ژور نفوذ لاندي ده. دا نفوذ او اغېزه اوس د يوه بربنډ فرهنګــي يرغـل ګچي ته رسېدلې ده. د همدې دلايلو پر بنسټ، د نړۍ له علمي او تخنيکي پرمختګـو سره اوږه پر اوږه، په پښتو او دري کي هم د نوو تکو وضعه کول؛ او د نوو قاموسو له لاري د هغو عامـول او رواجول، د دغو ژبو د ودې او پرمختګ اساسي ضرورت دئ. په راتلونکو بحثو کي، د نوو تکو د جوړولو، دودولو او ځينو نورو مهمو اړخو په اړه، څه رڼا اچوو.

قاموس ليکوونکي او د نوو تکو پېژندنه

مخکي هم اشاره وسوه، چي عام ولس د خپل غريزي او طبيعي عکس العمل پر بنسټ، هرومرو د نوو شيانو او نوو پېښو د پېژندني له پاره، له يوې لاري يا يوه تدبيره کار اخلي. دا غريزي او طبيعي غبرګونونه کله له علمي اساساتو سره سر نه خوري، له دې امله بايد ژبپوهان، خاصتاً لغتپوهان او قاموس ليکوونکي د دغه راز ګډوډۍ او خپلسرۍ په مخنيوي کي مرسته وکي؛ مثـلاً د اينټرنيټ له پــيدا ايښت سره په پښتو ژبــه کــي د انګرېزي ويب سايټ (website) له پاره د «ويبپاڼي»، «جالپـــاڼي»، «اينټرنيټپاڼي»، «ويـب سايټ»، «ويـب» او داسي نورو تــکي راووته. طبعاً هر لغت جوړونکي خپله وضعه کړې تکی/ ترکيـــب تر نورو غوره وباله. د دې تکو ترمنځ د پاينښت او بقأ د پاره علمي سيالي پيل سوه؛ او اوس ترڅو کـــالو سياليو او ټکرو وروسته ګورو، چي «ويبپاڼه» په افغاني ټولنه کي ترنورو سيالو ترکيبو مشهوره، مقبوله او ګټوونکي بريښي. په دې توګه بايد قاموس ليکوونکي «ويبپاڼه» د يوه عيني، واقعي او منلي نوي تکي په توګه په خپلو قاموسو کي ثبت کړي، چي عام وخاص يې په خپلو ورځنيو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي. البته قاموس ليکوونکي کولای سي، چي د «ويبپاڼي» په تشريح او بيان کي د نورو سيالو تکو يادونه هم وکي، تر څو لوستونکي د «ويبپاڼي» په مفهوم ښه پوه سي. بايد هېره نه کوو، چي هر نوی وضعه سوی تکی په قاموسو کي د ثبتولو او ضبطولو وړ نه دئ. په بل عبارت، يوازي هغه تکي بايد په قاموسو کي د نوو تکو په توګه وليکل سي، چي د خلګو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځنيیو خبرو او مرکو کي پراخ استعمال ولري يا خلګو عملاً په خپلو ورځينيو چارو او اړتياوو کي منلي وي. زموږ ځينو نيولوجيستانو اوس د نوو ټکو په نامه داسي زېرمي جوړ کړي دي، چي که د ژبي منلو او معياري قاموسو ته لاره پيدا کړي، په ډېر لږ وخت کي به زموږ د ژبي او فرهنګ د ودي پر ځاى، د خلګو د سپېڅلي او خوږي ژبي شمزۍ ور ماتي کړي.

که په پښتني ټولنه کي د ايران د «فرهنګستان» په بڼه، د ژبپوهانو او لغتپوهانو يو سراسري مرکز فعاليت ولرلاى، بيا نو د قاموس ليکوونکي کار نور هم اسانه کېده؛ ځکه دي مرکز به په پښتني سيمو کي د نوو ټکو د را غونډولو، توحيد او انسجام چاري پر مخ بيولاى؛ او تر پراخو علمي شننو وروسته به يې د وړاندي سوو نوو ټکو له ډلي څخه، تر ټولو غوره د معيار په توګه منلاى؛ اما دي لوى بري ته تر رسېدو پوري بايد، د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د اسانۍ، سادګۍ، معقوليت او عموميت اصول له پامه و نه غورځوو.

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

د نوو ټکو او ترکيبو په جوړولو کي بل مهم او ارزښتناک اصل د هغــو په وضعـه کولو او دودولو کي د چټکتيا مسأله ده. که ژبپوهان، ادبپوهان، ليکوال، شاعران، ژورناليستان او په پاى کــي د ژبي هر مينه وال په چټکۍ سره له پردو ژبو څخه نوو را توکېدلو ټکو او ترکيبو ته په خپله ژبه کي معادل ټکي جوړ نه کي،نو عام خلګ هيڅکله د دوى دې بې غَوْرۍ او ټمبلۍ ته لاس تر زني نه کښېني. خلګ د نورو ژبو له نوو ټکو سره د مخامخ کېدو پر مهال مجبور دي، چــي له دغو څو لارو څخه يوه غوره کي:

- د نوو ټکو په وړاندي خپل مروَج ټکي ودروي.
- که يې په خپله ژبه کي د نوو ټکو له پاره څه و نه مونده ، بيا نو له خپلي پوهــي او تجـربي سره سم، هغو ته د خپلي ژبي نوي ټکي وټاکي.
- د ټولو لارو تر ترلو وروسته، د ناچارۍ له مخي، پردي ټکي په خپله اصلي او وارد سوي بڼــه ومني؛ د مثال په توګه په افغانستان کي اوس عــام خلګ اووه يا اته کسيز موټر ته، چــي پــه انګرېزي ژبه کــي يــې ايم پي وي MPV(Multi- Purpose Vehicle) يا(people carrier) بولي، د «تونيس» ټکى استعمــالوي يا هغـه تېـز رفتار موټر ته چي د بارورلو دپاره په شا کي تش ځاى لري؛ او په انګرېزي کي يې ايستېټ کار(estate car) بــولي، د «سـراچه» ټکى کاروي. د سرويس(service) انګرېزي ټکى هم له همــدې ډلي څـخـه دئ، چــي پــه انګرېزي کي د خدمت، چوپړ، مرستي، ترميم، کار، وظيفي، عبادت، مراسمو، کتني، نظــارت او نورو په مفهوم استعماليږي؛ خو په افغاني پښتو او دري کي د سپرلي وړونکي غټ موټر يا بــس(bus) په مانا دود ده ، چي هغه هم په خپل وار سره د خپله اوروپايي کليمه ده. دغــه راز، زموږ خلګو د موبايل (ګرځنده يا بې مزي تليفون) د سيګنل نخښي ته د «آنتن» ټکى غوره کــړى دئ؛ مثلاً په هغو ځايو کي چي د مخابراتي دستګاه او موبايل ترمنځ سيګنل کمــزورى وي، خلــګ وايي: « موبايل آنتن نه ورکوي.» دا او په سلګونو نور ټکي په واقعيت کي د عام ولس د غريزوي ذهن هستوني او پنځوني دي. په دې نوم ايښوونو کي، لکه څنګه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګورو ، د پام وړ ټکـو د لغوي او مانوي اړخو تر منځ هيڅ اړيکې او دلايل نه ليدل کـيږي. سره له دې هـم قـامـوس ليکوونکــي نسي کولای، په دې دليل چې ايم پي وي يا اووه سيټه موټر چيري او «تـونيس» چيري يا ايسټيټ موټر چيري او «سراچه»چيري، د دغه راز ټکو له را غونـډولو او ثبتــولو مخ واړوي؛ ځکه قاموس ليکوونکی د ټولني د ژبنييو ، فکري او فرهنګي ارزښتــونو د يـوه امانتکار ليکوونکي په توګه وجيبه لري چې ټولي هغه کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات په پوره غورَ سره را ټول او خوندي کړي، چې د ژبې په ادبي او علمي اثارو او ورځينيو محاورو کي باب وي. البته فرهنګ ليکوونکی بايد هېره نه کړي، چې د دغه راز ټکو او ترکيبو د راغونډولو او مانا کولو ترڅنګ د هغو اصلي علمـي او تخنيکــي نومونـه هم وښيي؛ د مثـال په ډول روښانه کي، چــې د «آنتن/ انتن» ټکی اصلاً د انتينا (antenna) د لاتيني کليـمې مفغـنه بڼه ده. دغـه رنګـه دا خبــره څرګنده کړي، چې انتينا په حقيقت کي د سيمانو ، فـــلزي ميلو او نورو تخنيکي سامانو څخه جوړه سوې آله ده؛ او د راديو ، تلوېزون يا بلي مخابراتي وسيلې د اليکترو مقناطيسي څپو د اخيستني او په مقصد استعماليږي. له دې کبله د موبــايل فون د سيګنل ښوولو د پاره چندان موزون او معقول نه لېږدوني برېښي.

کله چي خلګو د خپلو طبيعي عکس العملو په لړ کي نوو شيانو او نوو پېښو ته نوي ټکي او ترکيبونه غوره کړه؛ او د پراخ استعمـال په وجه په ټول ولس کي دود سوه، بيا نو د هغو پر ځای د چا خبره د نورو علمي او اکاډيميکو نومونو رواجول د اسمان خاته د ي؛ ځکه خـلګ پــه هيڅ ډول حاضر نه دي، هغه کليمې او ترکيبونه په نورو اليش کړي، چي دوی يې په خــپله پــه جوړولو کي برخه اخيستې؛ او عملاً د هغـو په کاروَنه کــي هيڅ ربړ او تکليف نــه ګوري. «تونيس» ، «سراچه» ، «انتن» او داسي نور هغه ولسي نوم اينبووني دي، چــي اړول يــې پــه اسانه ممکن نه دي.

بې شکه موږ ټول (عام و خاص) بايد د ژبې ښه ايني او بشپړتيا ته په کلکه اوږه ورکوو ؛ خو په دې کار کي بايد له ځانځانۍ، شخصي ذوق، ذهني قضاوتو او نورو روانــي - اجتمـــاعي ناروغييو څخه ځانونه وژغورو. پښتو خورا شتمنه او ارته ژبه ده. په خواشينــۍ ســره د دې لرغوني ژبې ټول علمي، ادبي او هونري اثار لا تر اوسه په بشپړ ډول نــه دي را غونډ سوي. زموږ د لغوي زېرمي په پراخه لمن کي، د نيولوجيزم ډېرو ستونزو ته په اسانۍ سره د حل لاره موندل کېدای سي؛ خو دا کار په زغم او سړه سينه، پرله پسې علمي څېړنو او پلټنو ته اړتيا لري. هغه نيولوجيستان، چي په خپله ژبه او ادب کي تر هر راز پلټني او ګروېږني د مخه، د ماشين په شان نوي کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات جوړوي؛ او بيــا له خلګو په ټينګه غواړي، چي بې تأمله يې د پخو کـاڼو په توګه په ورځنييو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي، په واقعيت کي خپلي ژبې ته تر هغو کسانو لږ زيان نه رسوي، چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي جريانو ظالمانه يرغلو ته لاس تر زني ناست وي؛ ځکه په دې کار سره د ولس سپېڅلې، اسانه او خوږه ژبه د يوه يا څو کسانو د شخصي ذوق او ذهني قضاوتو قرباني کيږي؛ په داسي حال کي چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي يرغلو په نتيجه کي، د ژبې لغوي زېرمي او لرغونو فرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتو ته لوی زیان رسیږي. په دوا ړو حالتو کي ژبه د ولس د یوه نه بېلېدونکي امانت په توګه، د اشخاصو او دولتو د بې رحمانه لاس وهنو له لوی خطر سره مخامخ کیږي. همدې لویو خطرو ته په پام سره باید ، زموږ نوي ټکي د ولس په ژبه او فرهنګي میراثو کي ژوري ریښې ولري؛ د ټولني عامو خلګو ته اسانه او په زړه پوري وي؛ او په رواجولو کي یې له ناسمو او نامعقولو لارو کار وانخیستل سي.

البته له دې حقیقته هیڅوک سرغړونه نه کوي، چي د نوو ټکو جوړول یا نیولوجیزم زموږ د لرغوني ژبي د ژوندي پاته کېدو له خورا مهمو او اساسي اړتیــاوو څخه دئ؛ خو سره له هغه هم باید هیڅکله په دې کار کي علمي موازین او اساسات تر پښو لاندي نه کوو؛ د مأنوسو او پېژندل سوو دخیلو ټکو د بې ځایه سوچه کولو پر ځای باید خپل ټول پام هغو نوو ټکو، عــبارتو، تعبیرو او اصطلاحاتو ته واړو، چي هره ورځ له بېلابېلو لارو، د سېل په شان، زموږ ژبــي او ادب ته را ننوزي؛ او په پای کي زموږ د لرغوني ژبي بقا له لوي خطر سره مخامخ کوي. ټول شاهدان یو، چي د نړۍ خلګ زموږ پر خلاف په اریانوونکي جدیت او سرعت پرمخ درومي. هره ورځ د علومو په بېلابېلو برخو کي نوي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات را منځ ته کوي. زموږ پوهان او قلم چلوونکي باید د دغه راز نوو ټکــو او علمي پرمختګو په پېژندنه کي، تر ګاونډییو ژبو او شاوخوا فرهنګي جریانو یو ګام هم وروسته پاتــه نه وي. مخکي تر دې چي فرهنګي یرغلګر د اسي ټکي او اصطلاحات په مروړلي او بې خونده بڼه زموږ ژبي او کولتوري چاپېر ته را ننباسي، باید په خپله ژبه او ادب کي د هغو له پاره په زړه پوري معادل ټکي ولرو. د دې خبري مانا دا ده، چي د ژوندانه په ټولو برخو کي باید د بهرنۍ نړۍ علمــي، تخنیکي او فرهنګي پرمختګونه له نیژدې و څارو؛ او په هـغو کي نوي ټکـي، نـوي اصطلاحات او نوي فکرونه په بشپړي پوهي او هوښیارۍ، یو پلا بیا وایم په بشپړي پوهي او هوښیارۍ سره، خپلي ژبي ته را ننباسو.

په لغت جوړونه کي د پېښه ګرۍ زیانونه

ایراني لغت جوړونکو له کلونو کلونو راهیسې د پارسي ژبي د سوچه کولو افراطي هلي ځلي پیل کړي دي. هره ورځ د عربي، تورکي، هندي او اورپایي کلیمو د ژباړي په لړ کي د ماشین په څېر پارسي ټکي را باسي؛ او بیا یې په پیاوړي سیاسي، فرهنګي او اقتصادي ځواک سره نه یوازي په ایران؛ بلکي په افغانستان، تاجیکستان او ځینو نورو پارسي ژبو سیمو کي ترویج او خپرولو ته ملاوي تړي. له څه د پاسه دېرشو کلو راهیسي اوس د پارسي ژبي او فرهنګ پر شوونیستي ترویج سربېره، د شیعه مذهب د پراخولو او سیاسي نفوذ له پاره لیوني کوښښونه هم، له دې خطرناک جریان سره ملګري سوي دي. دې افراطي تلاښونو نه یوازي زموږ د خلګو روانه او خوږه پارسي (دري) په بې خونده ایراني رنګ لړلې ده؛ بلکي پر پښتو ژبه او ادب یې هم ډېري ناوړه اغېزې ښندلي دي؛ ځکه زموږ ځیني پېښه ګر ژبپوهان، ادیبان، لیکوال او ژورنـالیستان هم نن سبا، د پښتو ژبي پراخو علمي، ادبي او کلتوري زېرمو ته په شا ګرځولو سره د ړندو په شان د ایرانیـانو وضعه سوي کلیمې، ترکیبونه او عبارتونه هو بهو پښتو ته اړوي؛ او وياړي چي ګوندي پښتو يې د پارسي، عربي او نورو ژبو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزو ژغورلې ده؛ په داسي حال کي چي په خپلو ناوړو، زموخته او کړکېچنو تقليدي لغت جوړونو سره يې زموږ د مندو او پلرونو ساده او خوږه پښتو، تر بل هر وخت، په پردو ژبو پوري تړلې ده؛ او په دې ناوړه کار سره يې د هغې د طبيعي ښکلا او ادبي - علمي پرمختګ مخه نيولې ده. دا ښاغلي واضعان په دې نه پوهېږي، چي زموږ نوي ټکي او ترکيبونه بايد هيڅکله له پښتني تومني څخه بې برخي نه وي. هغه ټکي، عبارتونه او تعبيرونه چي بې پښتني روح يوازي د پښتو په يوه بدخونده او لغوړن ظاهري رنګ لړلي وي، هيڅکله پښتني نه ګڼل کيږي. له دې کبله بايد پښتنانه ليکوال، مؤرخان، ژورناليستان او عام خلګ ان د پردو نومونو په ليکلو او تلفظ کي هم د ګاونډيو ژبو پيروي ونه کړي؛ څکه په پارسي، عربي، اوردو او ځينو نورو ژبو کي د تلفظ او املايي سيستم د نيمګړي جوړښت له امله، حتا په نومو کي هم بدلون راځي؛ لکه په پارسي کي، چي د مک کرسيټل(Mc Chrystal)، پول(Paul)، کلينټن(Clinton)، جګسن(Jackson)، سټيوون(Stephen)او داسي نورو نومونه د «مک کريستال»، «پاوِل»، «کلينتون»، «جګسون»، «ايستيفان» او داسي نورو په څېر تلفظ کوي.

په اوردو کي پاډي اشډان (Paddy Ashdon)، کاترين(Catherine)، کېره لاين(Caroline)، چارلس(Charles)او داسي نور نومونه د «پېډي ايشډان»، «کېترين»، «کېرولاين»، «چارلس» په بڼه وايي. په عربي کي ويکټوريا (Victoria)، ويکي(Vicky)، پريټي(Pretty)او داسي نوري کليمې د «فيکتوريا»، «فيکي»، «بريتي» او داسي نورو په ډول تلُفظ کوي، چي د دغو ټکو له اصلي انګرېزي تلفظ سره ډېر توپير لري.

ايرانيان د توحيد، توبيخ، توضيح، توليد او داسي نورو په څېر کليمې د «ت»په پېښ وايي؛ حال دا چي سمه بڼه يې د «ت»په زْوَر يا فتحه ده. د املاوو دغو څو بولګو او مثالو ته وګورئ، چي ايراني پارسي ژبو له ځينو پردو ټکو څخه څه جوړ کړي دي: آفريقا، آلمان، آمريکا، الکل، ايتوپي، پروتيين، تيروييد، تلفن، دُلار، دمکراسی، ژاپن، سيمپاتيک، کپی، کُت و شلوار، کُره، مبل او داسي نور.

انسان هک پک سي، چي د افريقا، المان او امريکا په تلفظو کي خو له لويه سره د «آ»ږغ نسته، نو ايرانيان يې د کوم منطق او دليل له مخي په ليکنه کي له ځانه په کنبباسي؟ اما د خپلي جعل سوي ليکدود پر خلاف يې د «ايمريکا» په بڼه وايي. بله په زړه پوري لا دا چي د اورو پايي ټکو په تلفظ او املا کي د کوم عقل او منطق پر اساس د عربي ژبې له اعراب څخه کار اخسيتل کيږي؟! ټول پوهيږو، چي ايرانيان خو درګرده په پارسي کي د مأنوسو او اشنا عربي ټکو پر ځای خپلي حق او نا حق پارسي کليمې دروي، دلته بيا څه وسوه، چي د کليماتو په تلفظ او ليکدود کي د خپلي ژبې پر اساساتو تکيه نه کوي؟ زما په دې خبره سر نه خلاصيږي، چي ايرانيان د «کاپي»، «کوټ/کوت»، «ډيموکراسی/ ديموکراسی» او داسي نورو په شان اوروپايي ټکي ولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «کپی»، «کت»، «دمکراسی»په بڼه لیکي؛ خو د «کوپي»، «کوت»، «دیموکراسی» په بڼه یې وایي. په پارسي ژبه کې د «و» او «ی»په کارولو سره دا ستونزه، په ډېرې اسانۍ سره له منځه ځي!

عربان که د کلیمو په تلفظ او لیکدود کې له اِعراب څخه کار اخلي، دا خو د هغوی د ژبې نه بېلېدونکې ځانګړتیا ده. موږ پښتنو، پارسي ژبو او داسې نورو خلکو ته د اوروپایي ټکو په تلفظ او املا کې د عربي اِعراب د کار اخیستنې اړتیا څه ده؟ په بله وینا، پر موږ پښتنو او دري ژبو چا اېښې دي، چې کوټ/کوت (coat) د «کټ/کت» په بڼه ولیکو؛ اما د «کوټ/کوت»په بڼه یې و وایو. په اوسنۍ پارسي کې د «تخت»په مانا د «کت» کلیمه اوس ښېخې مړه ده، نو ځکه خلک د «کورتی»یا «بالاپوښ»او داسې نورو په مفهوم د «کت» له کلیمې سره د هغه په التباس چندان نه پوهېږي؛ مګر په پښتو کې خو د کُټ(پوښاک) او کټ(تخت)یو راز لیکل د مانا له پلوه لویه سرخوږي او ګډوډي پېښوي؛ ځکه پښتو ژبې خو د پارسي پر خلاف د «کټ/کت» کلیمه تر اوسه په ژوندۍ بڼه خوندي کړې ده.

زموږ د ژبې فینالوژیک خصوصیتونه هیڅکله له دغه راز تلفظونه او املاوو سره سمون نه لري. د همدې استدلال پربنسټ پښتنو ته نه ښایي، چې د داسې نومونو په تلفظ کې هم د نورو ژبو پرناسمو لارو پل کښېږدي؛ ځکه پښتو د دغه راز نومونو په اصلي او کره تلفظ کې د ړغیوهنې د اساساتو له پلوه هیڅ مشکل او ستونزه نه لري. موږ چې د انګرېزانو په ډول«کوټ» ویلای او لیکلای سو، څه اړتیا لرو چې د ایرانیانو او نورو مقلدانو د ناسم تلفظ او ناسمې املا په پیروۍ«کت»و وایو او لیکو؟که د ایرانیانو کاپي تر اصل اسانه او کره وای، بیا یې په ویلو او لیکلو کې هیڅ عیب او نیمګړتیا نه لیدل کېده؛ مګر اوس قضیه کاملاً سرچپه ده.

هماغسې چې په وینګ او لیکدود کې د پردو بې ځایه پیروي له علمي ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، په پټو سترګو د پردو د هرې نوې کلیمې، ترکیب او اصطلاح منل هم هیڅ معقول او منطقي تاداو نه لري. زموږ په نوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو کې باید تر ډېره حده زموږ د خپلې ژبې جوهر او اصالت ګډ وي. که نه نو په پردي رنګ لړلي ترجمه سوي ټکي د ګټې پر ځای تاوان رسوي. موږ باید په دې کار کې د راڼده چلند او پېښنه ګرۍ پر ځای له خپلو ادبي او علمي اثارو، لغوي زېرمې، فرهنګي میراثو او تر ټولو مخکې سلا مشورې څخه کار واخلو. د دې ټولو باریکو او حساسو علمي مسألو چاڼ کول او روښانه کول، د عصري قاموس لیکنې له مهمو اصولو څخه ګڼل کېږي.

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

دا خبره علمي اساس نه لري، چې نوي ټکي باید هرومرو د ژبپوهانو یا نورو مسلکي کسانو له خوا وضعه سي. که د نوو ټکو وضعه کول یوازې د ژبپوهانو مسوولیت وګڼو؛ او نورو کسانو، په تېره بیا ادبپوهانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو، شاعرانو او داسي نورو مینه والو ته په دې بهیر کې د ورګډېدو اجازه ورنکوو، نو په هغه حالت باید شعر او شاعري هم یوازې د ادیبانو کار وبولو؛ ځکه ادیبان تر هر چا د شعر او شاعرۍ په لفظي او مانوي اړخونو ښه پوهېږي؛ مګر عملاً ګورو، چې ډېر ادبپوهان او ادبي منقدین له خپلي پراخي علمي پوهي او مسلکي تجربو سره سره، حتا د شعر ویلو استعداد هم نه لري. ځیني ځیني یې د قافیې، عروضو، بدیع او بیان په زور د کاغذ پر مخ څه نا څه کاږي؛ خو په خواشینۍ سره چې د زیاترو په ادبي او هونري هستونو کې د نوښت، خلاقیت او خوند چندان نخښه نه مالومېږي.

شک نسته، چې ژبپوهان او لغتپوهان د نوو ټکو په جوړولو او غوره کولو کې تر نورو فرهنګیانو او عامو خلګو ډېره پوهه او مهارت لري؛ خو سره له دې هم د دې خبري مانا دا نه ده، چې څوک د یوه تحصیلي ډیپلوم په استناد د ژبپوهني او نیولوجیزم ټول واک یوازې او یوازې په خپلو لاسو کې واخلي؛ ځکه ژبه د خلګو مال دئ؛ او هیڅ پوه او متخصص د دې حق نه لري، چې د خلګو ژبه او فرهنګي ارزښتونه د خپل شخصي ذوق او ذهني قضاوتو تابع کړي. کـه لوستو کسانو، یوازې د پوهنتونو د تحصیلي ډیپلومو په وړاندې کولو سره د خلګو پر ژوندانه د حکومت کولو حق موندلای سوای، نو تر هر څـه مخکې به طبیبـانو حق لرلای، چې ناروغانو ته د زړه په غوښت دارو درمل تجویز کړي؛ په داسي حال کې چې د نړۍ تر ټولو لوړ او لوی طبیب هم دا حق نه لري، چې په خپلو طبي لارښوونو، مشورو او نسخو کې د طبابت له منلو اصولو او قواعدو څخه سرغړونه وکي. دغه راز، که یوازې تحصیلي سندونو لوستو کسانو ته د خپلسرو پرېکړو انحصاري حق ورکولای، نو قاضیانو او څارنوالانو به بې هیڅ بیرې او اندېښنې د تورنو کسانو په ژوند د لوبو کولو حق لرلای؛ اما په عمل کې ګورو، چې حقیقت داسي نه دئ. هیڅوک د نافذو قوانینو او مقرراتو له چوکاټه دوري هوري پېښه نسي ایستلای. په دې نړۍ کې هیڅوک د خپلسرۍ او زورواکۍ حق نه لري. د نـوو الفـاظو د جوړولو مسأله هم کټ مټ همداسي ده. ژبپوهان او لغتپوهان هم په دې بهیر کې د شخصي ذوق او ناروا لاسوهني حق نه لري. د همدې استدلال له مخي باید د ټولني هر وګړی (لوستی یا نالوستـی) په بشپړې ازادۍ سره د لغت جوړولو په بهیر کې فعاله او چټکه برخه واخلي. دا خبره هم بـاید په ډېر ټینګار او تأکید سره وویل سي، چې د نوو ټکو په منځ کې چاڼ او وروستۍ پرېکړه به د سلیم ذوق، ژور منطق، سادګۍ، اسانۍ او ښکلا د اصولو له مخي کیږي نه د تحصیلي کاغذو له مخي. د هر چا په وضعه سوي ټکي کې چې دا ځانګړتیاوي او مشخصات را غونډ سوي وه، هغه باید د ټولو له منـځه ښه او غوره و پېژندل سي. په دې توګه، د لغت جوړوني په بهیر کې تر ټولو لـوی پوهاند او استـاد یوازې هغه څوک دئ، چې په خپلو نوو لغـت جوړونو سره د خلـګو علمي، ادبـي او ذوقي تنده ماته کړي.

په پای کې دا خبره هم د یادوني وړ ده، چې په قاموسو کې باید د نوو ټکو د جوړېدو او رواج کېدو تقریبي تاریـخ تـــه هـــم لـــنډه اشاره وســـي. د انګرېـــزي ژبـــي په معـــاصرو قـــامـــوسو کـــي "Chambers 21st Century Dictionary" د نوو ټکو د جوړېدو تقریبي تاریخ ته هم جـدي پـام اړولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ.

پورټمېنټيونونه(Portmanteau/Portmantean)

پورټمېنټيونونه هغه ټکي دي، چې د دوو بېلو ټکو ړغونه او ماناوي سره يو ځای کوي؛ او نوي ټکي ځني جوړوي؛ لکه په دغو مثالو کي:

breakfast+lunch: brunch
channel+tunnel: chunnel
dove+hawk: dawk
motor+hotel: motel
sheep+goat: shoat
slang+language: slanguage (Jackson and Amvela 101).

د داسي ټکو را ټولول او شننه هم د نوي قاموس ليکني له مهمو او ګټورو اړخونو ځخه ګڼل کيږي. په پښتو او پارسي کي د کليمو د يو ځای کېدو او لنډېدو مثالونه ډېر دي؛ خو په دغه بڼه تر اوسه د نوو ټکو د جوړولو ځه روښانه څرک نه ليدل کيږي.

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا ببلا ببل اړخونه

لکه څنګه چې د دې ليکني په ځينو نورو برخو کي هم يادونه سوې ده، ژبه د يوه ژونـدي او خوځنده ټولنيز مخلوق په توګه تل د بدلون او اوښتون په حال کي ده. ځيني کليمـې يـې د زماني په تېرېدو سره مري؛ او پرځای يې د زامنو، لمسيانو او کـړوسيانو په بڼـه نـوي نوي نسلونه سترګي غړوي. ځيني ټکي يې د لغوي تطور په بهير کي پخـوانـۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي خپلوي. کله کله داسي هم پېښيږي، چي ببلا ببل لغـتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي او د هغو تر څنګ ځيني نوري ماناوي هم اخلي. په تېرو بحثـو کي مو د دغه راز بدلونو ځيني بولګي په توګه کړې. دلته د هغو ټکو د ځينو مثالو او نمـونو پـه اړه لنډي خبري کوو، چي د ايتيمولوژۍ او تاريخي تګلوري په لحاظ بېل؛ خـو د خـپل ظاهـري جوړښت پر بنسټ د يوې واحدي کليمې په څېر پام اړوي؛ او پېژندنه يې د ليکسيکوګرافۍ له نظره ډېر مهم او ارزښتناک کار دئ.

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

هومنيمونه يا مشابهات هغه ټکي دي، چي په ليکلو کي يو راز؛ مـګر په مانا کي سره بېـل دي؛لکه کوټه (خونه، هوتاک)، کوټه(له هګۍ اچولو لوېدلې چرګه)، کوټه(خره، دلۍ، د خاورو، پارو يا نورو شيانو لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر، چي زياتره په مجازي مانا استعماليږي)، کوټه(يو ډول سپې)، کوټه (ګلپ، ناچله، ګډ سوی، منسوخ، له چلنده لوېدلئ) او په سلګـونو نور ټکي. دغه حالت ته، چي دوه يا څو ټکي د ليکدود يا تلفظ له پـلوه يوه بڼـه ولـري، تشابه (homonymy) ويله کيږي. متشابه ټکي زياتره په دوو بڼـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیدل کیږي:

الف) هوموفونونه(Homophones)

همږغه مشابهات هغه ټکي دي، چي په وینګ یا تلفظ کي یو ډول؛ خو په مانا کي سره بېل وي؛ لکه کوټ(چي اوس په پښتو کي د کورتۍ، نیم تنه یي پوښاک یا بالاپوښ په مانا کاریږي) او کوټ(کلا)، لور(د وښو رېبلو وسیله، په پارسي کي داس)او لور(خوا، پلو، طرف)یا په پارسي ژبه کي شادی(خوښي، خوشالي) او شادی (بیزو، میمون)، شور(تریو، ترُش، د خوږ ضد)او شور(خوښي، خوشالي، ږوږ)، رَمَق/ د ري او میم په زور/ (وروستۍ سولګۍ/ سلګۍ، ځګندن، وروستۍ ساه)او رَمَق/ د ري او میم په زور/ (د رمي معرب، چي په پارسي کي جوړ سوی دئ، یاني د پسو رمه، مېوه ورکول، زېږول، زغمل) یا د انګرېزي ژبي دغه ټکي:

heir/air(هوا/ وارث)؛

bare/bear(لرل/ یږ، خرس)؛

bank/bank (د سمندر، رود یا ولې غاړه/ د پیسو ساتلو ځای)؛

to/two/too(ډېر/ دوه/ اضافه توری یا ناخپلواک ټکی)؛

no/know(پېژندل/ نه، یا) ؛

write/right/rite(مراسم/ حق/ لیکل) او په لسګونو نور، چي هر یو یې د تلفظ په لحاظ، له یو راز والي سره سره، بېله ریښه او بېله مانا لري.(Jackson and Amvela 72.)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هوموګرافونه یاني هغه دوه یا څو ټکي چي یوه املا؛ خو بېلي ماناوي(ځیني وختونه مختلفي ریښي او مختلف تلفظونه)ولري؛ لکه خوندي(ساتلئ، محفوظ) او خوندي(خواهران)، توره(سپلاوه، شمشېر) او توره(تور رنګه، د سپین ضد)، زړه(قلب، دل) او زړه(تېره، پخوانۍ، سابقه، ګذشته) په پارسي کي دَر/ د دال په زَوَر/(ور، دروازه) او دُر/ د دال په پېښ/(مرغلره/ ملغلره، ګوهر)، سحر/ د سین په زْوَرکي او د ح په زَوَر/(سهار، ګهیځ)او سِحْر/ د سین په زېر/(جادو، طلسم، منتر)یا په پارسي او هندي کي سر/ د سین په زْوَر/(د انسان د بدن پاسنۍ برخه، د هر شي پیل)، سِر/ د سین په زېر/(راز، پټه خبره)، سُر/ د سین په پېښ/(هغه بوټ، چي سرېږنه برخه یې له تارو اوبدل سوې وي)، سُر/ د سین په پېښ/(په هندي کي اواز، ږغ، موسقي، آهنګ، نغمه او داسي نور)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کي هغه څه، چي د خدایانو خوښ وي؛لکه قرباني)، سر/ د سین په پېښ/(په پارسي کي د کب یا ماهي هغه ډول چي د توري بڼه لري)، سر/ د سین په زور/(هغه نل یا نی، چي کمانه او غشی ځني جوړوي)، سر/ د سین په زْوَر/(په هندي کي خوځنده، متحرک، روان)، سر/ د سین په زْوَر/(په هندي کي زیاتي اوبه، جهیل، ډنډ)، سر/ د سین په زېر/(په هندي کي خوشالي او خوښي کول) او داسي نور(عمید۲: ۱۴۰۸او پلاټ ۲۴۸– ۲۵۰) یا په هندي، اردو او ځینو نورو هندي الاصله ژبو کي لوټ/په لنډ یا معروف واو/(چور، چپاو، غلا، غیرمنصفانه معامله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

،لوټ/په اوږده یا مجهول واو/(بانکي نوټ، د پیسو لوټ) او لوټ/د لام په زَوَر/(جاروتل، بیرته را ګرځېدل، مینه، عشق).

په انګرېزي کيbark(غپل)او Bark(د وني خوَر یا پوستکی)؛ fair(ښایسته، ښکلی، روښانه، ، کم رنګه ، د توربخون ضد)، fair(د سوداګرۍ نندارتون، په شمالي امریکا کې کارنیوال او د ښاروییو ګنج)، fair(عادلانه، منصفانه، معقول)او د دې ټکي نوري ماناوي، ټول د هوموګرافو له ډلې څخه دي.

که څه هم د هومونیمو د دواړو ډولونو پېژندنه او راغونډول په لغت پوهنه او قاموس لیکنه کې ډېره ارزښتناکه موضوع ده؛ خو سره له دې هم ژبپوهان او لغتپوهان د هومونیمو د پېژندنې او په قاموسو کې د هغو د اوډنې په اړه یو راز نظر نه لري. ځینو هومونیمونه هغه لغتونه ګڼلي دي، چې د ریښو یا ایتیمولوژۍ له پلوه بېل؛ خو د تلفظ له پلوه یو ډول وي؛ لکه په دغو مثالو کې:
کوټ(کورټۍ، بالاپوښ) او کوټ(کلا، حصار) یا په پارسي کي شادي(خوښي، خوشالي) او شادي(بیزو، میمون)، یا په انګرېزي ژبه کيbank(د پیسو خوندي کولو ځای)او bank(د دریاب، رود او ولې غاړه)، bark(غپل)او bark(د وني یا درختي خوَږ/ پوستکی)، peace (سوله، امن) او piece (ټوټه، برخه، شمېر، غړی او داسي نور)، strike (اعتصاب، کاربندي، هړتال)او strike(وهل، ضربه، وارکول او نوري ماناوي)، pole(اوږد ډانګ یا سیخ) او Pole (پولنډی، د پولنډ اوسېدونکی) ،may (ممکن)او May(د می میاشت)، tear(څېرل)او tear (ژړا، ژړل)، bear (زغمل، وړل، لرل، منل...)او bear(یږ، خرس)او په لسګونو نور(مقایسوي یا تاریخي مېتود). ځیني نور ژبپوهان او لغتپوهان باور لري، چي په هومونیمو کي نه یوازي هغه ټکي شاملېږي، چي تلفظ یې سره ورته؛ خو د ریښو په لحاظ سره بېل وي؛ بلکي هغه لغتونه هم هومونیمونه بلل کیږي، چي تلفظ یې یو راز وي؛ او د کلیمو د ماناوو د تاریخي تطور او مورفالوجیکو بدلونو په نتیجه کي منځ ته راغلي وي(د سترکتوریالیزم/ سترکچریالیزم مېتود)(د نور مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۲۱). په دې ډله کي تور(د سپین ضد)، تور(تومت/تهمت، اتهام، الزام)، تور(جال، دام)، کوټه(خره، خرمن، دلۍ، د هرشي لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر)، برېخ(د پښتنو یوه قبیله)او برېخ(سرتېری یا تېرونی یار)؛ په پارسي کي شاهد(کتوونکی)، شاهد(په مجازي مانا محبوب، معشوق، نګار، یار) او شاهد(په جزايي او حقوقي دعوو کي د قضیې اثباتوونکی یا ردونکی)یا په انګرېزي کي digest(هضمول)، digest(دراغونډو سوو مالوماتو د ماناوو او استنباطاتو اروېدل او شنل او حتا digest(د خبرو او منظمو ادبي خپرونو لنډه مجموعه یا لنډه بڼه) او د دې کلیمې نوري ماناوي، چي ټولي په حقیقت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د زمانې په تېرېدو سره یې بېلابېل مفهومونه ټکو پرځای او جلا ماناوي خپلي کړي دي. له دې امله د ژبپوهانو دوهمه ډله غوره ګڼي، چي داسي کلیمو ته باید د هومنیمس(homonymous) پر ځای ذومعانین (polysemous) کلیمې و وایو(د نور مالومات

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پاره و. ګ: هلالي ۲۴).

په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې، کله کله د مشابه ټکو د ویلو پر مهال د اروېدونکي په ذهن کې د مانا لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکه په دغو جوملو کې:

د احمد کوټ ډېر اوږد ؤ/ دئ. دلته د «کوټ» ټکی د مانوي التباس اساسي سبب دئ؛ ځکه په مخکنۍ جوملې کې د «کوټ» ټکی په دوو بېلو ماناوو (لباس او کلا) سم او معقول دئ. څوک وار دواره نه پوهېږي، چي ویوونکي د «کوټ» کلیمه په څه مقصد او مانا استعمال کړې ده. کــه څوک ووایي: «د پلاني کوټ (پوښاک) لوی دئ.» دا جوملـه ښېخي سمه ده. دغه راز که څوک و وایي: «د پلاني کوټ (کلا/ قلعه) ډېر لوی دئ.» دا جوملـه هم په بشپړه توګه سمــه او دقیقه ده. (که څه هم د کورتۍ یا بلاپوښ په مفهوم د کوټ coat کلیمه له انګــــرېزي ژبې څخه را غلــې ده؛ خو له عمرونو راهیسي زموږ په ژبه کې په پراخ ډول کارېږي.) یا دا دوې جوملې، چي په هغو کې د مشابه ټکو کارونه، د مانا له اړخه لویه ګډوډي او ستونزه پېښوي:

۱- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني کومه خوا، کوم طرف، کوم لوری او داسي نور.

۲- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني د رېبلو کومه وسیله (چي په پارسي کي یې داس بولي) ښه ده؟

د پښتو په ځینو لهجو کي، د دغو درو ټکو په وینګ او کښنګ کي د ګډوډۍ او التباس له کبله، د هغو د مانا په پوهېدو کي لوی مشکل پېښیږي:

- خوله (دهن)

- خوله (عرق)

- خوله (کلاه)

اصولاً د درو سرو ټکو په تلفظ کي د خج له پلوه ښکاره توپیرونه سته، چي که روښانه نه ســي لوستونکي ته د مانا په پوهېدو کي ډېر ګران پرېوزي. د دې له پاره، چـي له لومړیو دوو ټکو سره د دریم ټکي (خوله=کلاه) التباس له منځه یو وړل سي، ښه دا ده چـي دا ټکی د «خوله» پر ځای «خولۍ» و وایو. په انګــرېزي کي هم داسي پېچومي او مشکلات خورا زیات دي؛ مثلاً:

The *route* was very long.

The *root* was very long.

په لومړۍ جوملې کي د *لاري یا مسیر* اوږدوالي ته اشاره سوې ده؛ په داسي حال کي چــي په دوهمه جوملې کي د وني یا بوټي د *ریښې* په اړه خبري کیږي. یا په دې دوو انګــــرېزي جوملو کي:

Helen didn’t see the *bat*(animal).

Helen didn’t see the *bat* (wooden implement).

لکه څنګه چي ګورو، په لومړۍ جوملې کي د "bat" کلیمه د ځکالــــي (ښــاپېرک/ شــوپرک/ یا خفاش) په مانا ده؛ او په دوهمه جوملې کي د هغه لرګین اوزار/ افــزار په مانا ده، چـي په کـریکېټ کي استـعمالیږي. سره له دې چـي داسي ټکي زیــاتره د پــام وړ شرایطو او حالاتو تر څنګ، د اړونده مشابه ټکو د ګرامــري ډول یــا نوعیت (word class) پر بنسټ سره بېلوي؛ خو په عمل کي د لویو مانوي التباسو او ګډوډییو سبب ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسي ټکو حساسو مانوي توپيرونو ته پام اړول، د هر پوه او مجرب قاموس ليکوونکي د کار مهمه برخه ده(Jackson and Amvela 72-73.)

د مشابه ټکو په اړه عامه پرېکړه دا ده، چې د ظاهراً يوه ريښه لرونکو ټکو د پاره بېل قاموسي سرټکي ولرو. له همدې سببه د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(COD9) کې د ږغ (sound) د پاره څلور مشابه ټکي راغلي دي، چې له بېلا بېلو ژبو څخه اوس په جلا جلا ماناوو ، په انګرېزي کې باب دي. په ځينو مواردو او حالاتو کي حتا هغه مهال هم څو ټکي مشابه ګڼل کېږي، چې وروستۍ ريښه يې کټ مټ يو راز؛ خو دوهمي ژبې ته يې د ننوتو لاري بېلي وي؛ مثلاً "mite"کليمه د يو ډول حشرې په مانا د زړې انګرېزۍ(Old English) له "mite" ټکي څخه را ټوکېدلې ده، چې هغه هم په خپل وار سره، له جرمنۍ ژبې څخه اخيستل سوی دئ. د «کوچنۍ پيسې»يا «کوچني حيوان»مانا يې هم جرمنۍ ريښه لري؛ خو منځنۍ انګرېزۍ ته د کښته منځنۍ جرمنۍاو بيا منځنۍ هالنډۍ د "mite"له لاري ننوتی دئ.

په ځينو حالاتو کې حتا هغه ټکي هم د مشابه ټکو په توګه ګڼل سوي دي، چې د ريښو په منځ کې يې اړيکی فرضي بڼه هم ولري؛ لکه د څړولو (graze)ټکی چې په(ا.ل.ق.۹) کې دوه سر ټکي لري. لومړی يې د څارويو له خوا د وښو په څړولو اړه لري، چې ريښه يې د"grasian" ټکي ته رسيږي. دوهم يې پوستکي/ پوټکي ته وايي، چې ښايي ريښه يې د زړې انګرېزۍ د"graze"ټکي يو ځانګړی استعمال وي. په داسي حالاتو کې دا خبره روښانه نه ده، چې ولې دغه راز دوه ټکي د يوې کليمې دوې بېلي ماناوي يا په بله وينا دوهمه مانا د لومړۍ مانا امتداد او پراختيا نه بلل کيږي؟

د قاموسو اوسنيو استعمالوونکو ته ريښه پېژندنه د مشابه ټکو د تشخيص او بېلولو يو طبيعي معيار يا اساس نه دئ؛ خو قاموس ليکوونکي ته د لغتو د نا باوري بڼو او مانـاوو د فرضي او تصوري توپيرو په پرتله ډېر باوري او مشخص اساس دئ. هماغسي چې مخکي هم يادونه وسوه، د مشابه ټکو د توپير کولو د پاره يو بل اساس او تاداو د کلام د اجزاوو له مخي د کليمو بېلول دي، چې د هغو پر بنسټ په مختلفو ډلو يا کټګوريو پوري تړلي لغتونه، په خپله د بېلو قاموسي سرټکو اړتيا په ګوته کوي. د همدي معيار له مخي د لانګمين په انګرېزي قاموس (LDEL 1991) کې د"skin"کليمې د اسم او فعل د پاره دوه بېل سرټکي ثبت سوي دي.

په دې اړه بله مهمه مسأله دا ده، چې قاموس ليکوونکی بايد د هغو ټکو لفظي او مانوي شنني ته هم پوره پام وکي، چې د يوې ژبې تر پولو دباندي په بېلابېلو ژبو کې د اواز يا املا د ورته والي په سبب د ګډوډۍ او التباس موجبات برابروي؛ مثلاً «دود» په پارسي او پښتو کې د لوګي په مانا کارېږي؛ خو په هندي او اوردو کې يې د«دودھ»په بڼه د شيدو په مانا استعمالوي يا د بپيټ(buffet) انګرېزي ټکی، چې د وهلو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکولو په مانا دئ؛ خو املا یې د بوپې(buffet)له هغه فرانسوي کلیمې سره یو راز ده، چې ځانته د خوړو اخیستو په مانا کارېږي. له دې دوو مثالو څخه مالومېږي، چې د مشابهاتو بېلابېل ډولونه (هوموفونونه او هموګرافونه) نه یوازې د یوې ژبې په محدوده؛ بلکې کله کله د دوو یا څو ژبو ترمنځ هم لویې املايي یا مانوي ګډوډۍ پېښوي. ځینو فرهنګ لیکوونکو، له هغې ډلې څخه د انګرېزي ژبې د چېمبرز قاموس مؤلفانو، د دغه راز التباسو او مغالطو د ایسته کولو دپاره، خونده ور او په زړه پوري توضیحات وړاندي کړي دي(و.ګ.:Chambers 21st Century Dictionary)

په اوسنیو قاموسو کې زیاتره هڅه کېږي، چې د لغتو تاریخي ریښو او مانوي تطور ته په پام نه کولو سره، ټول مشابه (homonymous) ټکي د بېلو یا جلا ټکو څېر وکښل سي. البته دا کار لوستونکو ته د کلیمو د پام وړ ماناوو په موندنه کې ډېر ګټور او مرستندوی دئ؛ خو د لغتو د اتیمولوژۍ او شکلي - مانوي بدلونو له پلوه ځینو ګډوډییو او سرخوږییو ته لمن وهي.

د مانوي بدلون پر دې بولګو او مثالو سربېره، چې د عربي او پښتو ترمنځ د کلیمو د مانوي بدلون ځیني اړخونه بیانوي، په پښتو کې هم د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مانوي تحول خورا ډېر مثالونه لرو. دلته د یوه مثال یادونه بې ګټې نه ګڼو. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په «پښتو - پښتو تشریحي قاموس» کې د «تور» دغو دوو مشابه ټکو ته ځای ورکړل سوی دئ:

[1]تهمت(تومت)، افترا، الزام.[2]متهم، مجرم، هغه څوک چې د کوم جرم مرتکب شي.[3]قصور، ګناه.[4]ترهه، د زړه وسواس.[5]د مرغانو نیولو یو ډول جال(امرخېل اونور،۱ټ: ۷۴۴).

د «تور» د بېلابېلو ماناوو په لړ کې دریمه مانا یاني قصور او ګناه بېله مانا نه ده. قصور او ګونا په مانا کې له تهمت، الزام، افترأ او اتهام سره هیڅ توپیر نه لري. دا ټولې کلیمې په خپلو منځو کې مترادفې دي. ځیني خلګ د یوه تورن یا متهم کس په باره کې وایي:«د پلاني تور څه ؤ؟» ځیني وایي:« قصور یا ګونا یې څه وه؟» د قاموس د دې برخې لیکوال باید تر هر څه مخکې له حقوقي پلوه د « متهم» او «مجرم» د دوو بېلو اصطلاحاتو ترمنځ جدي توپیر ته پام کړی وای؛ ځکه په حقوقو کې «متهم» هغه څوک دئ، چې د یوه جرم یا ګونا په کولو تورن وي؛ مګر تور یا اتهام یې تر اوسه د یوې قانوني محکمې له خوا نه وي زباد سوی؛ په دا سې حال کې چې «مجرم» هغه څوک دئ، چې لګېدلئ تور یې د یوې واکمني قانوني محکمې له خوا ثابت سوی وي. له دې کبله «متهم» او «مجرم» له حقوقي لحاظه یو راز خلګ نه دي. که څوک په تېروتني سره د «متهم» او «مجرم» د حقوقي اصطلاحاتو ترمنځ توپیر و نه کړي، ښایي خلګ پر دې تېروتني سترګې پټې کړي؛ ځکه قاموس لیکوونکی حقوقپوه نه دئ، چې د حقوقو او نورو علومو د ټولو اصطلاحاتو په باریکو توپیرونو پوه سي(که څه هم باید تر وسه وسه کوښښ وکي، چې د دغه راز ټکو په مانا او بیان کې تل له اړونده نافذو قوانینو یا نورو منصوصو حقوقي تعریفونو څخه استفاده وکي، نه دا چې هغو ته د ځینو لغت جوړونکو په څېر، له ځانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریفونه وټاکي)؛ مګر د «تور» په بېلابېلو ماناوو کي له تومت (تهمت) او الزام سره د جال یا دام د ماناوو یو ځای کول په ښکاره دا ښیي، چي «د پښتو - پښتو تشریحي قاموس» د دې برخي لیکوال د قاموس لیکني مهم اصل ته هم پام نه دئ کړی. دا دوې بېلي ماناوي باید د «تور» په دوو بېلو قاموسي سرټکو کي بیان سوي وای. په بل عبارت، د مرغانو د جال په مانا د «تور» ټکی باید د یوې بېلي قاموسي کلیمې په توګه ثبت سوی وای.

د تراه/ترهـ، وسواس یا اندېښني په مانا د «تور» کاروَنه ډېره نادره برېښي، چي قاموس لیکوونکي باید دا نابابه او نادره مانا د پښتو ادب دیوه مشهور او باوري ماخذ په ښوولو سره مستنده کړې وای. که د «تور» ټولو ماناوو ته په ځېر سره پام وسي، له ورایه مالومېږي چي د ټولو ماناوو په منځ کي نیژدې او منطقي اړېکی سته؛ او ګرده ماناوي په واقعیت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي، چي هغه د تور (د سپین ضد) ټکی دئ. همدې کلیمې د خلګو له مانوي انګېرنو سره سم، د زمانې په تېرېدو سره، بېلابېلي ماناوي موندلي دي. ځینو ماناوو تر اوږده نسبي استقلال وروسته، په پای کي د جلا کلیمو په بڼه سر پورته کړی دئ؛ لکه د جال یا دام په مانا د «تور» ټکي کاروَنه، چي له تومت (تهمت)، افتراً، متهم او مجرم څخه کاملاً بېله ښکاري.

د تور رنګ او تومت ترمنځ اړېکی له ورایه څرګند دئ؛ ځکه تومت یوازي هغه مهال منځ ته راځي، چي د چا پرسپینه لمن توره لکهَ یا داغ پیدا سي. په بله ژبه، د انسان نېک شهرت یا نامه ته زیان ورسېږي. د دې استدلال له مخي به ښه دا وي، چي «تور» د پښتو ژبي په قاموسو کي د دوو مشابه ټکو په بڼه وکښل سي. په لومړي کي یې پر اصلي او حقیقي مانا (تور رنګ) سربېره ګرده مجازي یا اصطلاحي ماناوي؛ لکه تومت، افتراً، الزام، اتهام، متهم، تورن او داسي نوري را غونډې سي؛ او په دوهم کي د جال یا دام په مفهوم د یوې بېلي کلیمې په بڼه وړاندي سي. که چیري اتېمولوژیکي څېړني دا حقیقت په ډاګه کړي، چي د «تور» دا مانا هم له هماغه اصلي او پخوانۍ ریښې (تور رنګ) څخه را ټوکېدلې ده، بیا هم دا مانا تر ډېره حده بېله او علیحده برېښي. د بېلوالي او استقلال دلیل یې هم دادئ، چي له اصلي او پخوانۍ مانا څخه د لیري والي په سبب د زمانې په تېرېدو سره نور له خپل بایولاجیکي/ بیولوژیکي مور او پلار سره په یوه جامه کي ښه نه ایسي.

څرنګه چي لیدل کیږي ذومعانین یا پالیسمیس ټکي د اوږده لغوي او مانوي (معنوي) تطور په بهیر کي کله کله خپله څېره په هومنیمو یا مشابه ټکو هم اړوي. په دې مانا چي د یوې کلیمې یوه یا څو ماناوي د نسبي خپلواکۍ تر موندلو وروسته، په پای کي د یوې بېلي کلیمې په توګه سر را پورته کوي؛ لکه کوټه (ډېر، زیات، سوا، په پېمخر) چي په حقیقت کي له کوټه (خرهَ، خرمن، دلۍ، د خاورو، امبارو یا نورو ورته شیانو لویه کوټنۍ) سره یوه ریښه لري؛ خو اوس ګورو چي خلګ یې د هر شي د ډېروالي او زیاتوالي په مانا استعمالوي؛ مثلاً یوه نجلۍ خپلې همزولې ته وایي: «زه کوټه کالي لرم.» یا «ورور مي کوټه چاکلېټ راکړه.» دلته «کوټه» د ډېروالي او زیادښت په مانا ده، که څه هم له خرمن، خرې، امبار/ انبار، ډېران، کوټنۍ او داسي نورو سره نېغ په نېغ ارتباط لري. له دې کبله باید په پښتو قاموسو کي د یوه بېل سرټکي په توګه ثبت او تشریح سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپايي ژبو په ګډون د نړۍ په زياترو ژبو کې د واقعي مشابه او ذومعانين ټکو د پولو بېلوالی اسانه کار نه دئ. کله کله واقعي مشابه لغت د پالیسمیس يا ذومعانين په بڼه او کله کله هم د هومنيمو يا مشابه ټکو په ډول سرښکاره کوي. پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله هم د ځينو وتلو ژبپوهانو او لغتپوهانو د نظريو په استناد کاږي، چې د پالیسيمي او هامنيمي تر منځ د بېلولو روښانه کرښه نسته. په دې لاره کې لوی مشکل د دې خبرې اِبهام او تاريکي ده، چې د کليمو ماناوې بايد څونه بېلوالی او جلاوالی ولري، تر څو په قاموسو کې د بېلو ټکو په توګه وپېژندل سي؟ (Jackson and Amvela 22)

د «عملي قاموس ليکنې د پاره د آکسفورډ لارښود» مؤلفانو - سو آټکينز او مايکل رنډيل د پاليسيمي د بېلابېلو ډولونه په ډله کې، د دغو نومونو يادونه هم کړې ده:

Regular Polysemy, Semantic Polysemy, Semantic Transfer, Regular Meaning Shift, Semi-Productive Polysemy and Lexical Implication rules.

په انګرېزي کې د پاليسيمي دوه مثاله:

Put the *can* in the recycling bin.[دلته "*can*"د لوښي په مانا کارسوی دئ]

Did he eat the whole *can* ? [دلته "*can*"د محتوياتو په مانا دئ]

He dropped the *glass* and broke it. [دلته"*glass*"د لوښي مانا لري]

She drank six *glasses* that evening. [دلته"*glass*"د هغه د محتوياتو مانا لري]

(Atkins and Rundell 139)

په ځينو قاموسو کې يې هموګرافو ته پرله پسې نومرې يا شمېرې ورکړې وي؛ او هغه په روښانه ډول ښيي، چې په راتلونکو ليکو کې د پام وړ ټکي ځيني نورې ماناوې هم بيان سوې دي.

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

لکه څنګه چې پوهېږو په طبيعت کې د ډېرو اسمو، زياترو فعلو او ځينو صفتو تر منځ په يوه ځانګړې ډله يا کټګورۍ پورې د تړښت له پلوه خاص اړيکی ليدل کيږي. د شيانو او پديدو ترمنځ دې ډول صنفي او ګروهي اړيکو ته د ژبپوهني په اصطلاح هايپانمي(hyponymy)او د دغه راز اړيکو لويو او کوچنيو يا اصلي او فرعي ډلو ته هيپونيمونه(hyponyms) او هايپنيمونه(hypernyms) يا سپراورډينېټونه (superordinates)وايي.

په هيپونيمو کې يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای کاريږي، چې مانا يې تر هغه محدوده او په هغه کې مشموله وي؛ لکه غاټول، نسترن يا ريدی چې د ګل هيپونيمونه دي يا مېز او چوکۍ چې د فرنېچر هيپونيمونه دي؛ ځکه ګل په واقعيت کې داسي پراخ او عام مفهوم دئ، چې غاټول، نسترن، ريدی او داسي نورو ګلان ټول په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنبي شامل دي. په فرنېچر کي هم مېز، چوکۍ او داسي نور شيان ګرده داخل او شامل دي. بالعکس د غاړتول، نسترن، ريدي او داسي نورو محدوده مانا په يوازيتوب سره د ګُل عام او آرت مفهوم نه احتوا کوي. په دې ډول هيپونيم د کوچني او محدود مفهوم له پاره د عام ټکي استعمال دئ. په هايپنيمو يا سپراورډينېټو کي د هيپونيمو پر خلاف، يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای استعمالېږي، چي تر هغه پراخه او عامه مانا ولري؛ لکه حيوان کليمه چي د سپي، زمري، پړانګ، پيشي او داسي نورو هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ يا په انګرېزي کي د "vehicle" کليمه د "automobile", "train", "chariot", "airplane" او "dogsled" هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ. د همدې تعريف له مخي، هايپنيم يا سپراورډينېټ د هيپونيم پر ضد د کوچني، محدود او مشمول مفهوم له پاره د عام ټکي يا عام مفهوم کارول دي. (دې مسألې ته وروسته له يوه بله اړخه هم لنډه کتنه کوو.)

قاموس ليکوونکو ته د هيپونيمو او هايپنيمو د پوهېدو ارزښت په دې کي دئ، چي د بېلابېلو شيانو (حيواناتو، نباتاتو، صنعتي او تجارتي پيداورو) او راز راز طبيعي- اجتماعي موجوداتو او پېښو په تعريف کي بايد د بېلابېلو ډلو او کټګوريو تر منځ حساس صنفي او ګروهي اړيکی په غوَر او دقت سره بيان سي (دا کار که څه هم په ويلو کي اسان برېښي؛ خو په عمل، په تېره بيا د صفتو او قيدو په حالت کي کله کله ډېر ګران او ستونزمن کار دئ) که نه نو د هغو تر منځ مشترکي پولي ګډوډېږي؛ او په تېروتني سره د يوه شي نوم بل شي ته ورکول کېږي.

کوهيپونيمونه (Co-hyponyms)

په قاموس ليکنه کي دا خبره ډېره مهمه ده، چي د کوهيپونيمو او سينيمو (مترادفو ټکو) تر منځ روښانه توپير وسي. په پخوانيو فرهنګو کي بې د صفتو تعريف د کوهايپنيمو په وسيله کاوه؛ خو اوسني فرهنګونه زياتره کوښښ کوي، چي دا نيمګړتياوي ليري کړي. سره له دې هم په دې کار کي لوی مشکل دا دئ، چي په ټولو حالاتو کي د يوې ډلي يا ټولګۍ تعبير (genus expression) موندنه ګران کار دئ؛ ځکه په صفتو کي د هيپونيمو د مراتبو لړۍ په ندرت سره موندل کېږي. په نتيجه کي وينو، چي د هر شي او هري پېښي په اړه د اړتيا وړ هيپونيمونو (سپراورډينېټونو) تر لاسه کول ناممکن حالت ته رسيږي؛ لکه په دغه مثال کي:
strange: [1]unusual, peculiar, surprising, eccentric, novel, unfamiliar, alien, foreign, unaccustomed(Atkins and Rundell 135).
مخکنی مثال ښيي، چي کوهيپونيمونه د صفتو په بڼه راوړل سوي دي.

هايپانمي او ميرنمي (Hyponymy and Meronymy)

هايپانمي او ميرنمي د حسي اړيکو هغه جوړي دي، چي د مراتبو د لړۍ (hierarchy) پر بنسټ سره يو ځای سوي وي. په ژبه کي ځيني ټکي عامي ماناوي لري؛ حال دا چي ځيني نور هماغه شي ته په اشاره کولو سره تر ډېره حده، مشخصي ماناوي افاده کوي؛ د مثال په توګه «ونه/درخته» او «ناجو» دواړه کېدای سي د عين

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي د يادوني دپاره استعمال سي؛ خو «ناجـو» د «وني/درختـي»په پرتله د پام وړ مفهـوم، ډېره ښه او مشخصه پېژندګلوي کـوي. په حقيقت کي«ونه/درختـه»د هغو شيـانو دپاره استعمالېـداى سي، چي«ناجـــو»نه وي؛ مګر د وني توب اساسي ځانګړتياوي لکه لـوى بوټى، تنه، ښاخـونه، ونه او ناجو پاڼي او داسي نور، له ځـانه سره وساتـــي.(Jackson and Amvela 117-118)

دواړه د عموميت او مشخص والي د هايراکۍ(سلسله مراتبو)د اړيکو په مرسته سره تړلي دي. په دغه راز ګډو روابطو کي د نوعـيت يا ډول اړيکي بيانيږي؛ ځکه د وني ډول يا نوعيت يو دئ. دې ارتباط ته لکه څنګه چي مخکي هم يادونه وسوه، په ژبپـوهـنه کي هايـپانمــي(hyponymy) وايي. د دې پرخــلاف په مـــيرنمــي (meronymy) کي د دوو ټکـو تر منځ اړيکى د «برخي ارتباط» دئ؛ مثلاً د پښـې او ګوتي درد په حقيقت کي يوې پښې ته اشاره ده؛ خو د ګوتي درد د هغه د ځاى يا موقعيت پېژندني ډېره مشخصه او دقيقه لاره ده. ګوته پــه واقعيت کي د پښې يوه برخه ده.

په قاموس ليکنه کي ډېر ځله د بېلابېلو ټکو تر منځ د هايپانمي او ميرنمي اړيکى ليدل کيږي. البته د شيانو، اشخاصو او بېلابېلو موجوداتو تر منـځ د ډول يا نوعـيت اړيکى(هـايپانمـي)د برخـو تـر اړيکي(ميرنمي) زيات ليدل کيږي. هايپانمي اړيکى د طبيعي موجوداتو او پېښو په تصنيف يا خپل خپل کولو پوري نه محدوديږي؛ مثلاً د بېلابېلو خپلونو او کټګوريو دغه ډول مثالونه د انسانانو په لاسي مصنوعاتو کي هم موندل کيږي. دلته د مسألې د لا زياتي ښنني او اسانه پوهېدو دپاره د انګرېزي ژبې يو مثال وړاندي کوو، چي موږ ټول د ژوندانه په ورځنيو چارو کي په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو. لوښى يا ظرف په مجمـوعى ډول پر څو ډوله دئ:

الف) غوټه يا بوخڅه/ بوخچه(bag)

ب) دبلى يا قوطۍ(tin)

ج) بکس يا صندوق/ صندوخ(box)

د) بېرل/ بېلر(barrel)

هـ) دېګ يا کټو(pot)

غوټه يا بوخچه په خپل وار سره، پر درو ډولو وېشل کيږي:

الف) کڅوړه يا خلطه/ خريطه(sack)

ب) ګوډانه، کوچنۍ کڅوړه يا بېلېدونکى جېب(detachable pocket)

ج) د پيسو اېښوولو يا پيسو ساتلو ډېر کوچنى جـېب، امياني، بټوه، پټـاکيدانـه(purse)

بکس هم په پر دوه ډوله دئ:

الف) کرېټ(crate)

ب) بسته(case)

بسته هم په خپل وار سره، پر دوه ډوله ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) د کتابو یا اسنادو د خوندي کولو او وړلو راوړلو بسته(briefcase)
ب) د کالو ساتني یا وړلو راوړلو بسته(suitcase)
بېرل/ بېلر هم په خپل رونړ، پر دوه ډوله دئ:
الف) کوچنی بېرل(keg)
ب) د الکولي مشروباتو د تخمُرکولو لوښی(cask)

د بېلابېلو شیانو د مختلفو ډولونو او بېلابېلو برخو د سمي پېژندني دپاره قاموس لیکوونکو ته ښایي، چي د هایپانمي او میرنمي په مسألو سر خلاص کړي. هر شی تر هغه مهاله په کره او دقیقه بڼه نه پېژندل کېږي، چي له نورو همډوله، همجنسه او همشکله شیانو څخــه جلا نسي. همدغه راز، د شیانو د بېلابېلو برخو د پام وړ موقعیت د دقیقي پېژندني دپاره هم باید د انساني اناټومۍ په څېر، د هغو سم او کره نومونه په ګوته سي. که په مخکنیيو مثالونو کي، قاموس لیکوونکی، د یوه شي یو ډول د بل ډول پر ځای وښیي یا د هغو دوه یا څو ډولونه پــه خپلو منځو کي سره ګډوډ کړي، بېله شکه به لوستونکـي د هغو په پوهېدو کــي، له لــوی سرخوږي او جدي تېروتني سره مخامخ کړي.

میرنمي له کُل سره د اجزاوو یا له اصل سره د فروعـــاتو او برعکــس اړېــکی منعکسوي؛ مثلاً د بایسکل یا مــوټرسایکل د څرخ په اجزاوو(برخو)کي د هغــه سیمان(spokes)شامـل دي.دغه رنــګه، د کــلیسا پــه فرعي اجزاوو یا برخو کي مرکزي تالار(nave)؛ د ماجت/ مسجد په برخو کي حجره، محراب، منبر او نوري برخي؛ د ودانۍ په برخو کي خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د کتاب په برخو کي د هغه مخــونه، پوښ او نوري برخي؛ د لاسو او پښو په برخو کي ګــوتي، نوکان او داسي نور شامل دي. یا په سرچپه بڼه د یوه څرخ سیمـان او نــوري برخــي؛ د یوه ماجت محراب، حجــره، مــنبر او نوري برخي؛ د یوه کتاب مخونه، پوښ او نـوري برخي؛ د یوې ودانۍ خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د یوې کلیسا مرکزي تالار(nave)او نوري برخي؛ د لاسو او پښو نوکان، ګـوتي او نوري برخـي په وار سره د څرخ، مـاجــت، کتاب، ودانــۍ، کلیسا او لاسو او پښـــو کُل جوړوي.(Atkins and Rundell 135.)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

شبه میرنمي له یوې ډلي، یوې ټولۍ خلګو یا یو غونډ شیانو سره د هغو د غړو اړېکی منعکسوي. دا ډول اړېکی په حقیقت کي له کُل سره د اجزاوو کمزوری ارتباط ښیي؛ لکه قومي اړېکی؛ مثلاً د یو چا په اړه ویل کېږي: هغه څوک چي په پلاني قام یا قبیلې پوري تړلئ دئ.

د هایپانمي او میرنمي له هر اړخیزي شنني څخه دي نتیجې ته رسیــږو، چي د راغونډو سوو کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطـلاحاتو په لا دقیق تصنیف او چاڼ کي د قاموس لیکوونکو کوښښ، د پام وړ ماناوو په پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او چټکه موندنه کې، له لوستونکو سره ډېره مرسته کوي.

کولوکېشن(Collocation)

په خبرو اترو او ادبي اثارو کي کله کله دوه ټکي د يو بل تر څنګ يا يو بـــل ته نيـژدې راورل کيږي. د دې دوو ټکو تر منځ داسي مانوی(معنــوي) اړيکی موجود وي، چي پـه حقيــقت کي يو ټکی د بل د مانا له پوهېدو سره مرسته کوي؛ مثلاً چيري چي چای جوشه (kettle) استعمال سي، له هـغه سـره جــوخت د ايشېـدل (boil) د کاروَني احتمال هــم تـر سترګو کيږي. دا دوې کليمي ښايي له نحـوي پــلوه بېلابېلي بڼي ولري؛ لکه په دغو مثالو کي:

subject + verb = (kettle+boil)
verb + object = (boil+kettle)
adjective + noun = (red+wine). (Jackson and Amvela 131)

په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چــي په خــبرو او ليکنو کــي زيـاتره د جوړو (pairs)په بڼه کاريږي؛ مثلاً(شين+اسمان يا اسمان + شين)، (کور+ودان)، (اور+سوځېدل)، (شين + پټي)، (ســرې + شونډې)، (ســور+ســالو)، (زريني+وړانګي) او داسي نور يـــا په پارسي کـــي(هوا + تند)، (دريا+ خروشان)، (آب/هوا+ سرد)، (حمام+ ګرم) او داسي نور. د دغه رازصفتو او اسمو تړښت او يو ځايوالی په حقيقت کي د کولوکېشن اړيکی بيانوي. البته په ګرامر کي هم د ځينو ټکو د يو ځای ظهور پراخ مثالونه لرو؛ لکه په دغو انګريزي مثالو کي چي هيڅکله يو له بله نسي بېلېدای:

refer *to*, fond *of*, fear *of*, rely *on*, etc.

هغه څه چي په قاموس ليــکنه کي د غــوَر او تعمق وړ دئ، د ځينو ټکو تر منځ د خاصو سيمانتيـکي اړيکو تشخيص او پېژندنه ده. د کليمو په سيمانتيکي جوړښت کي د بدلون او اوښتون ځينــي نور مثالونه او ډولونــه هــم سته، چي قاموس ليکوونکي بايد د لغوي زېرمو په راغونډولو او تشريح کولو کي، د هغو بېلابېلو اړخو ته دقيق او هر اړخيز پام وکي.

کله کله داسي هم پېښيږي، چي په يوه جومله کي د يوه ټکي د متضادي يا معکوسي مانا په نفي کولو سره يوه خبره يا پريکړه مثبته بڼه اخلي؛ مــثلاً« غورمه/ قورمه ترخه نه ده»، «کوچنيان بد نه دي»، «هوا لا تر اوسه نه ده توده سوې» او داسي نور. په لومـړی جومله کي له ورايه ګورو ، چي د «ترخه نه ده» عبارت په حقيقت کي د غورمې/ قورمې خوږوالـي ته اشاره ده؛ په دوهمه جومله کي د کوچنيانو ښه والي او روغتيا ته ګوته نيول سوې ده؛ او په دريمه جومله کي هم د لومړيو دوو په شان د هوا د سړښت بيان راغلئ دئ. دې حـالت ته په ژبپوهـنه کي لايتهيز(litotes) وايي، چي په حقيــقت کي د يوه عمل د اغېزمنيا او ارزښت د لږلو له پاره استعماليږي؛ او پېژندنه يې په قاموس ليکنه کي هم له ضروري موضوعاتو څخه ګڼل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره ژبه کې د فصاحت او بلاغت د څرګندولو په خاطر داسې لارې چارې استعمالیږي، چې هر یوه یې په خپله خاصه بڼه او ځانګړې ډول د کلیمو او ترکیبو پر مانوي اړیکې لـویه اغېـزه ښندي. دغـه راز صنایعو، نخښنو او نوښتګرۍ ته چې شمېر یې خورا زیـات دئ، په انګرېزي کې د رېتوریـک ډیوایسیز(rhetoric devices) اصطلاح کاروي، چې د قاموس لیکـوونکي د کار یوه برخه ده. د قاموسو مؤلفان بایـد نه یـوازې دغـه راز ټکي، عبارتونه او ترکیبونه په پوره غور سره را غونډ، بلـکې د فرهنـګونو په مـتن کې یې هم سم او کـره استعمال ته دقیق پام وکي.

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

په ژبپوهنه کې داسې حالات او موارد، چې په هـغو کـې یو شی د بـل اړونـده شي په وسیله و نومـول سي، د میټونمي یا میټانمي(metonymy)په نامه یادوي؛ او یـو د بـل پـر ځای کارېـدونکو ټکـو ته میټنیمونه (metonyms)وايي؛لکه تاج (crown) کلیمه، چې د پاچا یا ملکې او توره (sowrd) چـې د پوځي ځواک پر ځای کارېږي. په ژبه کې د داسې ټـکو سمـه پېژندنه او پر ځای کاروَنه هم د قاموس لیکنې د علمي مېتودولوژۍ نه بېلېدونکـې برخه ده. سربېره پردې، د بېلابېلو کلیمو د ماناوو او استنباطاتو په اوښتو کې بل راز مانوي بدلونونه هـم پېښیږي، چې په هغو کې کله کله برخه یا جزء د کُل یا ټول پر ځای(لکه ګل د پسرلي دپاره) یا بالعکس ټول یا کُل د جُزء یا برخې پرځای(لکه قانون د پولیس د منصبدار دپاره)، خاص د عام پر ځای(لکـه د ستـوني پرېکول د وژلو دپاره) یا بالعکس عام د خاص پر ځای(لکه غـل د جیب وهوونکي دپاره) یا د شیانو ترکیبي اجزاوې د هغو د بشپړ او واحد جوړښت پر ځای(لکه پولاد د توري یا سټېرینګ د موټر دپاره) کـارېږي. داسې حالاتـو ته د ژبپوهـنې په اصـطـلاح سینیکډک/ سینَکډیکي (synecdoche)وايي ،چې له میټونمي سره نیژدې او ټینګ اړیکی لري؛ او پېژندنه یې قـاموس لیکوونکي ته نه یـوازې په زړه پورې؛ بلکې ضروري ده.

د متضـادو ټکو یو ځای والـی(Combination of Antonyms)

متضاد ټکي د استعمال د موقعیت له پلوه زیاتره په یوه جومله یا څو نیژدې جوملو کې لیدل کیږي؛ مثلاً «د ***ژوند*** او ***مرګ*** مسأله»، «له ***سره*** تر ***پایه***»، «***اوږد*** او ***لنډ***»، «***دوست*** او ***دوښمن***»، «***ژوندی*** یا ***مړ***»یا په پارسي کې« از ***صبح/بام*** تا ***شام***»، «***تاریکی*** و ***روشنی***»، «***زن*** و ***مرد***»، «***پیر*** و ***جوان***» او داسې نور.

په ژبو کې ځیني ټکي او ترکیبونه له آره تـل په متضاده بڼه کاریږي؛ او مقصـد یې تر ډېره حده پر یوه خاصه مسأله ټینـګار کول وي؛ مثلاً خلک وايي:«پلاني دا تبصره په ***پټه*** وکړه ***نه په عامه***»یا«پلانـی دا مرسته ***یوازي زما سره*** کوي، ***نه له هرچا سره***» او په پای کې دا ځانګړتیا ، چې متضاد ټکي زیاتره د یوه ټاکلي حالت بدلېدو ته د اشارې په بڼه کاریږي؛ د مثـال په توګه ویـل کیـږي: «مـوزیم پر لسو بجو پرانیستل کـیږي؛او پـر څلـورو بجـو تـړل کـیږي.»(Jackson and Amvela114)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کي هم ځيني کليمې په خپــل ذات کي متضــادي او متناقضي ماناوي افاده کوي؛ مثلاً په پښتو او دري کي«چالاک» له يــوې خوا چــټک، چُست، چــابک، کوښښي، تکړه او داسي نورو ته وايي؛ او له بلي خوا همدا کليمه د مُزور، رند يا هغــه چا په مفهوم کاريږي، چي په پوهه، مهارت، هونرمندۍ او ناروا لارو چارو سره، په هر ډول شرايطو او حالاتو کي د ځان په ګټه کار کوي. د پاړسي په پخوانيو متنو کي«زبان دراز» ترکيب د نارينه وو دپاره د فصيح، بليغ، مستدل او داسي نورو په مفهوم کار سوی دئ؛ خو اوس ګورو، چي همدا ترکيب د نارينه وو، او ښځودواړو، په تېره بيا ښځو دپاره د بې شرم، بــې حيا، سپين ســترګي، رږ، ګستاخ، سليطه او داســي نورو په مفهوم کاريـــږي. داسي مالومېږي، چي د«زبان دراز» پخوانی مفهوم اوس تقريباً په ټولو حــالاتو کي د نوي مفهوم تر اغېزي لاندي راغلئ دئ؛ او دا پخپله د عين کليمې يا ترکيب د متضادو اړخونو يو مثال بيانوي. په انګرېزي کي هم د دغه ټکو او ترکيبو شمېر لږ نه دئ؛ د مثال په توګه د"wicked"کليمه اصلاً د ناوړه، بد، زشت، مــضر، شيطان، ازار رسوونکي او داسي نورو په مفهوم ده؛ خو په عــاميانه خــبرو او مرکو کـــي د عالي، غوره، غښتلي، پياوړي،کارپوه، عالمانه او داسي نـــورو په مفهوم استعماليږي. دغه راز په انګرېزي کـــي"howling"کليمه هم د سپي يــا لېوه د درد او عذاب د اوږدي چغي په مــانا استعماليږي؛ او هم د کټ کټ خندېدو په مفــهوم، چي دا دواړي ماناوي هم په خپلو منځو کي د مانوي تضــاد مسأله په ګوته کوي. د هندي او اردو ژبو«ګل»کليـــمه د پرون او سبا دواړو په مانا کاريږي، چي دوه جلا او متضاد مفاهيم دي(و.ګ. پلاټ۸۴۰).

زياتره داسي انګېرل کيږي، چي انتنمي(antonymy)يوازي د هغو ټکو تر منځ ليــدل کــيږي، چي د ګرامر له پلوه د کلام په يوه يا عين ډلي پوري اړه ولري؛ خو له دي کـــبله چـي انتنمي په حقيقت کي د دوو يا څو بېلو ټکو تر منځ د مانوي اړيکو بيان دئ، نو ځکه دا امکان هم ليري نه دئ، چي د کلام په بېلابېلو اجزاوو يا جلا جلا کټګوريو پوري د تړلو ډلو تر منځ هم اړيکی څرګند کړي؛ لکه:

Lighten our *darkness*, we pray.
She remembered to *shut* the door, but left the window *open*.
(Jackson and Amvela 114)

په مخکنيـو دوو جوملو کي وينو، چي متضاد ټکي د کلام د بېلابېلو اجزاوو تر منځ مانوي اړيکی بيانوي.

په انګرېزي کي د متضادو ټکو ډولونه

په انګرېزي کي متضاد ټکي عموماً پر درو ډلو وېشي، چي ځيني مثالونه يې په دې ډول دي:

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

هغه متضاد ټکي، چي د بېلو ټولګيو يا درجو پر اساس سره جلا کيږي؛ لکه:

beautiful او ugly، hot او cold، cheap او expensive او داسي نور.

داسي متضاد ټکي زياتره په خبرو کي د پرتله کولو دپاره کاريږي؛ لکه:

My arm is *longer*/*shorter* than you.

(c) ketabton.com: The Digital Library

I love a *good book* more than a *meal*.

- متباین یا متمم انتنیمونه(Contradictory or Complement Antonyms)

هغه متباین یا متناقض ټکي، چې د یو بل د متمم په توګه کارېږي؛ لکه:
"asleep" او "awake" ، "alive" او "dead" ، "on" او "off"، "true" او "false" او داسې نور.
په داسې متضادو ټکو کې د درجې خبره هیڅ ځای نه لري؛ د مثال په توګه یو خوځنده موجود باید یا ژوندی وي مړ. هیڅوک د پرتلې په بڼه داسې نه وایي، چې پلانی تر پلاني مړ یا ژوندی دئ. په دغه راز متضادو ټکو کې د مقایسې یا پرتلې امکان نه ځاییږي. دغه رنګه د برېښنا سویچ هم یا باید روښانه وي یا مړ.

- سرچپه یا اړولي انتنیمونه(Converse Antonyms)

په دغه راز متضادو ټکو کې، دیوه ټکي استعمال سمدلاسه د بل متضاد ټکي مانا بیانوي؛لکه:
below او above ، after او before، sell او buy او داسې نور. په دغو دوو جوملو کې د دې ډول متضادو ټکو دوه اړخیز اړیکی ښه مالومیږي:

Lydin *bought* the car from Kristen.
Kristen *sold* the car to Lydin. (Jackson and Amvela 116)

ځینو نورو مؤلفانو د انتنمي ډولونه په دې ډول هم نومولي دي:

الف) متممه یا مکمله انتنمي(Complementary Antonymy)

متممه یا مکمله انتنمي د دوو متضادو حالتو ترمنځ داسې اړیکی بیانوي، چې د تفضیلي (مقایسه یي) او عالي صفتو په مرسته نسي تشریح کېدای. په داسې حالاتو کې داسې نه ویل کیږي، چې پلانی لږ ژوندی (slightly alive) یا نسبتاً مړ(rather dead) دئ. له دې امله، په دې برخه کې عمومي فارموله دا ده:

- که ژوندی وي، نو مړ نه دئ.
- که مړ وي، نو ژوندی نه دئ.
- که ړوند وي، نو بینا نه دئ یا نسي لیدلای.
- که په سترګو وینې، نو ړوند نه دئ.
- که لګېدلئ وي، نو خطا سوی نه دئ.
- که خطا سوی وي، نو یې نخښنه نه ده ویشتې.(Atkins and Rundell 142)

ب) قطبي انتنمي(Polar Antonymy)

په دې ډول انتنمي کې، متضاد ټکي یو د بل مقابلو قطبونو ته اشاره کوي؛ خو د متضادو ټکو په دې ډول کې، اړیکی تر متممي یا بشپړې انتنمي ډېر پېچلئ دئ؛ او په دې فارموله کې څرګندیږي:

- که ښه نه وي، نو بد نه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- که بد نه وي، نو ښه نه دئ.
- که ښوزله وي، نو شتمن نه دئ.
- که تاریک وي، نو روښانه نه دئ.
- که ډېر ښه نه وي، نو لږ بد دئ.
- که ډېر بد نه وي، نو لږ ښه دئ.
- که ډېر روښانه نه وي، نو لږ تاریک دئ.
- که ډېر تاریک نه وي، نو لږ روښانه دئ.
- که ډېر ښوزله نه وي، نو لږ شتمن دئ.
- که ډېر شتمن نه وي، نو لږ ښوزله دئ.

ج) سمتي یا اړخ لرونکي انټنمي(Directional Antonymy)

په دې انټنمي کې، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري، د متضادو ټکو هغه کوچنې ډولونه راځـي، چې د مختلفو اړخونو استازیتوب کوي؛ لکه شمال چې د جنوب په مقابل لوري کې پروت دئ یا لوړ چې د کښته مخالف دئ یا مخ چې د شا مــخالف لوري ته اشـاره کوي. نارینه او ښځه، مقعر او محدب، لوړ او کښته، پیل او پای، زانګو او ګـور، ترل او پرانیستل، پراخ او تنګ، تودوخه او سړښت او داسي نور هم د اړخ لرونکو متضادو ټکو بېلابېل مثالونه دي.(Atkins and Rundell 143)

په قاموسو کي د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

د نړۍ په زیاترو ژبو کې، د زمانو په تېرېدو سره د متلو پراخي او ارزښتناکي زېرمي جوړي سوي دي، چي را غونډول یې د هغو ژبو د روزونکو او پالوونکو ستره او مهمه وجیبــه ګڼله کیږي. لکه څنګه چې ژبه د یوه ژوندي ټولنیز مخلوق په توګه تل د بدلون او تحول په حال کې ده، د نورو ټکو، تعبیرو او ترکیبو په شان یې متلونه هم د پیدا ایښت، ودې او مرګ بېلابېل پړاونه تېروي. یو متل مري او پرځای یې یو یا دوه نور متلونه زیږي. که څه هم نن سبا په زیاترو ژبو کې، د متلو د خوندي کولو او هر اړخیزي شنني د پاره بېلې مجموعې او قاموسونه لیکل سوي دي؛ خو سره له دې هم د ژبې د مفصلو او تشریحي قاموسو په تألیف کې، د ځینو متلو د ثبتولو او سپړلو مسأله ډېر اهمیت وړ ده.

دا حقیقت اوس هرچا ته څرګند دئ، چي ژبنۍ قاموس د ژبې له ګردو اړخو لکه ګرامر، لیکلي او شفاهي ادب، موسیقۍ، هونر، علمي او مسلکي اصطلاحاتو، فکري او دیني اعتقاداتو او نورو ژبنیو، ادبي او کولتوري ارزښتونو سره نه شلېدونکې اړیکې لري. له همدې سببه باید د تشریحي قاموسو مؤلفان د ژبې اصلي ویوونکو ته د لغوي زېرمي او نورو ادبي - علمي موضوعاتو ترڅنګ د متلو په راټولو او تشریح کولو کي هم بشپړ زیار وباسي. په پارسي، انګریزي او نورو ژبو کي هم داسي متلونه خورا ډېر دي، چي یادونه یې د ژبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریحي او مفصلو فرهنګو کي بې ګټې نه ده. که متلونه په قاموسو کي د هغو تر مرکزي او محوري ټکو لاندي وکښل سي، په موندلو کي به یې ربړ او سرخوږی نه پېښیږي؛ مثلاً د «مینځه» تر ټکي لاندي «خواره دي سي مینځه، چي د مینځي کالي مینځي» او له «ډول» سره دا متل «چي ډول دي سو په ځنګ، د وهلو یې څه ننګ؟ !» وکښل سي. البته په اختصاصي قاموسو کي د متلو راغونډول او ثبتول په یوازي سر د مسألې بشپړ حل نه دئ. باید د هغو مفهوم او د استعمال ځای هم په اسانه او روښانه ټکو سره بیان سي.

د هري ژبي په ادبي اثارو کي هم کله کله له متلو څخه استفاده کیږي. په پښتو او پارسي نظم کي د متلو را وړل یو بېل ادبي صنعت دئ، چي «ارسال المثل» یې بولي؛ لکه عبدالعظیم رانېزي، چي "د ګور شپه نه په کور کیږي" متل په یوه بیت کي داسي راوړی دئ:

«د ګور شپه چېري د چا نه په کور کیږي»

غم د چا په خوشـــحالۍ کلــه بدلیږي

(بېنوا، ارسال المثل)

کله کله د یوه بیت په هره میسره کي بېل بېل متل راوړل سوی وي، چي په ادبي صنعت کي یې «ارسال المثلین» بولي؛ لکه د خوشحال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دې بیت کي:

«وایي چي له ځـانه په اولاد وي پېرزوینه»

«خدای په کاروانې په اصلي والــي اوبه»

(بېنوا، ارسال المثلین)

که څه هم نن سبا، د ژبي متلونه زیاتره د ځانګړو قاموسو په بڼه چاپیږي؛ خو سره له هغه هم د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کي، د متلونو را غونډول له ډېرو ګټورو او ارزښتناکو کارو څخه دئ.

په قاموسو کي د ژبنیو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

د قاموس لیکني یو بل مهم اصل د پام وړ ژبي د بېلابېلو محاورو یا ژبنیو اصطلاحاتو را غونډول او توضیح کول دي؛ ځکه په هره ژبه کي د زماني په تېرېدو سره له یوې مادې یا یوې ریښې څخه دونه محاورې او اصطلاحات جوړ سوي او لا پسي جوړیږي، چي را غونډول او شنل یې د ژبي د هر اړخیزو او مفصلو قاموسو لوستونکو ته ډېر ګټور او په زړه پوري دي؛ لکه «خبره تر غاړې لاندي کول»، «سر نه ګرځول»، «سر نه خلاصول»، «سر نه ګرول»، «غوږ نیول، «تر غوږ تېرول»، «خوله پرېکول»، «په غوښو کي هډوکي لټول»، «خاشې ماتول»، «سترخان په پښه نیول»، «پر پزه مچ نه پرېښوول»، «له مچ سره سبلاوه ګرځول»، «پزه په هوا نیول» او سلګونه نور، چي هر یو یې په خپل جغرافیایي چاپېر او خپلو ځایي ویوونکو کي، بېلي ماناوي او مفهومونه لري. په خوشالۍ سره په پښتو کي د دغه راز محاورو او ژبنیو اصطلاحاتو لمن دونه پراخه ده، چي که د پښتنو په ټولو سیمو کي، د روزل سوو مسلکي کسانو له خوا په پوره زیار او زغم سره را ټول او بیا د ژوندیيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالو په وړاندي کولو سره په روانه ژبه تشریح سي، خبره به یې بې شکه څو تو که پنډو قاموسو ته ورسیږي. دا کار په حقیقت کي د پښتو ژبې د بې ساري لغوي استعداد، ستري مانوي پانګي او تر هر څه مهم د دې لرغوني ژبې په بېلابېلو ټکو کي د اشتقاقي وړتیا د پراخوالي او زیاتوالي په مانا دئ. د دې واقعیت د زباد ولو د پاره دلته یوازي د مثال په بڼه د هغو محاورو او اصطلاحاتو یادونه کوو، چي په پښتو کي د «اوبو» له مادې څخه راوتلي دي:

اوبه کول (مځکه یا څاروي اوبه کول، ویلي کول)؛ اوبه لرل (په ټپ کي زوه یا التهاب، په پخو خوړو، مېو یا سبو کي اضافي اوبه)؛ مال اوبه کول (د مال یا سامان آلاتو خرڅول)؛ خوله اوبه اوبه کېدل (له ډېري اشتها خوله د اوبو ډکېدل)؛ اوبه اخیستل (د وجود ټپ ته اوبه ننوتل، د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوبه ایستل (له ټپ یا خوړو څخه د اوبو وتل)؛ اوبو پر سر اخیستل (په ربړو او کړاوو کي ډوبېدل)؛ اوبو پرسر اخیستل او څک ته لاس اچول (د بېلابېلو ستونزو او پېچومو پر مهال د ژغورني د پاره، له هر چا څخه مرسته یا هري ممکني وسیلي ته لاس اچول)؛ اوبو راوړی (بې وسه او بې کسه، داسي بې واکه او ناتوانه، لکه اوبو چي راوړی وي)؛ د مخ اوبه تویېدل (د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوړه او اوبه کېدل (روغه او جوړه، توافق، سازګاري)؛ اوبه غلبېلول (له ناوړو شرایطو یا ناوړو کسانو سره ګوزاره کول، د ستونزو او اختلافاتو زغمل)؛ اوبه خړول (د کسات یا غچ اخیستني د پاره پلمه جوړول، برید کولو ته تیاری کول)؛ اوبه خړول او ماهیان نیول (د حالاتو خړپړتیا ته لمن وهل او له هغو څخه ناروا ګټه اخیستل)؛ اوبه په ځړول (په بې غیرتۍ او شاګرځولو سره د ځان او دوست سپکول او شرمنده کول)؛ اوبه په سترګو کي دربدل (پړتیا، شرمنده کېدل)؛ اوبه په غاړه کي ښکاربدل (د ښکلو لطافت، ښایست او نازکوالي ته اشاره)؛ اوبه تر ورخ تېربدل (کار تر کار تېرېدل، مهم فرصت له لاسه ورکول)؛ تر پر وړو لاندي اوبه تېرول (په پټه یا چالاکۍ سره د یوه کار کول)؛ اوبه درول/ اوبه دربدل (سپکېدل، بې عزته کېدل)؛ اوبه ډم وروړل (د کار په پیل کي سم فکر نه کول او په پای کي له ستونزو او کړاوو سره مخامخ کېدل)؛ اوبه په ډانګ نه بېلېدل (د شخړو او ناخوالو له کبله د خپلوانو، عزیزانو او ملګرو نه بېلېدل)؛ اوبه ډم کېدل (د بې پروایۍ او ناپامۍ په وجه د مشکلاتو او ناخوالو ډېرېدل)؛ اوبه سرې کول (اوبه تودول)؛ تر اوبو ترې پوري ایستل (په چم او ټګۍ برګۍ سره د چا تېر ایستل او ځورول)؛ تر اوبو د مخه ګاولي ایستل (د یوې مسألې یا پېښې په اړه تر وخت د مخه پرېکړه کول، بې ځایه اندېښنه او تلوسه)؛ له سترګو اوبه وتل (بې شرمي، بې حیایي، د چا په وړاندي سپکاوی او بې عزتي)؛ تېري اوبه نه جاروتل (د تېر وخت یا تیري سوي موقع بیرته نه راستنېدل، د ښه فرصت له لاسه وتل)؛ په چا پسي اوبه پاشل/ شیندل (چا ته په سفر کي د خیریت او سلامتۍ غوښتنه کول)؛ اوبه تر سر تېرېدل (په پېچومو او مشکلاتو کي ډوبېدل)؛ اوبه اچول (درناوی کول، سرکښته کول)؛ اوړو او اوبو غوندي زده کول (د یوه مضمون یا کار په زده کړې کي زیات تمرین او مهارت)؛ خوله له اوبو ډکېدل (د مصلحت پر اساس، له حقیقت ویلو ډډه کول)؛ اوبه ډېرول (د مېلمنو د ناڅاپي راتګ پر مهال د اوبو په مرسته د ښوروا یا نورو خوړو ډېرول)؛ اور او اوبه (د دوو متضادو شیانو یا اشخاصو را غونډول)؛ په رښکۍ اوبه را ایستل (چا ته د هغه/هغې د اقتصادي ببوزلۍ یا بېوسۍ په سبب، پېغور ورکول) او داسي نوري محاورې او اصطلاحات، چي ګرده مخ یا شا ته د «اوبو» له مادې سره د یوې ببلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليمې د موښلولو په مرسته جوړ سوي دي؛ او هره اصطلاح يې د استعمال بېل ځای او جلا مانا لري(د نور مالومات له پاره و.ګ. نوري ۱۰-۱۲ او حبيبي، «د پښتو لوی سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۲). دا اصطلاحات زياتره د پښتو په لوېديځه (لوېديزه) لهجه کې کارېږي. کېدای سي د پښتو په نورو لهجو کې د «اوبو» له مادې څخه ځيني نوری محاورې او ژبنې اصطلاحات هم راوتلي وي، چې هر يو يې د بېل مقصد او بېلې مانا د پاره استعمال سي. سربېره پر دغو پراخو ژبنيو اصطلاحاتو د پارسي ژبې له «آب» مادې څخه هم په پښتو کې ځيني ترکيبونه جوړ سوي دي، چې د خلګو په ورځنيو خبرو او مرکو کې کارېږي؛ لکه: آبداره (عزتمن، پتمن، د وقار او حُرمت څښتن)؛ بې آبه (بې عزته، بې پته، بې حُرمته، سپک)؛ آب و عزت او داسې نور.

د دغه رنګه ترکيبو، محاورو او اصطلاحو د ماناوو سمه پېژندنه د پښتو ژبې هر زده کوونکي او ويوونکي ته ډېره ضروري ده. که څه هم په ځينو ژبو کې د محاورو يا ژبنيو اصطلاحوو د پېژندنې د پاره له اوږدو زمانو څخه بېل قاموسونه کښل سوي دي، چې پر خپل ځای ډېر ستر او ارزښتناک کار دئ؛ خو سره له دې هم د ژبې په مشرح او مفصل فرهنګ کې د ځينو مشهورو او عامو بېو راوړل او سپړل، د ريښه پېژندنې او ډول ډول شکلي او مانوي تطوراتو له پلوه بې ګټې خبره نه ده. د پښتو ژبې ځينې محاورې او اصطلاحوي له نن څخه تقريباً او يا کاله مخکې د هيواد د مخکښ او نوميالي فکلوريست، متن سموونکي، قاموس ليکوونکي، اديب او شاعر - اروښاد محــمد ګل نوري (په ۱۳۵۲ش کې مړ) له خوا را غونډې سوي دي، چې په خپل وخت کې ډېر لوی او په زړه پوري کار ؤ. بېله شکه او يا کاله ډېر اوږد عمر دئ. زموږ ژبې په دې اوږده موده کې د ودې او پرمختګ ډېر اوږده پړاونه او مزلونه وهلي دي. له دې کبله دا برخه هم زموږ د نورو ژبنيو قاموسو په شان، پرمختيا او بشپړتوب ته اړتيا لري.

اروښاد محمد ګل نوري په پښتو قاموس ليکنه کې هم د قدروړ زيار ايستلئ ؤ؛ مګر په خواشينی سره چې نه چا سم پېژندلئ او نه يې هم قدر کړی دئ. ويل کيږي، چې اروښاد نوري په واقعيت کې د هغه دوه جلدي «پښتو قاموس» اصلي مؤلف هم دئ، چې خو لسيزې مخکې يې د خپلې لور- طيبو په کومک او همکارۍ تأليف کړی ؤ؛ او د «نوراللغات» نوم يې پر ايښی ؤ؛ خو د پښتو ټولنې د هغه مهال واکمنانو پر خپلسر د «پښتو قاموس» په نامه چاپ کړی دئ؛ او اروښاد نوري يوازې د مؤلفانو د ډلې يو غړی بللئ دئ) (و.ګ. نوري).

د پښتو ژبې په انګرېزي څېړونکو کې جګړن جورج واټرز ګيلبرټسن هم د عارف الله خان يوسفزي، علي اکبر خان کندهاري او محمود اپرېدي په مرسته په خپل پښتو - انګرېزي قاموس کې د پښتو ژبې خورا ډېرې ژبنۍ اصطلاحوې او محاورې را غونډې کړې دي. په دې قاموس کې پر پښتو محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو سربېره، ځينې پښتو ټکې او متلونه هم راغلي دي، چې د پښتو او انګرېزي ژبې زده کوونکو ته په يوه ډول، خورا په زړه پوري کتاب دئ. و.ګ.:

A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې ژبنيو اصطلاحاتو او محاورو شمېر زرونو ته رسيږي، چې ځيني يې د خلکو د ورځنيو مکالمو ترڅنګ، په ادبي اثارو کې هم د مجاز او کنايي په بڼه کاريږي. په بېلابېلو ماناوو ،له يوې ريښې څخه د دغه راز پراخو اصطلاحاتو او محاورو راوتل، پښتو ژبې ته دنړۍ په مهذبو او متمدنو ژبو کې، لوړ او ارزښتمن ځای ورکړی دئ.

«فرهنګ نظام»د پارسي فرهنګو په ډله کې هغه فرهنګ دئ، چې د دغې ژبې خورا ډېرې محاورې او ژبني اصطلاحات يې خوندي کړي دي؛ لکه فلان نخود هر آش است(ياني په هر کار کې لاسوهنه کوي) ؛ همان آش است و همان کاسه(ياني په شرايطو او حالاتو کې بدلون نه دئ راغلئ) ؛ آش همسايه روغن غاز دارد(ياني د نورو شيان او کارونه تر خپلو ښه ښکاري) ؛ آش دهن سوزی نيست(ياني مهم شی نه دئ)او داسې نور، چې ګرده د «آش» له مادې څخه را ټوکېدلي دي(شاد ج:۱ :۸۱).

اروانباد ډاکتر عبدالحکيم هلالي په خپل علمي او کتور اثر«پښتو قاموس ليکنه»کې د ژبنيو اصطلاحاتو د وېش په اړه د روسي ژبپوه - و.و. وينګرادف نظريې راوړې دي، چې لنډه يادونه يې دلته بې ګټې نه ده. ددې روسي ژبپوهاند له نظر سره سم، ژبني اصطلاحات د مانوي جوړښت له پلوه پردرو ډلو يا ګروپو وېشل کيږي:

«په لومړي ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات داخليږي، چې معنا يې د ترکيب د اجزاوو له معنا لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي؛ لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: په سترګو ننوتل، پرسپين ډاګ غابن وتل. په دوهم ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر عمومي معنا متکي وي؛ لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: د پايځي رګ پالل؛ هر سړی پر خپله ټيکی اوراړوي؛ دی د کراستې ملا بند دئ؛ پر بدو اوښتل. په دريمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې اصطلاحي معنا يې په تحليلي ډول د ترکيب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري(لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: پښه پر پښه اړول؛ بانو پر بانو اېښوول؛ اوږه کښل؛ بګړی د سره لوبدل...
» (د بشپړ مالومات دپاره و.ګ.: هلالي ۱۰۹-۱۱۰).

يو بل روسی ژبپوهاند - ن.م. ښانسکي د وينګرادف پر درو ډلو يوه بله ډله هم ورزياتوي؛ او په دې حساب د روسي ژبې اصطلاحات پر څلورو ډلو وېشي. د ده په عقيده، په څلرمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې که څه هم د ترکيب هر غړی يې په خپله اصلي مانا استعماليږي؛ او د ترکيب عمومي اصطلاحي مانا يې د جوړونکو غړو مجموعه ده؛ خو دا ترکيبونه د استعمال پر مهال تل خپل اصلي ترکيبي شکل خوندي کوي؛ او بې اليشېدو کاريږي؛ لکه په پښتو ژبه کې دغه ترکيبونه: د اوبو شين ډنډ ؛ د سينما ټکيس...(هلالي ۱۱۱). يو بل روسي ژبپوهاند - ب.ن. ګلوين هم د وينګرادف پر وېش يوه بله ډله ور زياتوي، چې د آيډيم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Idiom)پــه نامه یې یادوي(هلالي۱۱۱). د دغو نظریو پر خلاف، پــه روسي ژبپوهنه کې پر مخکنیو ځلورو ډلو سربېره، ټول هغه ترکیبونه هم د ژبنیو اصطلاحاتو په ډله کې راځي، چې خپل ترکیبي ثبات یې تر یوې انــدازې ساتلئ وي؛ او تل د مشخصو ترکیبو په شکل استعمـــالیږي؛ لکه متلونه، مقولې او عام عبارات (هلالي۱۱۱).

په قاموسو کې د متلو، ژبنیو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

د متلو، مقولو، ژبنیو اصطلاحاتو او عامو عبارتو ترمنځ په انګــرېزي، پاړسي، پښتو او نورو ژبو کې هم کله کله د پولو ښېلول اسان کـــار نه دئ. ژبنـي اصطلاحات د نـورو ژبو په څېر په انګرېزي کې هم خورا پـــراخـه زېرمه لري، چې د آیډیمو (Idioms) تر عـــنوان لاندې څېــړل کیږي؛لکه: 'a wet blanket'(هغــه څوک، چې د نـورو د ساتېرۍ فضا ورانــوي)؛'Pyrrhic victory' (هغه بـــری، چې په لوړه بــیه پــرېوتـــی وي)؛ 'under wire' (پر وخت برابر، پر موقــع بـرابـر)؛ 'to eat a humble pie'(بخښنه غوښتل، د تېروتنې منل)؛'Crocodile tears'(د چم یا ټګــۍ اوښکي تویول، د خلګو غولول) او په سلګونو نور.

پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله په قاموسو کې د ژبنیو اصطـــلاحاتو د ځرنګوالي او ځای ځایګي په اړه داسي کاږي: «ژبنیو اصطلاحاتو هیڅکله په قاموسو کې د ښــل سرټکي ځای نه لره. ښایي نـه د هــغو د اوږدوالي په وجه، بلکي له دې کبله چې په فرهنګـــو کې د هغو مـوندنه اسانه نه ده. قاموسونه د اصـــطلاحاتو د اوډلـــو په بـــاره کې ښــلابېلي کړنـــلارې لـــري. د انګرېزي فرهــنګو له ډلـې څخه په لانګــمېن قاموس (LDEL, 1991, xiv)کــي، په دې اړه خورا پېچلې او مروړلې کړنلاره غوره سوې ده. په دې مانا، چـــي یـوه اصطلاح تر هر څه مخکي، په خپل ترکیب کي له لومړني اسم سره یو ځای اوډل کیږي. که یې په ترکیب کي اسم نه لره، بیا له صفت سره یو ځای لیکل کیږي. کــه یې په جوړښت کـي صفت هم شامل نه وي، بیا نو تر لـــومړني قید لانــدې راځي. که یې په ترکیب کـي قیــد هم شامل نه ؤ، بیا نو تر لومړني فعل لاندې او که یې فعل هم نه لره، بیا نو د خپل ترکیب تر لومړنۍ کلیمې لاندې(هر څه چې وه)اوډل کیږي. البته هر چیري چې په قاموسو کې ژبنۍ اصطلاح ځای مومي، باید د کراس ریفرینس په بڼه، د اصطلاح په جوړښت کې تر نورو جوړونکو تـــکو لاندې هم و اوډل سي.»(Jackson and Amvela 209)

په اوسنۍ انګرېزي کې دا دود دئ، چې د فعلو تر شا قیدونه او اضافه توري مونښلوي؛ او په دې توګه له جوړسوي ترکیب څخه ښلې ماناوې تر لاسه کوي، چې د ګرامر په اصطلاح، عبارتي فعل (phrasal verb) ورته وایي؛ لکه:

give away(۱له چا سره خیانت کول.۲چاته څه ورکول).

give in(تسلیم کېدل، ماته منل).

give off(۱تولیدول.۲د بوی یا بخار ایستل).

give on /give into (۱بېول. ۲پرانیستل. ۳مخته، څېرمه).

give out (۱له منځه تلل، ماتېدل، پای ته رسېدل. ۲اعلانول. ۳وېشل. ۴بهر ایستل).

give over (۱درول، لاس اخیستل، پرېښوول. ۲لېږدول، و ځانګړي کار یا مقصد ته بېول).

give up (۱پرېښوول، ترک کول، په یوه کار کې د ماتې یا ناکامۍ منل. ۲ځان یوه ځانګړي کار یا داعیې ته ګومارل او داسې نور).(Thomson & Martinet 315; Robinson 566-67)

هغه عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چې د فعل او قید له یوې برخې یا قید او اضافه توري له یو ځای کېدو څخه جوړ سوي وي، زیاتره تر اړونده فعلو لاندې اوډل کیږي؛ خو ځینې قاموسونه له داسې فعلو او قیدو سره د یو بېل قاموسي سرټکي (headword) په توګه چلند کوي؛ ځکه چې داسې فعلونه ځینې مهال له خپلو اصلي فعلو څخه ګرسره جلا ماناوې لري.(Jackson and Amvela 209)

په معاصرو انګرېزي قاموسو کې معمولاً هغه اصطلاحات او عبارتي فعلونه، چې هریو یې بېله مانا افاده کوي، معمولاً تر اصلي مادې لاندې کاږي؛ او په ځینو حالاتو کې یې له اسانه مثالو سره په جوملو کې هم استعمالوي. د پښتو مشرح او مفصل فرهنګ هم باید د ژبو په ټولو لهجو کې د غه راز ارزښتناکي زېرمې را غونډې؛ او په اسانه ټکو سره یې توضیح کړي. په دې کار سره به بې شکه له یوې خوا د پښتو ژبې ستره لغوي او اصطلاحي پانګه له زیانمن کېدو او هېرېدو څخه وژغورله سي؛ او له بلې خوا به په اسانۍ سره، د پښتو ژبې ټولو مینه والو ته فرصت ورکړل سي، چې د بېلابېلو لهجو په ورځنیو محاورو او مرکو کې کارېدونکې ټکي او عبارتونه له ژوندیو مثالونو سره زده کړي. د خلګو دا نیژدېوالی او پیوستون به په پای کې د یوې منلې معیاري ژبې په رامنځ ته کولو کې هم ستره ونډه واخلي. په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو د اوډني او ترتیب په اړه هم په ژبپوهانو او فرېزیيالوژیستانو کې بېلابېلې نظریې وړاندې سوي دي، چې د فرېزیيالوجۍ/ فرېزیيالوژۍ له مهمو موضوعګانو څخه ګڼل کیږي (د بشپړ مالومات د پاره و.ګ. هلالي ۱۱۳-۱۱۷).

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کې له یوې ریښې څخه راوتلي محاورې او ژبنۍ اصطلاحوې په بېلابېلو بڼو ثبت سوي دي. ځینو قاموس لیکوونکو دا ډول اصطلاحات تر بېلو سرلیکونو لاندې ثبت کړي دي؛ په داسې حال کې چې ځینو نورو بیا د خپل ترکیب تر اصلي او مرکزي ټکي لاندې اوډلي او مانا کړې دي. نن سبا په معاصر قاموسو کې ژبني اصطلاحات او عبارتونه زیاتره تر هغه اصلي یا مرکزي ټکي لاندې کاږي، چې د شکل او مانا په لحاظ له پام وړ اصطلاحاتو سره نه شلېدونکې اړیکې ولري؛ مثلاً «مال اوبه کول»، «تر اوبو د مخه ګاولي ایستل»، «اوبه په ستوني کې مالومېدل»، «تربې تر اوبو پرې ایستل» او داسې نور ګرده په قاموس کې د «اوبه» تر اصلي یا مرکزي ټکي لاندې راوړل کیږي یا په انګرېزي کې د "Pyrrhic victory" اصطلاح د "Pyrrhic" او د "Crocodile tears" اصطلاح د "Crocodile" ټکي په پای کې کښل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې په ځينو اختصاصي قاموسو کې يې، د متلو او ژبنيو اصطلاحاتو د اسانه موندني دپاره، هره ژبنۍ اصطلاح يا متل د هغو ترټولو ترکيبي برخو لاندې راوړی دئ؛ مثلاً "Actions speak louder than word" متل د "actions" , "louder" , "speak" او "word" تر قاموسي ټکو لاندي، په جلا جلاډول تکرار سوی دئ.(Simpson 1, 140, 209, 250)

په اختصاصي فرهنګو کې د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او بېلابېلو عبارتو په اسانه موندنه کې د ځو ځايه يادوني يا کراس- ريفرينس لاره تر ټولو غوره او عملي لاره ده؛ اما د ژبې په عمومي تشريحي قاموس کي له ټولو ترکيبي برخو سره د يوه متل يا يوې اصطلاح ځو پلا يادونه، نه يوازي سرخوږونکی، بلکي په اقتصادي لحاظ هم نامطلوب کار دئ. له دې کبله يې له اوسني دود او بايدې سره سم، يوازي تر هغه ټکي يا مادې لاندي کاږي، چي د اتيمولوژۍ له پلوه اړېکې يا نيژدې والی سره لري؛ لکه په مخکنيو مخونو کي چي د «اوبو» له مادې ځخه د ځينو را توکېدلو محاورو او اصطلاحاتو، لنډه يادونه وسوه.

په قاموسو کي د ترکيبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

د هري ژبې په قاموس ليکنه کې، بله مهمه او ارزښتناکه مسأله د ترکيبي ټکو يا مرکباتو پېژندنه او را غونډول دي. په زياترو ژبو له هغو ځخه په پښتو، پارسي، عربي او انګرېزي کي د مرکباتو شمېر دونه ډېر دئ، چي له را غونډولو او شنلو ځخه يې د مرکبو ټکو جلا لوی او پنډ قاموسونه جوړېدای سي. مرکب او ګډ ټکي زياتره په دوو بڼو جوړيږي:

الف) کلمه چي يوه خپلواکه کليمه(base) له يوه يا ځو اشتقاقي عناصرو سره يو ځای سوې وي (complex word) لکه: ناسم(نا+ سم)، اتلواله(اتل+ واله)،زړورتيا (زړور+تيا)، مينه ناک (مينه+ناک) او داسي نور په پښتو کي يا نارسايي(نا+ رسايي)، ګلزار(ګل+ زار)، معجزه آسا (معجزه+ آسا)، بتکده(بت+ کده)او داسي نور په پارسي کي يا ,impossibility(im-, possibil,-ity) Unlikely(Un-,like, -ly), vitality(vit-,-al,-ity) او داسي نور په انګرېزي کي، چي د بېلابېلو ژبو (لاتيني ، يوناني، فرانسوي او اسپانوي) ډول ډول اشتقاقي عناصر (derivational elements) د مخوندې او شاوندې په بڼو له خپلواکو ټکو سره يو ځای سوي ؛ او په ګډه يې بېل مرکب ټکي جوړ کړي دي.

ب) هغه مرکب ټکي، چي د دوو يا ځو بېلو کليمو له يو ځای والي ځخه جوړ سوي وي؛ لکه کوروانه (کور+ودانه)، خواتوری(خوا+توری)، سرلوړی(سر+لوړی)، سرتېر(سر + تېر) او داسي نور په پښتو کي، يا ميهن دوست(ميهن+ دوست)، دلخراش(دل+ خراش)، خاطر جمع(خاطر+ جمع)په پارسي کي يا blackboard (black+board), blackbird (black+bird), teapot (tea+pot) او په سلګونو نور په انګرېزي کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کـې مرکب ټکي پر ځينو فينالوجيکي/ فونولوژيکي توپيرونو سربېره، په ليـکـدود کـي هم د پام وړ توپيرونه او بېلوالی لري. د فينالوژۍ له پلوه په زياتره دوه کليـمـه يـې مرکـبو ټکو کي خج پر لـومړۍ څپـه وي؛ لـکـه: eMERgency plan, RePUBlican Party, TEApot, BLACKbird او داسـې نـور. انګليسي ويوونکي د (white house) او (WHITE house) په دوو ترکيبي بڼو کي، د تلفظ له پلوه ښکاره توپير کوي. د ليکدود له پلوه هم ټول مرکب ټکي يوه بڼه نه لري. ځيـنـي يې د يـوې کليـمې پـه بڼـه ليکل کيږي؛ لکـه: blackbird ,teapot ,blackboard او داسې نور (Solid Compounds) ځيـنـي نور مـرکـب ټـکـي د يـوې بېلوونـکي نخښې (هايفـن) پـه وسيـلـه سره بېـل سوي وي؛ لکـه: ,mud-walled ,bridge-builder body-blow او داسې نور (Hyphenated Compounds) او په پای کي دريمه ډلـه مرکـبات هغـه ترکيبي ټـکي دي، چې ترکـيبي برخـې يـې يو له بـلـه بېـلې کښل کـيږي؛ لکـــه: ,coffee cup, blue sky Army depot او داسې نور (Open Compounds). دا خبره د يادوني وړ ده، چې د بلې هرې ژبـې په شان، په انګرېزي ژبه کې هم د مرکبو ټکو په اړه د تلفظ تر توپيرو د ليکني توپيرو ته ډېر پام کيږي. سره له دې هـم د ترکيبو په ليکلو کې تر اوسه د کومې پخې او ثابتې قاعدې پر ځای، شخصي ذوق او سيلقه چليږي. لکه څنګه چې businessman, business-man, business man;wine bottle, wine- bottle او داسې نـور تر اوسه، په بېلابېلو بڼو ليدل کيږي (په دې برخه کې د نور مالومات له پاره د اينټرنيټ د غـه لينک وګـورئ: (encyclopedia.com/complex and compound words)

پـه انګرېزي کې داسې کليمې هم ډېرې دي، چـې د ترکيب او يو ځای والي دواړه شکلونه پکښې راغـلي وي؛ لکه: "hot-bloodedness" چې په هغه کې د "hot" او "blood" د دوو اصلي کليمـــو تر څنګ د "ed" او "ness" دوه وروستـاړي هم تر سـتـرګو کـيږي. پـه "biographical"، "lexicography" او داسې نورو ترکيبونو کې هم د دوو بېلو اصلي ټکو پر يو ځای کېدو سربېره، يو شاوندی هم لیـدل کيږي. په انګرېزي کې دا راز ترکيبي ټکو ته "Compound-Complex Word" وايي، چې کله کله د يـوه هايفن (-) په مرسته سره بېليږي.

په انګرېزي کي د ترکيبو بېلوَنه

دا خبره جوَته ده، چې په انګرېزي کې ترکيبونه تل له دوو يا زياتو ريښو (کليمو) څخه جوړ وي؛ مګر سره له دې هم حتمي او ضروري نه ده، چې د هغو جوړونکي ريښې (کليمې) بايد د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پوري تړلې وي. که د يوه ترکيب دواړې ريښې د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پوري اړه ولري؛ لکه (اسم + اسم يا فعل + فعل) نو داسې انګېرل کيږي، چې نوی جوړېدونکی ترکيب به هم د کلام په يوه برخه يا يوه ډول پوري اړه ولري؛ او د هغې ډلې د يوه ساده غړي په توګه به کار کوي. د عمومي قاعدې په توګه د يوه ترکيب د جوړونکو يا متشکله اجزاوو وروستۍ برخه، د هغه ترکيب مجموعي نوعيت يا کټګوري په ګوته کوي. په راتلوونکو کرښو کې د بېلابېلو ترکيبو فارموله او ډولونه وړاندې کيږي:

د اسم ترکيبونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره رینبه(هر ډول کلیمه) + اسم = اسم

د ترکیب لومړۍ برخه کېدای سي اسم، فعل، صفت یا قید وي؛ خو دوهمه برخه باید هرومرو اسم وي. په داسي حالاتو کي تر لاسه کېدونکی ترکیب تل د اسم بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + اسم: text-book, arm-chair, ash-tray

فعل + اسم: pick-pocket, dare-devil

صفت + اسم: hard-cover, blue-collar, black-bird

قید + اسم: down-grade, back-talk, after-thought

د فعل ترکیبونه

هره رینبه (هر ډول کلیمه) + فعل = فعل

یاني که په یوه ترکیب کي اسم، صفت، فعل او قید له یوه فعل سره و موښلي، نو تر لاسه کېدونکی نوی ترکیب هم خامخا د فعل بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + فعل: house-keep, brain-wash, baby-sit

فعل + فعل: drop-kick, dive-bomb

صفت + فعل: white-wash, sweet-talk, dry-clean

قید + فعل: over-do, down-grade

د صفت ترکیبونه

هره رینبه یا هره کلیمه (بېله فعله) + صفت = صفت

اسم + صفت: sea-sick, ox-eyed, earth-bound

صفت + صفت: south-west, metallic-green, blue-green

قید + صفت: off-white, near-sighted

د قید ترکیبونه

قید + قید = قید

قید + قید: through-out, in-to

د خاص اسم ترکیبونه

فعل + قید: د اسم ترکیب

فعل + قید (اشتقاق): drive-in, blast-off

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترکیبو دا ډله یوازنی ډول دئ، چې په انګرېزي کې د عامې قاعدې پیروري نه کوي.

په پښتو کې سپین مخی، ورانکار، سرټمبه، سرزوره، خپلسره، کاغذ باد، ټوکمار، لاسلیک، پوهنځی، غمخور، اناري سور، ژړ نارنجي او داسې نور؛ په پارسي کې سنګدل، سیاه دل، جستجو، ګفتګو، دوربین، دوراهی، آبپاش، آبګردان، بتکده، ایستګاه او داسې نور د دغو ډلو څو بولګې دي. البته په ټولو ژبو کې د قاموس د پاره د را غونډو سوو موادو (corpus) د شننې او څېړنې په بهیر کې کله کله ډېره ګرانه وي، چې د اصطلاحي ترکیبو (Idiomatic Compounds) او نا اصطلاحي ترکیبو (Non-Idiomatic Compounds) تر منځ توپیر وسي.

په انګرېزي قاموسو کې د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په انګرېزي کې د مرکباتو او عبارتو تر منځ د فیناګوژیکو، نحوي او مانوي اساساتو له مخې توپیر کوي:

۱- د تلفظ پر بنسټ توپیر: لکه په 'black 'board عبارت کې، چې دواړې متشکله کلیمې په پیل کې خج لري؛ او د دواړو ټکو تر منځ تړاو لیدل کیږي. په داسې حال کې، چې په 'black-board مرکب ټکي کې یوازې د لومړی برخې په پیل کې خج لیدل کیږي؛ او په ترکیب کې د دواړو جوړونکو ټکو تر منځ د اواز له اړخه څه تړښت نسته. دغه راز په 'hard 'cover عبارت کې بیا هم د هري کلیمې په سر کې خج ګورو؛ حال دا چې په 'hardcover ترکیبي حالت کې یوازې یو لومړنی خج لیدل کیږي. په تلفظ کې دا بدلونونه، عبارت او ترکیب ته بېل بېل شکلونه ورکوي.

۲- د نحوي خصوصیتو پر بنسټ توپیر: د مرکباتو د جوړونکو برخو تر منځ ګرامري اړیکې کله کله روښانه نه دئ؛ نو ځکه په مرکباتو کې زیاتره د پرېکون یا انقطاع (intruptibility)، د کلیمو د اوډنې یا ترتیب (word order)، تعدیل یا بدلون (modification) او صرفي ضمیمو منلو (inflectibility) مسألو ته زیات پام اړول کیږي. ټول مرکبات او د هغو جوړونکي برخې د پرېکون یا انقطاع وړ نه دي؛ مثلاً "dare-devil" ترکیب د "dare the devil" په عبارتي بڼه نسي استعمالېدای.

په ترکیب کې د کلیمو اوډنه یا ترییب په دې مانا دئ، چې د یوه ترکیب بېلابېلې برخې د یو بل په وړاندې څه ډول موقعیت لري؟ په انګرېزي کې اصلاً د اسم + صفت یو ځای والی عادي خبره نه ده؛ خو سره له دې هم په ځینو ترکیبو؛ لکه sea-sick او داسې نورو کې کارېږي. بالعکس، په انګرېزي کې د فعل + اداات (verb + preposition) ترکیب عامه خبره ده؛ خو سره له هغه یې هم د اسم د پاره کارول نا بابه ښکاري؛ مثلاً "splashdown" چې اسم دئ؛ او یوازې په ترکیبي بڼه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعديل يا اوښتون مفهوم دا دئ، چي د يوه ترکيب د مانا د تعديل دپاره له نورو ټکــو څخه کار اخيستل کيږي .له دې کبله چي ترکيب يو واحد يونيټ دئ، نو ځکه د هغه متشکله برخي په خپلواک يا بېل ډول نه تعديليږي. سره له دې هم ترکيب کېـداى ســي په مجمــوعي بڼه د نورو ټــکو په مرسته بـيان سي؛ مثلاً "air-sick" نه د "hot air-sick" او نـه هـم د "air-very sick" پــه بڼه ويل کېـداى سي، چي تود ه (hot) هوا بـيان کړي؛ او د ناروغۍ يادونه وکي. په انګرېزي کي معمولاً وايـــي: John was seriously air-sick په دغه جوملــه کي د "seriously" کليـمه په واقعـــيت کـي ټول ترکيب تعريفوي نه د ترکيب لومړى عنصر يا لومړۍ برخه (air) .

۳- په ترکيبو کي صرفي ضمايم اخيستنه (inflectibility): د يوه قاموسي ټکي په تــوګه، ترکـيبونه د خپــلو ګرامري کټګوريو له مخي بېلابېلي صرفي ضميمې مني؛ خو د هغو متشکله عناصر په جلا بڼه وروستاړي يا مختاړي نه مني؛ لکـه "bottle-neck" چي يو اســم دئ؛ او د "bottles- necks" په بڼه نسي ويل کېداى. په داسي ترکيبو کي يوازي وروستــى عنــصر د جمعي دپاره وروستاړى قبلوي؛ او تل د "bottle-necks" په بڼه استعمـاليږي. "finger-prints" , "ash-trays", "dish-washers" او داسي نــور ټــول د دې ډول بدلــونو نور مثــالونه دي.(Jackson and Amvela 93-94)

۴- په ژبنيو اصطلاحاتو د اوښتو له مخي توپير: ترکيبونه له مانوي اړخه دا ځانګړتيا لري، چي د خاصي مانا په ترلاسه کولو سره، زياتره د ژبنيو اصطلاحاتو (Idioms) بڼه غوره کوي. يوازي په ډېرو نادرو حالاتو کي د ترکيبو مفهومونه د تحت اللفظي يا هو بهو مانا پر بنسټ د هغو له متشکله عناصرو څخه مشتق کيږي؛ او په زياترو مــواردو کي د هغــو د لړه ترلړه يوه جوړونکي عنصر مانا پټــه او مبهــمه پاتيږي؛ د مثــال په ډول "dustbin" يوازي د خاورو او خځلو ټولولو ته ځانګړى يا محدود نه دئ. يا توره تخته (blackboard) چي کېداى سي د توروالي پر ځاى سپين يا زرغون رنګ ولري؛ او د لرګي پر ځاى له فلز يا کوم بل شي څخه جوړه سوې وي. د همدغو خصوصياتو په رڼا کي، چي ګرده په يوه وخت کي عمل کوي او ترکيــب ته يو پــياوړى اجرايي واک او ځواک ورکوي، له عبارت سره د ترکـــيب د بېــلوالي او توپير کرښه کښل کيږي.
(Jackson and Amvela 94)

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پارسي کي د ترکيبي ټکو پر پراخي زېرمي سربېره، ځيني ترکيبي ټکي لومړى سره ګډ سوي؛ او بيا د زمانو په تېرېدو سره ترخيم يا لنډ سوي دي. د امتزاج او تخفيف دې عمليې ته د ژبپوهني په اصطلاح «نحت» ويل کيږي؛ لکه: نبخه (نه + يم + خبر) ، خدابنکه (خداى + بنه پوهيږي + که) ، خدام (خدا + مى داند) ، مچم (من + چه + مى دانم) او داسي نور، چي را غونډول او تشريح کول يې په ژبنيو قاموسو کي ډېره ضروري او مهمه خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

په پښتو او پارسي کي هم د انګرېزي ژبې په شان د مرکبو او مخلوطو ټکو په اړه بېلابېل ليکدودونه باب دي، چي لنډه يادونه او شننه يې دلته بې ګټې نه ده:

- ځيني کسان ترکيبي او مخلوط ټکي يو له بله بېل کاږي؛ لکه لمن ليک، لاس ليک، ګفت و ګو، جست و جو، علاقه مند، سرمايه دار او داسي نور. لکه څنګه چي ګورو، د ترکيبي ټکو په دې ډول املا کي، بې شکه د مرکبو ټکو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت روښانه ښه لري. د املا دا ښه له لوستونکو سره مرسته کوي، چي د ترکيبي ټکو د بېلابېلو برخو اصل او نسب په اسانۍ سره وپېژني؛ اما په دې دود کي د ځينو مرکبو او مخلوطو ټکو په ښېلولو سره، د هغو مانوي جوړښت ته لوی زيان رسېږي؛ او حتا په ځينو حالاتو کي يې د مانا پېژندنه د معما په څېر ګرانيږي؛ لکه پوهنځی، پوهنتون، نبخه، خدابنکه، خدام، مچم، او داسي نور؛ ځکه د دغه راز منحوت ټکو په جوړښت کي د ګډوالي (امتزاج) او لنډون (ترخيم) دواړو عمليو برخه اخيستې ده. ځيني مرکب ټکي په حقيقت کي له دوو او ځيني نور له داسي درو برخو جوړ سوي دي، چي هره جوړونکي برخه يې په بېلوالي کي خپله اصلي او حقيقي مانا نسي افاده کولای. له دې سببه يې يو ځای ليکل، ډېر پر ځای او ګټور کار دئ.

- ځيني کسان د مخکني دود پر خلاف د لمنليک، لاسليک، جستجو، ګفتګو، دانشجو او داسي نورو په څېر ترکيبي ټکي، د يوې کليمې په ښه کاږي. داسي کسان په حقيقت کي د تلفظ د اړتيا او اسانۍ پر اساس د هغو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت ته پام نه کوي؛ ځکه په وينک کي د دغه راز ترکيبي ټکو جلا جلا ادا کول درونددوالی او ګراني پېښوي. له دې کبله يې د زمانو په تېرېدو سره ورو ورو د يوې کليمې رنګ او جوله اخلي. بله مهمه خبره دا ده، چي په ځينو مخلوطو او ترکيبي ټکو کي ټولي شاملي برخي په ګډه پر يوه واحد مفهوم دلالت کوي، چي په دې توګه يې بېل بېل ليکل د پام وړ مانا ته زيان رسوي؛ د مثال په توګه (لاس + ليک) دواړي کليمي په ګډه د امضا، توشيح يا دستخط مانا رسوي، چي په انګرېزي کي يې "sign", "signature","autograph" او داسي نور بولي. دلته د «لاس» او «ليک»دوو بېلو کليمو ته په جلا جلا ډول، هيڅ اشاره نسته. که په دري کي«پدرکلان»، «خسربره»، «مادراندر»، «جستجو»، «دانشجو» او داسي نور ترکيبونه سره بېل کوو، بيا نو د ترکيب د دوو يا څو جوړونکو کليمو هره برخه پر هغه مانا دلالت نه کوي، چي په ترکيب سوې ښه کي نغښتې ده؛ ځکه مرکبي ښې ټولو ترکيب سوو کليمو(خپلواکو يا نا خپلواکو) ته نوې مانا او نوی مفهوم ورکړی دئ. دلته د يوې استثنا يادونه ضروري ده؛ او هغه دا چي که يوه ترکيب د دوو يا څو برخو له يو ځای کولو څخه د هغو په لوستلو او پېژندنه کي ستونزه پېښه سي، بيا نو د هغو ګډ ليکل نه يوازي بې ګټې، بلکي ناسم کار دئ؛ لکه پاکزړی (پاک + زړی)، لويخبتی (لوی + خبتی)، سپينمخی (سپين + مخی)، بدردخور (به درد + خور)، بعلاقمندانيشان (به + علاقمندان + شان)، ګلګلونکفنها (ګلګلون + کفن + ها) او داسي نور، په پښتو او پارسي کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ګورو، چې د مخوندي او شاوندي په مرسته له اصلي کلیمو سره ترل سوي ټکي لکه پوهنتون، پوهنځی، درملتون، بنتون، کوندټون، زړورتیا، ملګرتیا، پښتونواله، اتلواله، همصنف، همسنګر، همراز، همدم، غیرقانوني، لامزروع، عدم کفایه او داسي نور په پښتو، پارسي او عربي کي يو ځای لیکل نه یوازي غوره، بلکي ضروري بلل کیږي. بې شکه، دا ډول مرکبات له هغو ترکیبي ټکو څخه بېل ګڼل کیږي، چي له دوو یا درو بېلو خپلواکو کلیمو څخه جوړ سوي وي؛ لکه: لاس لیک/ لاسلیک، لمن لیک/ لمنلیک، جست و جو/ جستجو، ګفت و ګو/ ګفتګو او داسي نور. د دغه راز مرکبو ټکو په یو ځای یا جلا لیکلو کي، هماغسي چي مخکي اشاره وسوه، بېلي ګټي او نیمګړتیاوي نغښتي دي. د پښتو او پارسي په ګډون په زیاترو ژبو کي د مرکبو ټکو د بېلابېلو ډولونو د لیکدود په اړه تر اوسه څه پخه او ثابته قاعده نه تر سترګو کیږي. د داسي ترکیبي ټکو په لیکلو کي تر ټولو ښه او معقوله لار هغه ده، چي لیکوونکو او لوستونکو ته د لیک او لوست په چارو کي اساني پېښه کړي.

د ژبي د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

مخکي مو دې خبري ته اشاره وکړه، چي ژبې د بېلابېلو طبیعي او غیرطبیعي عواملو له کبله تل د تغییر او تحول پړاونه تېروي. د بدلون او اوښتون په بهیر کي ځیني کلیمي، عبارتونه، محاورې او اصطلاحات په مؤقتي یا دایمي ډول له پامه لوېږي؛ او په پای کي ورو ورو د نابودۍ او مرګ خواته درومي. په پښتو ادب کي هم د داسي ټکو شمېر ډېر زیات دئ، چي یو وخت د تېرو پښتونو(نسلونو) په ورځنیو خبرو او ډول ډول فرهنګي اثارو کي په پراخه ګچه باب وه؛ مګر اوس د بېلابېلو دلایلو له مخي د خلګو په محارو او مرکو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: ود، میرخی، میرخمن، لونل، ګروهېدل، دروهېدل، لل، سخ، سرولین، اسپرین، کاسیر، کرندر، کنبایل، کوني کبر، کهنده/ کانده، نرسیبی، لرمل، ترمل، برمل او په سلګونو نور. دا ډول زاړه یا متروک (archaic)ټکي زموږ د لرغوني او سپېڅلي ژبي ډېره لویه او ارزښتناکه پانګه ده، چي په پوره غوَر او خیر سره باید د پښتو په تشریحي او مفصلو قاموسو کي خوندي سي؛ ځکه دغه راز زاړه او نابابه لغتونه نه یوازي د ژبي او ادب پوهانو ته د بېلابېلو لغوي څېړنو په اړه مهم او په زړه پوري مواد برابروي، بلکي د نوو مفاهیمو په نوم اینبوولو او نیولوجیزم کي هم له هغو څخه پراخه ګټه اخیستله کیږي.

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستند کولو ګټې

د پښتو په ټولو تشریحي قاموسو کي د دې ژبې د زړو او نابابه ټکو خوندي کول او د قاموسو له لوستونکو سره د دغه راز ټکو د مانا په سمه او اسانه پېژندنه کي مرسته کول، په ټینګه دا غوښتنه کوي، چي قاموس لیکوونکي باید ټول پخواني او لږ پېژندل سوي ټکي د پښتو نظم او نثر له معتبرو اثارو څخه د لنډو وېناوو یا نورو ډولونو په وړاندي کولو سره، مدلل او مستند کړي. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په«پښتو - پښتو تشریحي قاموس» کي د ځینو پخوانیو او نابابه ټکو د سمي پېژندني دپاره، د پښتو ادب له ځینو منظومو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منثورو اثارو څخه، يو ونيم ويناوي او اقتباسونه د شواهدو په توګه وړاندي سوي دي؛ خو په خواشينۍ سره چي دا کار په دوه دليله بشپړ نه دئ:

- لومړی دا چي د شواهدو او مدارکو شمېر ټول ټال ډېر لږ دئ. په دې قاموس کي زموږ د لرغوني ادب ډېر داسي لغتونه، تعبيرونه او ترکيبونه تر سترګو کېږي، چي د استناد دپاره يې هيڅ تاريخي، ادبي او علمي سند نه دئ راوړل سوی؛ د مثال په توګه لرمل، برمل، ترمل، ګانده، ميرڅي، ميرڅمن او داسي نور.

- دوهم دا چي د پخوانييو او زړو ټکو د استعمال مثالونه بايد د بېلابېلو دورو په تاريخي، ادبي، ديني او علمي اثارو کي ولټول سي. دا کار به له يوې خوا د را غونډو سوو ټکو د مستند کولو لمن پراخه کړي؛ او په دې توګه به لوستونکي د پښتو ادب له راز راز اثارو سره اشنا کړي؛ او له بلي خوا به له مختلفو اړخونو څخه د پښتو ژبې د بېلابېلو علمي اثارو د مقايسه يي څېړني دپاره هم ډېر ګټور مواد برابر کړي. په تېرو بحثو کي مو د پراخو بولګو او مثالو په وړاندي کولو سره يادونه وکړه، چي بېلابېلي کليمې د زمانې په تېرېدو سره شکلي او مانوي بدلونونه مومي؛ مثلاً «مرسته»، «دېګان»، «کالي»، «برېخ» يو وخت په يوه مانا کارېده؛ اوس يې يا پخوانۍ ماناوي له منځه تللي دي يا يې د پخوانيو تر څنګ نوي ماناوي هم تر لاسه کړي دي يا نمازديګر، مازديګر، مازيګر/ ماځيګر او داسي نور ټول د کليمو په ظاهري بڼه کي د اوښتون او بدلون داستانونه بيانوي. له دې کبله دا خبره ډېره په زړه پوري برېښي، چي د زړو ټکو په شننه او سپړنه کي د مختلفو ادبي پېړونو له اثارو او ماخذو څخه پراخه ګټه واخيستله سي. دغه راز مقايسه يي شننه قاموس ليکونکو او په نتيجه کي ټولو لوستونکو ته دا شرايط او امکانات برابروي، چي د ځينو زړو او مړو کليمو له حدسي او قياسي ماناوو څخه د هغو دقيقي او ډاډمني ماناوي تر لاسه کړي.

د همدې دليل پر بنسټ په هغو ژبو کي، چي قاموس ليکنه اوږد تاريخ نه لري، د نابابه او نادرو ټکو د روښانولو دپاره د ژبې له ادبي او علمي اثارو څخه د مستندو او ژونديو مثالو را ټولول نه يوازي ارزښتناک؛ بلکي ډېر ضروري کار دئ. دا ځکه چي د هري ژبې قاموس ليکوونکي په پيل کي ځيني زاړه او نابابه ټکي د هغې ژبې په ادبي او علمي اثارو کي د بېلابېلو شاعرانو، اديبانو، مؤرخانو او نورو ليکوالو د استعمال سوي متن له مخي، د قياس په ډول مانا کوي. په داسي مواردو او حالاتو کي ښه دا ده، چي اوسني او راتلوونکي قاموس ليکوونکي د پخوانيو قاموس ليکوونکو پر فرضي او قياسي ماناوو د بشپړي اتکا پر ځای، په خپله د ژبې په ادبي، تاريخي او علمي اثارو او د خلګو په ژونديو محاورو او مرکو کي څېړني او پلټني وکي. د لغتپوهني په بهير کي داسي هم پېښېږي، چي له لرغونو اثارو څخه اخيستل سوي قياسي ماناوي له اوسنيو مروَجو ماناوو سره، سل په سل کي سر نه خوري. کله کله د پخوانيو اثارو په کتابت او استنساخ کي تېروتني او لاسوهني هم د حدسي او قياسي ماناوو په څو رنګۍ او ناباورۍ کي لوی لاس لري. د پاړسي ژبې د «غياث اللغات» مؤلف - غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوري، د ژبې په ادبي، تاريخي او علمي اثارو کي د خپلي ژوري پلټني او څېړني پر ځای، ډېر ټکي او ترکيبونه له نورو فرهنګونو لکه «فرهنګ رشيدی»، «سراج اللغات»، «شرح نصاب»، «منتخب اللغات»، «برهان قاطع» او داسي نورو څخه اخيستي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم پرتو «واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه» د پارسي ژبې د اوسني عصر له دغه ډول قاموسو څخه دئ، چې له مختلفو زړو قاموسو لکه «فرهنگ آنندراج»، «برهان قاطع»، «فرهنگ پهلوی»، «غیاث اللغات»، «فرهنگ عمید» او داسې نورو څخه يې پراخ ټکي اخيستي دي. البته له پخوانيو اثارو او منابعو څخه کار اخيستنه ډېره ګټوره خبره ده؛ خو د نوو اثارو مؤلفان بايد نه يوازې په خپلو ليکنو کې د مخکنيو ليکوالو تېروتنې، نيمګړتياوې او کمزورۍ تکرار نه کړي؛ بلکې د هغو د کار ټول ناسم او کمزوري اړخونه په علمي، معقول او منصفانه ډول انتقاد هم کړي (و. ګ. غياث اللغات). هغه قاموس ليکوونکي چې د ليکنې او څېړنې په کار کې د تحقيق پر ځای د تقليد لاره غوره کوي، کله کله په خپلو اثارو کې داسې تېروتنې هم تکراروي، چې پېړۍ پېړۍ مخکې پخوانو قاموس ليکوونکو او ليکوالو د ماخذو او منابعو د نه بشپړتيا يا ځينو سرسري پلټنو په لړ کې کړې دي.

د پښتو ډېر نابابه او متروک لغتونه اوس هم په بشپړه توګه نه دي را ټول سوي. ما څو کاله مخکې د پښتو د عارف شاعر - علي محمد مُخلص (تر ۱۰۷۹ هـ ق پورې په باوري توګه ژوندی) د ديوان د اکاډيميک متن د برابرولو کار ته ملا وتړله. د ديوان په متن کې مې داسې لغتونه، ترکيبونه، تعبيرونه، سيمبولونه او اصطلاحات وموندل، چې ځينې يې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشتريحي قاموس» کې نه دي راغلي. سربېره پر دې، د پښتو په هر منظوم او منثور اثر کې داسې ټکي لږ نه دي، چې په خواشينۍ سره يې د پښتو ژبنيو قاموسو ته تر اوسه لاره نه پيدا کړې. دا ارزښتناکې لغوي زېرمې د هرې ورځې په تېرېدو سره له سترګو نيهاميږي؛ او په پای کې په بشپړه توګه له منځه ځي. په داسې شرايطو او حالاتو کې، دا بې شکه د سترګه ورو او باريکبينو څېړونکو کار دئ، چې د پخوانيو موندنو په دوام د پښتنو په بېلابېلو تاريخي مېنو کې په دغه راز پټو لغوي زېرمو پسې وګرځي؛ را غونډې يې کي؛ او په علمي بڼه يې د قاموسو او نورو خپرونو له لارې خپراوي او رواجولو ته ملاوي وتړي.

د هرې ژبې له هغې ډلې څخه د پښتو د زړو او متروکو لغتو سمه او کره پېژندنه په ريشتيا سره ډېر ربړ او خوارې غواړي. دا ځکه چې د پخوانيو اثارو په کتابت او استنساخ کې کله کله تېروتنې او عمدي لاس وهنې سوي دي؛ او کله کله هم د زماني د تېرېدو او بېلابېلو اقليمي بدلونو په سبب، ډول ډول زيانونه رسېدلي دي. دې ټولو عواملو په ګډه د زړو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو په سمه پېژندنه کې، لوی مشکلات او کړاونه پېښ کړي دي. له دې امله، ډېره ضروري ده، چې د پښتو ژبې ټول زاړه او متروک مواد د بېلابېلو منابعو او ماخذو په رڼا کې په دقت سره وشنل سي. دلته موږ د خروار په بڼه څو نمونې وړاندې کوو، چې د پښتو ژبې په تر ټولو بشپړ، علمي او عصري فرهنګ (د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو - پښتو قاموس) کې يې د دقيقو او کره ماناوو د پوهېدو له پاره هيڅ سند او مدرک نه دئ وړاندې سوی؛ او په دې توګه يې لوستونکو ته د دغو ټکو د سمو او دقيقو ماناوو په پوهېدو کې، ډېره ګراني پېښه کړې ده.

اپوټه (پ.پ.ت.ق.۱۲: ۱):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا(تر ۱۱۴۸ ق پورې په باورې توګه ژوندی) په کلام کې داسې کار سوی دئ:
څه به ستا په وراشه نه خاندي وګړي
اپو ته ګفتـــګوی کم نه دئ تر سانګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

ارګه(پ.پ.ت.ق.۱:۳۸):
پربېږده ما په عاشقۍ کي وربی تربی
ته ناصح ورځه په ډکـــه ګېډه ارګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه) بونه(پ.پ.ت.ق.۱: ۳۲۷):
دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چي یې څوک په خوب کي و ویني ونه مري
یاره ستـــا د بېلـتانه هسي بـــونه دي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

څول څول(پ.پ.ت.ق.۲: ۱۰۹۷):
د حمید مومند په دیوان کي د دې ټکي د استعمال یوه بولګه:
عیب ګویۍ خلقو، حمید هسي څول څـول کړ
لکه وربی سپي چي کښېباسي په ښکار خولې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)
مرسته (پ.پ.ت.ق.۴: ۲۸۲۷):
البته د مرستي په نوې مانا(کومک، بسپنه، مدد، تعاون، معاونت، اعانه، چنده) هر څوک پوهېږي؛ خو د پخوانۍ او نابابه مانا پوهېدنه یې بې ادبي شواهدو، اسانه کار نه دئ. د خوشال خان خټک په دېوان کي د دې کلیمې پخوانۍ مانا(هیله، آرزو، اومید، طلب، غوښتنه، ارمان،لټون، کوښښ او داسي نور) داسي لولو:
اوس مي بیا مونده په کور کي
چه دایم یـــې وم په مـــرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کي پربوت
غواصان پکي غوټې وهـــي په مرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)

مندته(پ.پ.ت.ق.۴: ۲۹۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کې داسې راغلی دئ:
چه پیـــدا شوه نشپاتي زمــا د کُـفر
اخیستای نه شي په خوله د غره مندتي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

د فاضل استاد - اروانباد علامه عبدالشکور رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش)«د پټې خزانې فرهنګ» او «د خیرالبیان لغتنامه»هغه دوه فرهنګونه دي، چې له خپل کوچني حجم سره سره یې د پښتو ادب په دوو ارزښتناکو اثارو(پټه خزانه او خیرالبیان)کې راغلي ټکي زموږ له لرغوني ژبې څخه د بېلابېلو شواهدو او بولګو په وړاندي کولو سره، په ډېره علمي او دقیقه بڼه مستند کړي دي. د علامه رشاد دا دوه کوچني فرهنګونه د قاموس لیکنې د نوې مېتودلوژۍ له پلوه، په افغانستان کې د خپل وخت تر ټولو عصري او علمي فرهنګونه ګڼل کېږي(و.ګ. رشاد، د پټې خزانې فرهنګ او رشاد، د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه). البته د اروانباد دوست شینواري (۱۳۰۴-۱۳۷۲ش) په «زړه پانګه» کې هم د پښتو د زاړه ادب ډېر خواره واره ټکي خوندي سوي دي، چې پر خپل ځای ګټور او په زړه پوري علمي - تحقیقي اثر دئ.

په پخوانیو پارسي فرهنګو کې«فرهنګ رشیدی»او په معاصرو پارسي فرهنګو کې د علامه علي اکبر دهخدا «لغتنامه»او د ډاکټر محمد معین«فرهنګ فارسی»تر نورو پارسي ژبو فرهنګونو د بېلابېلو ماخذو او منابعو په ښوولو سره د راغونډو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مستند کولو اصل ته ډېر پام کړی دئ، چې حتا په ځینو ځایونو کې یې د اروپایي ژبو تر ډېرو مفصلو او مکملو قاموسو هم ډېر زیار ایستلئ دئ.

که څه هم د هري ژبې په ادبي او علمي اثارو کې، د قاموسي ټکو د استعمال د نظایرو ښوول، ډېر لوی او ارزښتناک تحقیقي کار دئ؛ خو د دې خبرې مانا دا نه ده، چې د قاموس لیکنې نور ټول ضروري اصول او قواعد یوازې د لغتو په مستند کولو کې خلاصه سي.

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوړتول

په پښتو ادب کې داسې ټکي ډېر دي، چې زموږ پخوانو ادیبانو، شاعرانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو په یوه مانا استعمال کړي دي؛ خو په دې وروستیو کلو کې زموږ ځینو لیکوالو او شاعرانو د پردو ژبو د اغېزو یا ځینو نورو عواملو له کبله هغو ته بېلې ماناوي او مفاهیم جوړ کړي دي؛ مثلاً «نوموړی»له دغه راز ټکو څخه دئ، چې له څه مودې راهیسې په بېلابېلو لیکنو او خپرونو کې د غایب مفرد شخص له پاره د اشاري ضمیر په توګه کارېږي؛ په داسې حال کې چې د پښتو د منځنۍ دورې د ځینو پیاوړو او مشهورو شاعرانو په کلام کې دا ټکی د نامتو، نومیالي، مشهور، مسما، نامدار، وتلي، نوم ګټلي، نوموتي، نومَوَر، نامي او داسې نورو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا راغلئ دئ. د پښتو د عرفاني شاعرۍ ځلانده ستوري- علي محمد مخلص(تر ۱۰۲۹ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په يوه بيت کي، د الله سبحانه و تعالی بې مثله ذات ته داسي خطاب کوي:

دا کتاب تا تمام کړی ته دانا ، ګويا ، نومورې
زه مظهر د ستا د عِلم ته صاحب د عِلم و رأی يې !
(د علي محمد مخلص د ديوان خطي نسخه)

د پښتنو د توري او قلم بابا - خوشال خان خټک(۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) په يوه بيت کي دا ټکی، په دغه مانا داسي راوړی دئ:

هيڅ در نه پوهېږم که رښتيا وايې که پېچمي
ماوته دې خوله ده په خندا نومړې
بل ځای وايي:
بيا په کوم توکي داسي بې قولي کړې !
تا و ماته سپينه خوله نه ده نومړې

تر علي محمد مخلص او خوشال خان خټک وروسته، د پښتو ادب لسان الغيب شاعر- رحمان بابا(۱۰۴۲ - ۱۱۲۸هـ ق) هم په يوه بيت کي د «نومورې» ټکی د «نومړ» او «نومړي» په بڼه، په کټ مټ همدې مانا کار کړئ دئ:

که د سرو زرو سړی وي خو چه مړ شي
نه يې نوم ځوک په خوله اخلي نه نومړ شي
(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

رحمان بابا ، بل ځای د «نومورې»ټکی په همدا مانا ، داسي بيانوي:
ستا له رحمه به زه ولي نوميدې کړم
چه دې ځان دئ د رحيم په نام نومړئ
(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

د افغاني فرهنګ د معاصري دورې وتلي او منلي استاد - اروابناد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) هم په خپل مشهور اثر (د پښتو ادبياتو تاريخ)کي دا ټکی د پخوانو ليکوالو او شاعرانو په څېر په هماغه اصلي مانا داسي راوړی دئ:

«تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي، زرتشرا يا زردشت دئ چه دا سړی د بخدي د آرئيايانو يو نومورې ديني مبلغ او موسس دئ.»(حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندي سوو شواهدو او مدارکو له مخي اوس له ورايه مالوميږي، چي «نوموړی»يا «نوموړ»کليمه په واقعيت کي د نامدار، نوميالي، نومَوَر، نامي، مشهور، معروف، مسما او داسي نورو په مانا کارسوې ده. اوس هم ځيني پښتانه په خبرو او مرکو کي دا ټکی په خپله اصلي مانا کاروي؛ مثلاً وايي:«پلاني په سخاوت او مړانه کي نوم وړی دئ.» په داسي مواردو کي ښه لاردا ده، چي پخوانۍ مانا پر خپل حال پرېږدو؛ او د نوي مانا پر ځای هغه ټکي استعمال کوو، چي زموږ په خلګو کي دود دي. ما هيڅکله له عامو خلګو څخه نه دي اروېدلي، چي وو ايي:«نوموړي داسي و ويل يا نوموړي داسي وکړه...» زموږ خلګ په خپلو سپېڅلو خبرو او مرکو کي وايي:«هغه يا هغې داسي و ويل؛ هغه/هغې داسي وکړه.» هغه(د غايب نارينه دپاره)، هغې(د غايب ښځينه دپاره)او هغوی(د غايب جمعي دپاره، چي نارينه او ښځينه دواړه پکښې شامل دي)په ټولو پښتو لهجو کي پراخ استعمال لري.

دې دلايلو ته په پام سره، د داسي پېچلو ماناوو ښېلول او سپينول، تر هر چا مخکي د علمي قاموسو د مؤلفانو کاردئ، چي د پخو او مؤثقو اسنادو په ښوولو سره، اصلي او جعلي ماناوي ښېلي کړي. البته د هغو کليمو حساب او کتاب له دې ډلي څخه جلا دئ، چي د تاريخي بدلونو په ترڅ کي يې پر پخوانۍ مانا سربېره نوې مانا/ ماناوي هم اخيستې وي؛ لکه مرسته، کالي، دهګان، برېڅ او داسي نور.

د پښتو د ځينو سيمه ييزو ټکو عامول او رواجول

د پښتو د متروکو او زړو ټکو تر څنګ، د پښتنو په غرو او رغو کي لا تر اوسه د داسي ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو شمېر خورا ډېر دئ، چي په بېلابېلو ښارو کي يې اوسېدونکي پښتانه ښه نه پېژني؛ لکه کاوړ(قهر، خروښ)، پمبی(آخور)، مزدک(مسجد ، ماجت)، زغنجر(ناروغ، مريض)او په سلګونو نور. سربېره پر دې، په پښتو کي ځيني نور ټکي هـم سته، چي د پښتنو په ټولو سيمو کي باب نه دي؛ لکه نربګۍ(هغه ښځه چي د نارينه غوندي غټه مټه، تېکه پکه وي، نرګته)؛ نرښځوکی، نرښځک/ نرښځی(مخنث، خنثی، ايجړا)؛ سيوک(د سين په زېر او د واو په زْوَر)ياني کمزوری، کم جانه، ضعيف البنيه، سوځېدلئ؛ شبوه/ شوه(ځوړ، مخ پرکښته، زغمل، سترګي پټول، اغماض)؛ چخړن/ چيخړن، چخړک(هغه څوک چي سترګي يې چخړي کوي)؛ پتڼ(پتنګ، بورا، پروانه)؛ ورشو(شنه مځکه، شين کوړم، شينبلی، شينګيا، څړ ځای)؛ اوبجه(مځکه، مېنه، خاوره، ټاټوبی، ملک)؛ خَرَټه(لويه لنګوټه،د وياړ او سرلوړۍ په ښه لويه بګړۍ)؛ دروه/ دروهه(ټګي برګي، چم، چل، غولونه)؛ لړه(جنګ، جګړه، شخړه، شر، فساد، ناارامي)؛ رډ(سپين سترګی، بې شرمه، سرکښ، سرټمبه)؛ پټه(خج په وروستۍ څپه)ياني زينه/ ځينه، پوړۍ؛ تېک(جګ، نبغ)؛ ګرګه(لويه ډبره، زيان؛ تاوان، ضرر)، ګوسه(ډبره، تيږه)؛ګاره(لويه ډبره، غټه تيږه)؛ کرکنډه(ډبره، تيږه)، بتاره(ګُرز، د جنګ کولو وسيله، يو کوتک ډوله وسله، چي د دوښمن د وهلو له پاره غټ سر لري)؛ بکرۍ(بکره، چقماق/چخماق، د اور اخيستو ډبره)،نينګل(چاته هيله يا تمه کول، له چا څخه مرسته يا کومک غوښتل)؛ کرښپل(د پله کرښه يا نخښه)؛ ګُرُوب(نړېدلئ، چپه، وران)؛ بګاښ/ بوګاښ(د مخالفو کسانو تر منځ سوله يا منځګړيتوب کول؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

بور(په اوږده یا مجهول واو یا نسواري رنګ)؛ تاپې(تاکلی وخت، موسم)؛ شوډنګ(نادوده، ناوړه او شرمناک عمل)؛ لګه درګه(ګډوډي، بې نظمي)؛ انډوخر(بدمستي)؛ خرمستي، ګډوډي، بې نظمي، لټپېر)؛ ډری(پوزخند، ملنډې)؛ کجګر(کونج، دوراهي، موړ)؛ ایسیت(سبب، بابت، عامل، وجه)؛ پېخر(ډېر زيات، زښت، پرېمانه)؛ نیامت(قصد، نیت، هوډ)؛ بڼه(رنګ، څېره)؛ جوله(قیافه، د مخ ظاهري جوړښت)؛ تلولی(وارخطا، پرېشانه، نګران، اندېښمن)؛ پیشتکی(هغه څوک چې په کسبي توګه له ونو څخه مېوې شکوي)؛ ګوډانه(له ونو یا درختو څخه د میوو ټولولو خاصه کڅوړه)؛ اینګه(هغه ښځه چې د پلرګنی په استازیتوب له ناوي سره د واده په شپه ملګرې وي)؛ اینکی(د ودېدو په شپه د پلار له کوره د وتو پر مهال د ناوې ژړا)؛ رینګی/رینګـت(د کوچنیانو پرله پسې او اوږده ژړا)؛ ناتک(خندنی ننداره، ملنډه، ټوکه، پوزخند)، متار، کراسته، ایداد، وته، اهاړ او په سلګونو نور هغه ټکي دي، چې زیاتره د پښتو په لوېدیځه لهجه، په تېره بیا کندهار او شاوخوا سیمو کې ډېر استعمالیږي؛ او ځینو یې د بېلو قاموسي ټکو په بڼه تر اوسه، د ژبې زیاترو قاموسو ته لاره نه ده موندلې. داسې ټکي د پښتو په نورو لهجو کې هم تر انده پاس دي.

د پښتو ځیني لیکوال، شاعران او څېړونکي کله کله په خپلو ادبي او تحقیقي اثارو کې دغه راز کلیمې او ترکیبونه کاروي، چې متأسفانه د نورو سیمو پښتانه هغو ته د پردیتوب او نااشنایي په سترګه ګوري. د دې دپاره، چې دغه او دې ته ورته کلیمې د پښتنو په ټولو سیمو او لهجو کې په بشپړه توګه وپېژندلې سي، لازمه ده چې د پښتنو په ټولو رغو او رغو کې ژوري او هراړخيزې پلټني وسي؛ او داسې ارزښتناکې زېرمې په ډېر غوَر او دقت را غونډې؛ او بیا د پښتو ژبې په لویو او مشرحو قاموسو کې، له اړونده مثالو او نظایرو سره، لوستونکو ته وښوول سي. که د داسې سپېڅلو پښتو ټکو په را غونډولو او ضبطولو کې پرله پسې هڅې ونسي، د زمانو په تېرېدو سره به د هغو د ویوونکو او کاروونکو دایره ورځ په ورځ تنګه؛ او په پای کې به د پښتو د نورو متروکو او هېرو سوو ټکو په دود، یو په بل پسې له لاسه و وزي.

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

لوی استاد- اروانباد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م-۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م)د قاموسي موضوعاتو او توکو په ډله کې د هغو ټکو یادونه هم کوي، چې د خلګو په یوه خاصه ډله کې ویل کیږي؛ لکه د کندهار ښځې چې د تعجب پر ځای وایي: یو(په اوله ضمه او معروف واو)یا کوچنیان چې ورېجې ممی‌(په دوه زورکیه)بولې یا پېښوریان، چې د هډو(په اوله فتحه، دوهمه ضمه او مجهول واو)کلیمه ډېره استعمالوي، یا خودښکه چې ځیني کندهاریان یې د قسم یا تهدید دپاره وايي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳).

په پښتو ژبه کې د اشخاصو ځانګړي نوم‌ونه

هر ژبه او فرهنګ خپل خاص اعلام او نوم‌ونه لري، چې لیکل یې د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې له ضروري مسألو څخه ګڼل کیږي. په پښتو کې هم میسری خان، رېدی خان، ببرک، زمرک، خوازک/خواځک،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارک، ژړک، پوپل، هوتک او په سلګونو نور هغه سپېڅلي نومونه دي، چي یادونه یې د ځانګړو قاموسو تر لیکني او تألیف پوري، د پښتو په عامو او هر اړخیزو قاموسو کي هم بې ګټي نه ده(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳). البته په پرمختللو ټولنو کي د هغو اشخاصو د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه هم جوړسوي دي، چي په یوه خاصه ژبه، فرهنګ، دین یا فکري جریان پوري تړلي وي.

په پښتو قاموسو کي د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

پښتني ټولنه له بېلابېلو قبیلو، خېلو او پښو څخه جوړه سوې ده. په خواشینۍ سره د دې مځکي دوښمنانو د تاریخ په اوږدو کي د پښتنو له قبیله یې تعدد او بېلوالي څخه په وارو وارو ناوړه ګټه اخیستې او لا یې اخلي. دا استعماري لوبې به تر هغه مهاله جاري وي، چي پښتانه د لوړ سیاسي شعور په ښوولو او د ټینګو اجتماعي ، فرهنګي او اقتصادي اړیکو په رامنځ ته کولو سره د یوه غښتلي او یو موټي قومي جوړښت په توګه عمل و نه کي. بې شکه د دې مسألې د تاریخي او سیاسي اړخو شننه اوږده څېړنه غواړي؛ خو د قاموس لیکني له پلوه د پښتنو د قومي جوړښت پر علمي او تحقیقي اړخ لنډې خبري، د دې لیکني له مهمو موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

که څه هم د انسابو او شجرو علمي سپړنه د جینیالوجی/ جینیالوژۍ د ماهرانو او محققانو کار دئ، چي له نېکه مرغه یې په دې وروستیو کلو کي زموږ ټولني ته پراخ او ګټور اثار وړاندي کړي دي. سره له دې هم د پښتو ژبې په مشرح او مفصل قاموس کي د پښتني قبیلو، خېلو او پښو د نسبي اړیکو او تاریخي بدلونو په اړه د ځینو ضروري مالوماتو او توضیحاتو را غونډول، د پښتو ژبې، ادب او تاریخ لوستونکو ته له ګټې او دلچسپۍ خالي نه دئ؛ ځکه لوستونکي ګوري چي په پښتو ادب او تاریخ کي د بهلول او سکندر له نومو سره د لودي، د شېرشاه(شېرخان، فرید خان)له نامه سره د سوري، د مېرویس نېکه له نامه سره د هوتک، د احمد شاه بابا له نامه سره د ابدالي وروسته دُراني، د خوشال خان له نامه سره د خټک، د حیمدبابا له نامه سره د مومند (ماشوخېل)، د میرزا حنان له نامه سره د بارکزي، د پیرمحمد او شمس الدین له نومو سره د کاکړ او ځیني نورو له نومو سره بېل قبیله یي لقبونه او تخلصونه مل دي. زموږ سیاسي او ادبي تاریخ له دغه راز نومو سره نه شلېدونکی پیوند لري. په یوه اداري فرمان سره د داسي قبیله یي نومو او تخلصو د استعمال بندول په اساسي توګه زموږ د قبیله یي وروسته پاته والي مخه نسي نیولای. په افغانانو کي د قبیله یي نفاق او شقاق له منځه وړل تر هر څه مخکي زموږ ټولو څخه دا غوښتنه کوي، چي د خپل هیواد د ورونو قومو تاریخ په دقیق ډول ولولو. دا کار په لومړي سر کي د پښتو ژبې د قاموس لیکوونکي کار دئ، چي د لنډو خو ګټورو او ارزښتناکو مالوماتو په وړاندي کولو سره د خلکو ذهنونه روښانه کړي. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي د پښتنو د ځینو قبیلو، خېلو او پښو یادونه راغلې ده؛ مګر له بده مرغه په دې برخه کي هم له اړتیا سره سم کار نه دئ سوی. ځیني قبیلي په داسي بڼه بیان سوي دي، چي لوستونکي ته د هغي قبیلي د پېژندني په اړه ډېر څه نه ورکوي؛ مثلاً هوتک ته کښل سوي دي:«هوتک د پښتنو ستره قبیله ده.»(امرخېل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور، ۴: ۳۰۵۵) په دې تعریف کې ښېله شکه د جامعیت او مانعیت هیڅ څرک نه لیدل کیږي؛ ځکه په پښتنو کې پر هوتکو سربېره، ډېرې نورې سترې قبیلې هم سته، چې هوتک نه دي. د لویوالي یا کوچني والي صفت هیڅکله پښتنې قبیلې ته له نسبي ښېلولای. دلته باید لږ تر لږه د دې قبیلې د مشر یا بنسټ ایښوونکي(هوتک بابا) د پلار او نیکه، نسبي اړیکو، لومړنۍ مېنې، تاریخي مهاجرتو، او سنییو ټاټوبو او ډیموګرافیکي موندنو په اړه څه ناڅه توضیحات وړاندې سوي وای؛ ځکه په قاموسو کې د پښتنو د لویبو او کوچنیو قبیله یي واحدونو یادونه یوازې او یوازې د هغو د علمي او تاریخي پېژندنې په هیله کیږي. له دې امله، په قاموسو کې هغه تعریفونه د وخت او ځای له ضایع کولو پرته بل هیڅ ګټه نه لري، چې د دغه راز قبیله یي نومو په دقیقه او علمي پېژندنه کې لازمه مرسته و نه کې.

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

مخکې مو د ځینو سیاستوالو، لیکوالو، مؤرخانو، ژورنالیستانو او نورو کسانو له خوا د ځینو جغرافیایي نومو د تحریف او مسخ کېدو ځینې مثالونه وړاندې کړه. دلته د لوی استاد - ارواښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م) د تاریخي څېړنو او سپړنو په رڼا کې د ځینو نورو تاریخي او جغرافیایي نومو د الیشولو ځینې نورې نمونې یادوو، چې قاموس لیکوونکي یې په را ټولولو او کره کولو کې، لویه برخه او مسوولیت لري.

قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د هغو لرغونو تاریخي ځایو نومونه هېر نه کړي، چې په خواشینۍ سره اوس د ورک کېدو په حال کې دي؛ د مثال په توګه «پختیا» چې د اوسنۍ «پکتیا»پخوانۍ بڼه ده. کله چې یونانیان په پخوانو زمانو کې زموږ خاورې ته راغله، نو هغوی د خپلې ژبې د اړتیا له مخې زموږ مقامي یا ځایي نومونه په خپله بڼه واړول. له دې ایسیته چې یونیانو په خپله ژبه کې د«ښ او خ» ږغونه نه لرل، نو«پښتون»یې د«پکت»یا«پکتویس»، «باختر»یې د«بکتر»، «پختیا»یې د«پکتیا» او «پښتونخوا»یې د«پکتیکا»په نامه یاده کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانۍ ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴) . د یونانیانو تر وتلو او فرهنګي نفوذ وروسته دا دئ ګورو چې موږ اوس پښتون، باختر، پښتونخوا ټول په خپلو اصلي بڼو وایو. یوازنی تاریخي نوم، چې په دې لړکې یې خپله پخوانۍ جوله الیشه کړې ده، د«پختیا» نوم دئ، چې پرځای یې د یونانیانو له وخته راپاته نوم«پکتیا» دود دئ. هندیان هم د«ښ/ خ» تلفظ په «کهـ»کوي. له دې امله «خانپور»د«کهانپور»په بڼه وایي. عربو دیارلس سوه کاله مخکې د خپلو فتوحاتو په زمانه کې زموږ ډېر ځایي نومونه معرب کړه؛ د مثال په ډول«ګرمسېر» یې«جروم»، «سرد سېر» یې«صدود»، «سکستان» یې«سجستان»، «سمنګان» یې«سمنجان»، «ګورګان» یې«جوزجان»، «غرستان» یې«غرجستان»، «ګرزیوان» یې «جرزیوان»کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانۍ ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴.) په افغانستان کې د«غور»، « غرچه»، «غلچه» ، «غلجي»، «ګردېز»، «ګریش» او داسې نورو نومونه د«غر»له کلیمې سره مشترکه ریښه لري، چې په سنسکریت کې د«ګیري»، په لرغونې پارسي کې د«ګر»، په خورده اوستا او هوم یشت کې هم د«ګیري»په بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده. سربېره پردې زموږ د لرغوني هېواد يوه مشهوره برخه هم پخوا غرستان بلل کېده، چې عربي جغرافيا ليکوونکو او مؤرخانو هغه په «غرجستان» يا «غرشستان» يا «غرج الشار» واړوله؛ او د پارسي ادبياتو مؤرخانو هم د هغو په پيروۍ «غرجستان» کښلئ دئ. په سراج التواريخ کې يې د دې مځکې تاريخي نوم (اجيرستان يا وجيرستان) د «حجرستان» په ډول معرب کړی دئ. سبزوار يا سفزوار زموږ د هيواد د تاريخي جغرافيې يو بل مشهور نوم دئ، چې اوس يې خلګ «شينډنډ» بولي. قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې زموږ د خاورې د تاريخي جغرافيا د دغه راز نومو ترمنځ تاريخي اړيکې څرګند کړي. که د «پختيا» بيرته رواجول اوس د بېلابېلو بدلونو له کبله ګران او ان ناممکن برېښي، نو د دې خبرې سپيناوی لږ ترلږه حتمي او ضروري دئ، چې د پښتو ژبې فرهنګ ليکوونکي په خپلو اثارو کې د «پکتيا» اصلي او زړه بڼه (پختيا) هم لوستونکو ته وښيي.

لوی استاد - اروابناد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م - ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) زموږ د هيواد د تاريخي ځايونو او اشخاصو په نومو کې د بېلابېلو جغرافيا ليکوونکو، مؤرخانو او شجره پېژندونکو ډول ډول تېروتنو ته په پام سره، د هغو د سمولو په اړه خورا په زړه پوري بيان راوړی دئ، چې دلته يې لنډه يادونه بې ګټې نه ده:
«۱- که يو ځای يا يو سړی په زړو آثارو کې ضبط وي، د هغه مقامي يا اصلي شکل دې و ساتل سي، لکه د سجستان پر ځای سکستان، د بقلان پر ځای بغلان، د فروان پر پروان.
۲- که د يوه ځای نوم په پخوانو آثارو کې مونده نسي، نو دې د خلګو اوسنی تلفظ معتبر وګڼل سي، لکه د قلات پر ځای کلات، د حجرستان پر ځای اجرستان يا وجيرستان، د پقمان پر پغمان، د عليشنګ پر ځای اليشنګ، د طورخم پر ځای تورخم، د تورغندي پر ځای توره غونډۍ، د کوتل تېره پر ځای تېره کوتل او داسې نور.»

د پښتو ژبې د معاصري فرهنګ ليکنې مدقق او سترګه ور استاد - اروابناد علامه حبيبي، وروسته د همدې موضوع په تړاو زياتوي: «د کندهار غربي خوا ته مشهور ځای پنجوايي دئ، چې تر اوسه په همدغه نامه ودان پاته دئ. په عربي جغرافيايي کتابو کې دا نوم پنجوای سو. وروسته ميرزايانو هندي رنګ ورکئ او پنجبايي (پنجبهايي) يې ځني جوړ کړ (حبيبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه،»، هنر ۱-۲، ۳-۴).
ارزګان، قندهار، ارغستان، زمينداور او په لسګونو نور هم د هغو تحريف سوو او مسخ سوو نومو مثالونه دي، چې په پوهې يا ناپوهۍ سره عربي يا پارسي رنګ ورکړل سوی دئ.

ځينو مؤلفانو د تاريخي او جغرافيايي نومو په راغونډولو کې د افراط لاره غوره کړې ده؛ هر چيري چې يې کوم تاريخي نوم ليدلئ دئ، هغه ته يې په فرهنګ کې ځای ورکړی دئ؛ لکه د ايران علامه دهخدا چې په خپله لغتنامه کې يې د مبالغې او افراط لاره اخيستې ده (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد ۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا د نړۍ په بېلابېلو هيوادو کې د تاريخي جغرافيا د نومو د پاره ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي، چي په هغو کې د يوه هيواد يا ټاکلي تاريخي - جغرافيايي حوزې زاړه نومونه را غونډ سوي دي؛ د مثال په توګه«د لرغوني او منځنيو پېړيو هندوستان جغرافيايي قاموس»له دغه راز اثارو څخه دئ. د تاريخي جغرافيې په دې ارزښتناک اثر کې، د هند د پخوانيو او منځنيو پېړيو هغه تاريخي او جغرافيايي نومونه تشريح سوي دي، چي د هند پر بېلابېلو اثارو سربېره يې د پښتو، پارسي او داسي نورو ژبو په ادبي، تاريخي او جغرافيايي هستونو کې هم پراخه يادونه سوې ده. و.ګ:

(The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India)

په افغانستان کې د داسي تاريخي او جغرافيايي نومونو د پلټني او پېژندني د پاره د افغانستان تاريخي او سياسي ګازيټېر ډېر ارزښتناک اثر ګڼل کېږي. و.ګ:

(Historical and political gazetteer of Afghanistan edited by Ludwig W, Adamec, 6 Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985).

لکه څنګه چي د ژبو په عامو قاموسو کې د ټولو تاريخي او جغرافيايي نومو را ټولول، معقول کار نه برېښي، همدا ډول د هر شاعر، ليکوال، مؤرخ، هونرمند او داسي نورو نوميالييو د نومو او اثارو ذکر هم د ژبي په عام قاموس کې چندان منطقي او پرځای کار نه دئ؛ ځکه د داسي نومو شمېر په هره ژبه کې تر حساب وتلئ دئ. له دې سببه د ژبي په عامو قاموسو کې اکثراً د ټولو علمي، فرهنګي او سياسي شخصيتو له يادوني ډډه کېږي. د پښتو ژبي په عامو قاموسو کې هم بايد يوازي د پښتو ژبي د مشهورو مفکرانو، عارفانو، پوهانو، مؤرخانو، اديبانو، شاعرانو، هونرمندانو او نورو لويو علمي او فکري شخصيتو د نومو او اثارو لنډه يادونه وسي. په انګرېزي ژبه کې زياتره د تاريخي شخصيتو د پېژندني له پاره د څوک، څوک دئ؟(Who's Who?) په نامه ځانګړي قاموسونه تأليف سوي دي، چي څېړونکي کولای سي د پام وړ تاريخي کسانو په اړه مفصل مالومات ترلاسه کړي. د افغانستان د تاريخي او سياسي شخصيتو د پېژندني د پاره د پوهاند لوديګ. و. ادمېک په زړه پوري اثر(د افغانستان تاريخي او سياسي څوک، څوک دئ؟)له مؤرخانو او څېړونکو سره ډېره مرسته کولای سي. و.ګ:

Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan by Ludwig W. Adamec.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

لکه څنګه چي مخکي هم لنډه اشاره وسوه د نوو علمي فرهنګو مؤلفان بايد د تاريخي اماکنو، قومو او انسابو نومونه هم په سمه او کره املا ثبت کړي؛ او په دې توګه لوستونکي هغو ناسمو املايي بڼو ته متوجه کړي، چي د نورو ژبو د ناسمو تلفظو او املايي کمزوريو له کبله زموږ ژبي او ادب ته رانوتي او دود سوي دي؛ د مثال په توګه کندهار، روزګان، ارغسان، سپېروان، زنګاوات، الينګار، اليشنګ، ورکزی، ساپی، ساکزی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي نور هغه نومونه دي، چي تراوسه پوري زموږ په ورځنيو مطبوعاتو کي د قندهار، ارزګان، ارغستان، سفيدروان، زنګاباد/زنګی آباد، علينګار، عليشنګ، اورکزی، صافی، اسحاقزی په بڼو ليکل کيږي. توره باس(طره باز)، تورويانا، غاټول(خاتول)او داسي نور ټکي هم د ناسمو املاوو او تلفظو په لړ کي له خپلي اصلي پښتني ختې څخه بې برخي سوي دي. د داسي مشهورو تېروتنو شمېرخورا ډېر دئ، چي ان لوستي او پوه پښتانه يې هم د نورو د ناسمو املاوو په پيروی په غلطه او تېروتلې بڼه کاروي. که په پښتو کي د نوي مېتودولوژی له مخي جوړ سوي قاموسونه زموږ د هيواد د تاريخي ځايو، اشخاصو او انسابو نومونه په سم او دقيق ډول وليکي، نو به نه يوازي پښتانه بلکي د پارسي، عربي او خاصتاً انګرېزي ژبي ژورناليستان، ليکوال او مؤرخين هم د دغه راز ټکو په کارونه کي له تېروتنو سره نه مخامخ کيږي؛او په دې توګه به راتلونکو نسلونو ته د تاريخي موادو واقعيت په تحـــــريف سوي او ناوړه ډول نه رسيـــــږي. پــــــه دې ورځو کــــــي د پښتونخــــوا د ســــــوات د ناکـــــراريو پـــــه وجـــــه د «مينګـــــوري»نــــــوم د خبـــري وسايـــلو لــــه لاري خـــــورا ډېـــــــــــر اورېـــــــــدل کيـــــږي. د هغـــــــــي سيمـــــــي ځايـــــي خلـــــــګ دا نــــــــــوم «مينګوَره»/Mingawára/(دګاف په زورکي او د واو په زوَر)تلفـــــظ کـــــوي؛ خو د نورو سيمـــــــو، پــــــه تېره بيا لويديځو هيوادو د تلويزوني چېنلو خــبريالان يې د خپـــــلو ژبنيو ستونزو له مخـــــي «مينــــګـــــورَه» /Mingorá/ (په اوږده يا مجهول واو؛ د رې په زْوَر) تلفـــظ کـوي، چي له اصلي بومي تلفـــظ سره توپير لري. تاسي وګورئ، چي خپـــلو او بهرنيو ژورناليستانو زموږ د ننګرهار«توره بوره» په څه شوډنګ لړلي ده. ايراني راديوګاني او تلويزونونه خو يې« تورا بورا»بولي؛ ځيني نور يې د« توره بورا » او ځيني نور يــې« تــــوره بوره» تلفظوي. شاعران، ژورناليستان او نور ليکوال که داسي تېروتني وکړي، ښايي پوهان او محققان يې چندانو نه کړي؛ خو که د دغه راز تېروتنو وبا قاموس ليکوونکی هم ورسيږي، بيا نو په ټولنه کي له څو ګوتو په شمېر څېړونکو پرته، هيڅوک له دې ناروغيېو ځان خوندي نسي ساتلئ. تاسي وګورئ د علومو اکاډيمۍ په پښتو-پښتو تشريحي قاموس(۳: ۱۸۳۴)کي هــم د سودان(د شمال ختيځي افريقا هــيـواد) نــوم د انګرېزي ژبي د مروَج تلفظ په دود د«سوډان»په بڼه ياني په «ډ» سره کښل سوی دئ، چي د سودانيانو له اصلي او ځايي تلفظ سره ډېر توپير لري. ښايي زموږ قاموس ليکوونکی په دې حقيقت نه وي پوهېدلئ، چي انګرېزان د خپلي ژبنۍ اړتيا له مخي هر ځای «د»په«ډ» اړوي؛ دا ځکه چي په خپله ژبه کي د «د» ږغ نه لري. له دې امله«لندن»ته«لنډن» او«سودان» ته «سوډان» وايي؛ په داسي حال کي چي سودانيان د انګرېزانو پر خلاف په خپله ژبه کـي د «ډ» ږغ نه لري. انګرېزان او امريکايان که «افغانستان»ته«افګانيستان»او «اسلام آباد» ته «ايزلام آباد»وايي، دا خو د دوی د ژبي ځانګړتيا او نيمګړتيا ده. موږ بايد د کوم دليل او ضرورت له مخي، په پټو سترګو د هغو پېښې وکوو؛ او په دې توتي ډوله تلفظو سره، خپلو ښکلو نومو ته د بهرنيانو لغوړنه بڼه ورکوو؟! زموږ قاموس ليکوونکی د«سودان»پر ځای د«سوډان»په ليکلو سره، په لوی لاس لوستونکو ته ناسمه لارښوونه کوي. د دې پر ځای چي د مسألې اصل او ريښه په ډاګه کړي، د ناسمو مالوماتو په وړاندي کولو سره ذهنونه مغشوشوي. د همدې اصل له مخي بايد د«دشت مرګو» ،«کوتل تيره»، «درۀ خيبر» او داسي نورو پر ځای هم د هغو اصلي او سم ډولونه ياني«مرګو دښت»، «تيره کوتل»، «خيبر دره»او داسي نور و وايو او وليکو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جغرافيايي نومونه چي له بېلابېلو ژبو سره د تړاو پر بنسټ په څو بنو باب دي؛ لکه بلجيم او بلژيک، بروکسل او برسلز، ناروې او نروژ، کوپينهاګ او کوپينهېګن، دينهاخ او هېګ او داسي نور هم هغه باريکي خبري دي، چي په قاموسو کي بايد د ځينو ضروري توضيحاتو په وړاندي کولو سره روښانه سي. سربېره پر دي، د تاريخ په بېلابېلو پړاوو کي د ځينو هيوادو او سيمو نومونه له يوه دوله بل دول ته اوښتي دي؛ لکه فارس او ايران، روديزيا/روديشيا او زيمبابوې (د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو - پښتو تشريحي قاموس د خپل دوهم ټوک په (۱۵۱۲-۱۵۱۷) مخو کي د دې هيواد د نوي نامه هيڅ يادونه نه کوي؛ په داسي حال کي چي د ۱۹۸۰م کال تر اپرېل وروسته د روديزيا نوم د زيمبابوې په جمهوريت اليش سوى دئ. د پښتو - پښتو تشريحي قاموس ګټور او په زړه پوري تاريخي مالومات بايد د نوو بدلونو په رڼا کي بشپړ سوي واى)، شام او سوريه، ميينمار او برما، سيلون او سريلانکا/شريلانکا، يثرب او مدينه او ډېر نور.

د کليمو لغوي ماناوي او جغرافيايي مفاهيم

ځيني وختونه قاموس ليکوونکي له داسي ټکو سره هم مخامخ کيږي، چي پر لغوي اړخ سربېره، جغرافيايي او تاريخي ارزښت هم لري؛ لکه کوټه، اوبه، دوشنبه، توبه او داسي نور. له لغوي پلوه، کوټه او اوبه د پښتو دوه ډېر عام او پېژندل سوي لغتونه دي؛ خو لومړى ټکى (کوټه) د اوسني پاکستان د بلوچستان مرکز، چي په پخوا زمانو کي يې «شال» يا «شالکوټ» باله؛ او انګرېزان او اردو ژبي يې «کويټه» بولي. او دوهم ټکى (اوبه) د هرات ختيځ لور ته په چشت کي د يوه ځاى نوم دئ، چي عرب مؤرخانو په خپلو اثارو کي په «اوفه» معرب کړي ؤ (حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۲.) توبه هغه عربي کليمه ده، چي په عربي، پارسي، اردو، پښتو او ډېرو نورو ورته ژبو کي په پراخه توګه کارېږي؛ خو «توبه» پښتو قاموس ليکوونکو ته د تاريخي جغرافيايي له پلوه هم ډېره مهمه او ارزښتناکه ده؛ ځکه «توبه» د کندهار جنوب ختيځ لوري ته په جنوبي پښتونخوا کي د کوړک له غره سره د پښتنو يوه تاريخي سيمه ده، چي لوى احمد شاه هوري ومړ. دوشنبه هم هغه نوم دئ، چي تر اوسه د هفتې يا اونۍ د يوې ورځي په توګه پر پارسي ژبو خلګو سربېره د دې خوا په پښتنو کي هم استعماليږي؛ اما قاموس ليکوونکى بايد هرومرو د دوشنبې تر لغوي مانا، ريښې، تلفظ او نورو ځانګړتياوو وروسته، د تاجيکستان د پلازميني يا مرکز په توګه د هغه جغرافيايي او تاريخي اړخ هم له ياده ونباسي. روه (په لغوي مانا غره يا هسکي سيمي ته ويل سوېده؛ خو د تاريخي جغرافيا له پلوه د پښتونخوا په مانا کار سوې ده)، باختر (په لغوي مانا د لمر لوېدو ځاى ته ويل کيږي؛ خو د تاريخي جغرافيا له پلوه هغه لقب دئ، چي د پردو له خوا بلخ ته ورکړل سوى ؤ)، خراسان (له لغوي لحاظه د لمر ختو ځاى ته ويل کيږي؛ خو د تاريخي جغرافيايي له لحاظه هغه نوم ؤ، چي ايرانيانو تر اوسني افغانستان مخکي زموږ د هيواد له پاره کاروه) هم له هغو نومو څخه دي، چي پر عامه لغوي مانا سربېره، د يوې خاصي جغرافيايي محدودې په مانا هم استعمال سوي دي. د داسي ټکو شمېر خورا ډېر دئ، چي قاموس ليکوونکي بايد د ژبنيو ځانګړتياوو تر څنګ، د هغو جغرافيايي اړخو ته هم ټينګ پام وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

لکه څنګه چې په نوې قاموس لیکنه کې د یوې ټاکلې فرهنګي، فکري او جغرافیایي حوزې د تاریخي اماکنو یادونه ضروري او ګټوره ګڼل کیږي، په همدې ډول د مشهورو سیاسي، اجتماعي، فکري، علمي او ادبي څېرو لنډه پېژندنه هم مهمه مسأله ده. د پښتو ژبې مفصل او تشریحي قاموس باید له ډېر لرغونو زمانو څخه تر معاصرو وختو پورې د شېرشاه سوري، پیر روښان، اخوند درویزه، مېرویس نیکه، احمدشاه بابا، خوشال خان خټک، رحمان بابا، سید جمال الدین افغاني، علامه محمود طرزي، امیرامان الله خان، علامه عبدالحی حبیبي، استاد سید ګل پاچا الفت او داسې نورو لویو افغاني سیاسي، علمي او ادبي شخصیتو ژوند او کارنامې لوستونکو ته ورو پېژني. په دې لړ کې باید حتا زموږ د ګډې، ادبي، علمي او فرهنګي حوزې ځینو نور نومیالي؛ لکه ابوریحان البیروني، فردوسي، سنایي غزنوي، مولانا جلال الدین بلخي رومي، شېخ سعدي شیرازي، شېخ عزیزالدین نسفي، حافظ شیرازي، شېخ احمد کابلي سرهندي، میرزا عبدالقادر بېدل او داسې نور هم له یاده و نه ایستل سي؛ ځکه چې د دغه راز نامتو ادبي، عرفاني، فکري او علمي شخصیتو نظریې او اثار په پښتو ادبیاتو او پښتني تاریخ کې ژورې ریښې لري. همدغه راز په دې ډله کې د ځینو نړۍ والو نوموړو ادبي او علمي څېرو لکه پوشــکین، تولستوی، ماکسیم ګورکي، شېکسپېر، چارلس ډیکینز، ګویته، هوګــو او داسې نورو د ژوندانه او اثارو لنډه پېژندنه هم بې ګټې نه ده.

په بېلابېلو ژبنیو قاموسو کې د دغه راز ارزښتونو او ښېګڼو د رانغاړلو دپاره له مختلفو لارو چارو څخه استفاده سوې ده؛ مثلاً په انګرېزي کې د سیاسي، علمي او ادبي مشاهیرو پېژندګلوي اوس له ځینو دایرة المعارف ډوله قاموسو (لکه د آکسفورډ شل جلدي انګــرېزي قاموس) پرته، زیاتره د ژبې د عامو فرهنګونو پر ځای د خاصو پوهنغونډو (دایرة المعارفو) په پاڼو کې موندل کیږي. په نورو ژبو کې هم له دې مسألې سره یو راز چلند نه دئ سوی؛ مثلاً د علامه دهخدا په لغتنامه کې د پارسي ادب او اسلامي علومو د مشاهیرو په پېژندنه کې د مبالغې او افراط لاره غوره سوې ده، چې دې کار تر ډېره حده د هغه ارزښتناکې لغتنامې ته د ادبي تاریخ او ژبني پوهنغونډ بڼه ورکړې ده. د ډاکټر محمد معــین په شپږ جلدي فارسی فرهنګ کې د دې مقصد دپاره د لغتو د پراخې زېرمې تر څنګ، یو بېل ټوک ته ځای ورکړل سوی دئ. دغه راز، ډاکټر محمد معــین د «برهان قاطع» پینځم ټوک یوازې د هغه قاموس د بېلابېلو موضوعاتو په اړه خپلو تعلیقاتو ته بېل کړی دئ. د حسن عمید د فارسی فرهــنګ په درې جلدي دوره کې د ادبي، علمي او فکري مشاهیرو د پېژندګلوۍ اړخ ته چندان پام نه دئ سوی. په پښتو قاموسو کې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس یوازنۍ عصري او اکاډیمیک فرهنګ دئ، چې د کتاب په بېلابېلو ټوکونو کې یې د الفبا د تورو په ترتیب د ځینو ادبي، علمي، فرهنګي او سیاسي مشاهیرو پېژندنې ته څه نا څه ځای ورکړی دئ؛ مګر په دې برخه کې د راغونډو سوو شخصیتو شمېر د لوستونکو تر اړتیاوو ډېر لږ دئ. ژبني قاموسونه باید په دې برخه کې د اعتدال لاره غوره کې؛ ځکه په دې کار کې د افراط لاره، قاموس د پنډوالي له پلوه په پوهنغونډ یا دایرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

المعارف اړوي، چې ښايي هر څوک یې د رانیولو وس ونه لري؛ او د تفریط لاره یې هم په حقیقت کې د لوستونکو زیاتېدونکو اړتیاوو ته د شا کرځولو په مانا ګڼل کیږي. د همدې استدلال له مخي باید د ځانګړو قاموسو او پوهنغونډونو تر لیکلو پوري د مشهورو سیاسي، علمي او ادبي مخکښانو پېژندګلوي، د ژبې په مشرحو او مفصلو فرهنګو کې هم له قلمه و نه لوېږي.

په قاموسو کې زموږ د سیمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دینو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

دا خبره هر چا ته ښکاره ده چې پښتو ژبه، ادب او تاریخ زموږ د سیمې له ژبنۍ، فکري او فرهنګي حوزې سره نه شلېدونکې اړیکې لري. زموږ په تاریخي او ادبي اثارو کې زیاتره د تاجک، اوزبک، چغتايي، عرب، سلجوقي، تېموري، صفوي، قاجاري، مغولي، بلوڅ، نورستاني، پشه یي او داسې نورو تاریخي او ایتنیکې واحدو نومونه کارېږي، چې د هغو مفصله څېړنه د انتروپالوجی/ انتروپولوژۍ او اتینوګرافی کار دئ؛ خو د هغو د لغوي او تاریخي مفاهیمو په اړه رڼا اچول، د ژبو د تشریحي قاموسو د لیکوالو له کار او هڅو سره مستقیم ارتباط لري. همدا رنګه زموږ په پراخه فکري او کولتوري حوزه کې بېلابېلو دینو، مذهبو او تصوفي لارو ژورې ريښې ځغلولې دي، چې د هغو لنډه علمي پېژندنه د پښتو ادب مینه والو ته ډېر ضروري او په زړه پوري مالومات ګڼل کیږي.

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د مهمو اصطلاحاتو راغونډول او شنل

پښتو او پارسي ادبیات لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، له اسلامي عرفان سره ټینګ او نیژدې تړاو لري. زموږ ډېرو مفکرانو، عرفاني مخکښانو، ادیبانو او شاعرانو په خپلو اثارو کې د اسلامي تصوف او عرفان پر بېلابېلو موضوعاتو او اړخو خورا ژور بحثونه کړي دي. اسلامي عرفان هم د نورو علومو په څېر د مسایلو او مباحثو د شننې د پاره ډول ډول اصطلاحات، ترکيبونه او تعبیرونه کاروي، چې د هغو له زده کړې او پوهېدو پرته د عرفاني او فلسفي نظریو هضم ډېر ګران کار دئ. که څه هم د عرفاني اصطلاحاتو، سیمبولو او تعبیرو د بشپړې او هر اړخیزې څېړنې د پاره له ډېرو کلونو راهیسې ځانګړي قاموسونه لیکل سوي دي؛ مګر سره له دې هم باید د پښتو او پارسي په لويو او مشرحو فرهنګو کې د داسې اصطلاحاتو، تعبیرو او سیمبولو را ټولولو او سپړلو ته لازمه توجه وسي؛ د مثال په توګه بحرحیوان، آب حیوان، محیط بحر، ذات، صفات، شریعت، حقیقت، معرفت، وحدت الوجود، وحدت الشهود، د روح عالم، د مثال عالم، د لاهوت عالم، د ملکوت عالم، د ناسوت عالم، د وحدت عالم، د کثرت عالم، کشف، الهام، سماع، تجلی/ تجلا، ظاهر، باطن، ظاهري پوهه، باطني پوهه، حجاب، تعلق، حضور، غیبت، جمعیت، تفرقه، نفي، اثبات، فنا، بقا، وجود، عدم، ممکن، مستحیل، جوهر، عَرَض، خوف، رجاً، تزکیه، حُلیه او سلګونه نور زموږ په بېلابېلو عرفاني او فلسفي اثارو کې خورا ډېر تکرار سوي دي. قاموس لیکوونکی باید د دغه راز ژورو عرفاني او فلسفي اصطلاحاتو، تعبیرونو او تأویلونو مستند مثالونه زموږ د نظم او نثر په مختلفو اثارو کې وښیي؛ او بیا یې د کراس - ریفرینس په مرسته له نورو اړونده یا نیژدې اصطلاحاتو سره یو ځای لوستونکو ته وروپېژني؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «وحدت الوجود» د مانا او پېژندنې په پای کې د لوستونکي پام د «وحدت الشهود» اصطلاح ته هم واړوي؛ ځکه د نوي او علمي مېتودولوژۍ په رڼا کې د قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت یوازې د را ټولو سوو ټکو په مانا کولو او تشریح کې نه ختمیږي. یوه او مجرب قاموس لیکوونکی باید د اړونده، متقاربو، همډوله او متضادو ټکو د پېژندنې او شننې په مقصد هم د قاموسو د استعمالوونکو ذهنونه روښانه کړي. په حقیقت کې د دغه رنګه بشپړو مالوماتو په وړاندې کولو سره لوستونکي د پام وړ ټکي د ښې پېژندنې د پاره ارزښتناک مواد ترلاسه کوي، چې ښایي له کراس ریفرینس پرته یې، کله د مخامخ کېدو او موندنې امکان ترګوتو نه کړي
.

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په نوي او علمي قاموس لیکنه کې، بل مهم اصل د پام وړ ژبې په ادبي، علمي او فرهنګي قلمرو کې د مشهورو نړیوالو مخففاتو راغونډول او تشریح کول دي. البته په پښتو او پارسي ژبو کې تر اوسه د مخففاتو استعمال ډېر باب نه دئ؛ خو په اوروپایي ژبو، په تېره بیا انګرېزي ژبه کې دد غه راز اختصاراتو یا لنډو نخښو کارونه ډېره پراخه او عامه ده. د نورو ژبو ویوونکي هم په بېلابېلو بڼو د اوروپایي ژبو له مخففو نخښو سره لاس او ګرېوان دي. له دې کبله بې ګټې نه ده، چې د لیکنې په دې برخه کې د انګرېزي ژبې د ملي او بین المللي مخففاتو په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کړو. په انګرېزي ژبه کې اصلاً د کلیمو لنډې یا مخففې بڼې پر درو بېلو ډولو وېشي
:

الف) سرتوري یا الفبیتیزم(Alphabetism): په الفبیتیزم کې لکه څنګه، چې له نامه یې ښکاري د بېلابېلو ترکیبو د هر ټکي د سرتوری د الفبا د تورو د یوې لړۍ په شان، په جلا جلا بڼه تلفظ کېږي؛ لکه:
I.M.F., E.U., B.B.C., A.M., P.M. او داسې نور.

په افغانستان کې د الفبیتیزم دود ډېر پخوانی او عام نه دئ. یوازې په دې وروستیو څو لسیزو کې د ځینو ګوندونو او دولتي ادارو د اوږدو او بې خونده نومو د لنډولو د پاره، په لیکنو کې له دې قاعدې څخه کار اخیستل کېده؛ لکه ا.ډ.ج. (د افغانستان ډیموکراتیک جمهوریت) ح.د.خ.ا. (حزب دیموکراتیک خلق افغانستان)او داسې نور.

ب) د یوې کلیمې په بڼه سرنومونه(Acronyms): د بېلابېلو ټکو د سرتوري، چې ګرده په ګډه د یوې کلیمې په څېر ویل کېږي؛ لکه: NATO, SEATO, UNESCO, ECO, UNO او داسې نور.

د افغانستان په دواړو رسمي ژبو(پښتو او دری)کې د اکرینمو کارونه ډېره محدوده ده. یوازې د ګوتو په شمېر څو بولګې لرو؛ لکه: اګسا(د افغانستان د ګټو ساتونکې اداره؟)، کام(کارګري استخباراتي مؤسسه؟)، خاد (خدمات اطلاعات دولتی)او څو نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج)د مرکبو ټکو لنډون يا انقباض(Contraction):

په دې ډله مخففاتو کې دوه يا څو لغتونه د يوه يا څو تورو په ايسته کولو سره يوځای کيږي ؛ لکه: don't, wouldn't, can't او داسي نور.(Atkins and Rundell 165)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله په خپل اثر کې د انګرېزي ټکو د لنډولو ځيني نور ډولونه داسي په ګوته کوي:

الف) د کليمو د ځينو برخو لنډوَنه(Clipping):

کليپينګ يا د کليمو جزيي لنډوَنه د لغت جوړولو داسي وسيله ده، چې په هغې کې د لغت د تـنې يوازې يوه برخـه ساتلـه کـيږي؛ او نـوري برخـې يـې ايسته کـيږي؛ لـکه لـه"*lab*oratory"څخه د "lab" لومړنۍ برخه يا له "tele*phone*"او "aero*plane*" کليمو څخه په وار سره د "plane" او "phone" وروستـۍ برخې يـا له"in*flu*enza" څـخه د "flu" منځنۍ برخه ساتله سوې ده. په هـمدې ډول دې د "bra" ،"bus" ، "car" او "mob" کليمي چـې د "brassiére" ، "omnibus" ، "motorcar" او"mobile vulgus" لنـډ شکلونه دي.(Jackson and Amvela 102)

ب)شاجوړوَنه(Back Formation):

په شاجوړونه يا بک فورمېشن کې له هغه زاړه لغت څخه نوی لغت جوړوي، چې په تېروتني سره له هغه څخه مشتق ګڼل کيږي؛ مثلاً بنايي و ويل سي، چې د"peddle"او "televise" فعـلونه په وار سره د "er"او "ion" ورستاړو ترلنـډولو وروسته د "peddler" او "television" له ورته نومو څخه اخيستل سوي دي.(Jackson and Amvela 102)

داسي حالـتونه هم سته، چې الفـبيتيزم(Alphabetism)، اينيشلـيزم(Initialism) يا ابريويېشنونه (Abbreviations)او اکرينمونه(Acronyms)په ګډه سره يو ځـای کيږي؛ لکه: VP(Vice President) چـې د "veep"په بڼـه تلفـظ کـيږي.(Jackson and Amvela 103)

ج)د بې خجه واول حذفول(Aphetic Form):

د کليمو د لنډولو په دې ځانګړې ډول کـــې، د هغو لومړنی بې خجه واول له تلفظ څـــخه لوېږي ؛ لکـه: "scuse me"چې د "excuse me"يا"cause"چې د "because"دپـاره د تلفـظ د لـنډ شکل په توګه کاريږي. د دغه راز مخففاتو انګېزه لنډوالی، اسانه يادوَنه او کلـه کلـه د يـوه اوږده او بې خونده ترکيب پر ځای د پاسته او په زړه پوري مخفف ټاکل دي.(Jackson and Amvela 102-103)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کي هم د ځينو ټکو بعضي توري په تلفظ کي د دروندوالي او ګرانۍ له کبله، له تلفظ څخه لوېدلي دي؛ لکه: ګرسره (ګردسره)، وسرۍ (وسترۍ)، ځلرم (څلورم)، نم (نهم)، کم (کوم)، واله (واخله)، دِله (دلته)، چې (چي يې)، مې (مي يې)، بې (به يې)، کې (که يې)، بخو (بخور)، شتر (اشتر)، شکم (اشکم)، ديګر (نمازديګر)، پيشين (نمازپشين)، شهبال (شاه + بال)، شهپر (شاه + پر) او داسي نور.

په قاموسو کي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

د ځينو ژوو، خوړو، بوټو، مېوو، سبو، دارو درملو او داسي نورو ځانګړو شيانو پېژندنه زياتره د هغو خصوصياتو او نښو نښانو په مرسته اسانه نه وي؛ ځکه دغه راز موجودات په حقيقت کي د مشخصو اقليمي او محيطي شرايطو پيداوار دي. ياني هغه څه چي په هند او افريقا کي پيدا کيږي، ښايي په افغانستان او ځينو ورته اقليمي او محيطي شرايطو کي و نه موندل سي. البته په يوه ژبه کي د راز راز طبيعي او جغرافيايي موجوداتو د پېژندني له پاره د خاصو نومونو نسته والی د هغې ژبې د لغوي فقر او ادبي بېوزلۍ په مانا نه دئ؛ ځکه داسي نومونه د انسانانو د مانوي بشپړتابه او فکري نبوغ ښکارندوی نه، بلکي د هغو طبيعي او اقليمي شرايطو زېږنده دي، چي د ځای، هوا او اوبو په بېلوالي سره توپير مومي. داسي ټکي هم په حقيقت کي د هغو لغتو په شان دي، چي د يوه ځانګړي ملت له تاريخي دودونو او وياړنو يا په بله ژبه ادبي او تاريخي اثارو سره نه شلېدونکی تړاو لري؛ لکه اوربل، پلو، شمله، بګړۍ، ګودر، شپېلۍ، نوګريځي/ نکريځي، ايلبند، ننواتي او په سلګونو نور، چي کېدای سي د نورو ژبو او نورو ملتو په ادبي او کولتوري اثارو کي يې چندان څرک نه وي؛ خو د پښتنو د ژوندانه او ادب نه بېلېدونکې برخه ده. بالعکس د نورو ولسونو په ژبو او کولتوري ميراثو کي هم داسي ټکي، ترکيبونه، تعبيرونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي د پښتنو په ملي فرهنګ کي يې تر اوسه چندان نښه نښانه نه ليدل کيږي. همدا سبب دئ، چي د بېلابېلو سيمو خلګ د نا اشنا محيطي او اقليمي پيداوارو په نومو ښه نه پوهېږي؛ او دقيقه پېژندنه يې کله کله ان د يوې اوږدې مقالې د ليکلو په مرسته هم ګرانه وي.

دې ستونزو ته په پام سره، په معاصره قاموس ليکنه کي دا خبره ګټوره او حتا ضروري برېښي، چي د دا ډول طبيعي او اقليمي موجوداتو نومونه په ځينو مشترکو او بين المللي ژبو هم وکښل سي؛ او له امکاناتو سره سم د هغو تصوير هم وړاندې سي؛ مثلاً که د ايرانۍ پارسۍ د «شنبليله» ټکي د توضيح د پاره په دري کي «اولبه»، په پښتو کي «ملخوځي»، په هندي کي «ميتهي» او په انګرېزي کي "febygreek" وکښل سي، نو له لوستونکو سره به بې شکه د دې کليمې په سمه او اسانه پېژندنه کي ډېره مرسته وکي.

د انګرېزي ژبې متل دئ، چي وايي: يو تصوير/ عکس د زرو کليمو ارزښت لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو د تصویر ارزښت تر دې لا هم لوړ ښوولئ دئ؛ (A picture is worth a thousand words)
او وايي: یو تصویر د لسو زرو کلیمو ارزښت لري(One picture is worth ten thousand words)
. نو ځکه دا خبره ناڅاپي نه ده چې عکسونه، انځورونه، ډیاګرامونه او نور تصویري بیانونه
(graphic illustrations)په حقیقت کې د بېلابېلو ټکو د تفسیر او بیان دپاره، د زیاتو خبرو او څرګندونو
اړتیا له منځه وړي. دا کار که څه هم زیاتره د مبتدیانو او لږلوستو کسانو د استفادې په مقصد کیږي؛ خو
عملاً د قاموسو ټولو کار اخیستوونکو ته ګټه رسوي.(Atkins and Rundell 192)

د اینټرنیټ په عصر کې د عکسونو، انځورنو او نورو تصویري څرګندوونو ستونزه تر ډېره ځایه لیري سوې
ده. دې اصل په زیاترو اینټرنیټي فرهنګونو او پوهنغونډونو او هغو فرهنګو او پوهنغونډونو کې، چې د ډې
وي ډي په بڼه برابر سوي دي، تر ډېره حده عملي جامه اغوستې ده؛ او ورځ په ورځ د لا پراخېدو په حال کې دئ
(و.ګ. ویکیپیډیا، اینسایکلوپیډیا بریټانیکا، اینسایکلوپیډیا اینکارټا، اکسفورډ اینسایکلوپیډیا، ورلډ
بوک اینسایکلوپیډیا او داسې نور).

تر دې ځایه مو د نوي قاموس لیکنې د لویو او ارزښتناکو اصولو په اړه ځیني یادوني وکړې؛ خو د دې علمي
څانګې د لیکنې یا ژباړې اصول او قواعد هیڅکله دلته نه ختمېږي. قاموس لیکنه هم د هرې بلې علمي څانګې
په شان، له نوو ټولنیزو بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام بشپړتیا او پرمختیا مومي. دې واقعیت ته په پام
سره باید پښتانه، ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس لیکوونکي هم په نه ستړي کېدونکې توګه، د پښتو قاموس
لیکنې د خوځنده بهیر د لا زیات سمبالښت، نوي والي او علمي بډاینې له پاره خولې توی کړي.

ماخذونه او منابع

آشوری، داریوش. فرهنگ سیاسی.چاپ ششم.تهران: مراورید، ۱۳۵۲.

افغانی نویس، عبدالله. افغان قاموس.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵-۱۳۳۶.

افغانی نویس، عبدالله. لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان.کابل: ریاست مستقل مطبوعات، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الحسینی المدنی التتوی، لعبدالرشید بن عبدالغفور. فرهنگ رشیدی. بتحقیق و تصحیح محمد عباسی.۲ج. تهران: کتابفروشی بارانی، ۱۳۳۷.

الفت، ګل پاچا. لغوی څېړنه. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۱.

الهنائي الأزوي، علي بن الحسن. المنجد فی اللغة و الاعلام. بیروت: دار المشرق، ۱۹۹۴.

امرخېل، څېړنوال عزیزالله، او نورو. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس. ۴ټ. د میدیوتیک مرکز اوډنه او چاپ. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۳.

انصاری، مسعود. روش نو در دستور زبان انگلیسي. تهران: مؤسسۀ مطبوعاتی فرخی، ۱۳۴۵.

بدخشی، شاه عبدالله. د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس.۲ټ. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۹.

برهان تبریزی، محمد حسین بن خلف. برهان قاطع. به اهتمام دکتر محمد معین. ۵ج. تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۲.

بړېڅ، محبت خان، نواب. ریاض المحبت. Or4490. بریټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

بړېڅ، الله یار خان. عجایب اللغات. Or4491. بریټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

بېنوا، عبدالرووف. ادبي فنون. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۲.

پرتو، ابوالقاسم. واژه یاب: فرهنګ برابر های پارسی واژگان بیگانه. ۳ج. تهران: از انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳.

پښتو اکاډیمي، پېښور پوهنتون. پښتو ژبه. ۸ټ. پېښور: پښتو اکاډیمي، ۱۹۷۰.

تالقانی، نورالله. فرهنگ اصطلاحات نوین. کابل: ریاست عمومی امور سیاسی اردوی ج. د. ا.، ۱۳۵۹.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. فرهنگ حقوقی. تهران: ابن سینا، ۱۳۳۴.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق. تهران: ابن سینا، ۱۳۴۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حییم، سلیمان. فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی.۲ج. طهران: کتابفروشی یهودا بروخیم و پسران، ۱۳۵۱. ج۱.

حبيبي. عبدالحی، پوهاند. پښتو نثر ته کره کتني. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو علمي او تحقیقي مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰.

.... «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه.» هنر۱-۲(۱۳۶۰): ۳-۴.

.... د پښتو ادبیاتو تاریخ. ۲ټوکه. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۲۵. ۱ټ.

....«د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي.» کابل۳۱(۱۳۴۰): ۲۱ - ۲۴.

....«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟» وږمه۱-۲(۱۳۴۵): ۱- ۲.

....«د پښتو لغاتو د تحقیق لاري .» کابل۲(۱۳۲۳): ۲-۴.

....«د پښتو لغوي تطور.» کابل ۲۷۹ - ۲۸۱(۱۳۲۹): ۱۲۷- ۱۴۶.

....«د کلماتو مرګ او ژوند.» کابل۱۰(۱۳۲۴): ۱- ۳.

خانلری کیا، زهرا. فرهنگ ادبیات فارسی دری. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۳۱.

خټک، خوشال خان. دیـوان. Or.4229-Foll.511. لندن. برټیش کتـــابتون. (خطـــي نسخه).

دارمیستتر، جیمز. د دارمیستتر پښتو څیړني. فارسی کوونکی: سید قاسم ریشتیا، پښتو کوونکي: عبدالحی حبيبي او عبدالرؤف بېنوا. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۲.

داعی الاسلام، سید محمد علی. فرهنگ نظام. ۲ج، چاپ دوم. تهران: دانش، ۱۳۶۲.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. تهران: دانشگاه ملی تهران، ۱۳۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامپوری، غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین. غیاث اللغات. بکوشش منصور ثروت.تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

رحمـــان بابـــا ، عبدا لرحمان، سربنی. دیوان. or 4493.بریتیش کـتابتــون.لنـــــد ن. (خطـــي نسخه).

رحیمي، محمد هاشم او نور. پښتو ـ انګلیسي قاموس.پېښور: مؤسسهٔ نشرات آریانا ، ۱۹۹۹.

رشاد ، عبدالشکور، پوهاند. « د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه» خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.

---. د پټې خزانې فرهنګ. دوې برخې.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی،۱۳۶۲.

روښان، بایزید ، انصاري، اورمړ. خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.(عکسي چاپ).

زاهدی، حسین. فرهنگ انگلیسی-فارسی خیام. تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۵۰.

زیار، مجاور احمد ، پوهاند ، ډاکټر. دری- پښتو فرهنګ.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۶۳.(ګستتنري چاپ).

شاد ، محمد شاه. فرهنگ آنندراج. زیر نظر دکتر محمد دبیر سیاقی.۷ج. ، چاپ دوم،تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۶۳.

عطايي، محمد ابراهیم. د قبایلي سیمو حقوقي، جزايي او تعاملي قاموس. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمي، ۱۳۵۷.

عمید ، حسن.فرهنگ عمید.۳ج. ، چاپ دوم،تهران: امیر کبیر ، ۱۳۶۵.

غوثی، محمد عارف. قاموس اقتصاد.کابل: از انتشارات مجلهٔ اقتصاد ریاست عمومی اتاق های تجارت کابل، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلندر مومند، صاحبزاده، حبیب الرحمان او فرید صحرائی. دریاب. پېښور: این ډبلیو ایف پي ټېکسټ بک بورډ، ۱۹۹۴.

کاکړ، لعل محمد او عبدالحی حبیبي. سپېڅلې پښتو. کندهار: طلوع افغان، ۱۳۱۸.

کامل مومند، دوست محمد خان. «مقابله، تصحیح او نوټونه.» تاریخ مرصع تألیف د افضل خان خټک. پېښور: یونیورسیټي بُک ایجنسي، ۱۹۷۵.

گوهرین، دکتر سید صادق. فرهنگ و تعبیرات مثنوي. اثر جلال الدین محمد بلخی. ۹ ج، چاپ دوم. تهران: کتابفروشی زوار، ۱۳۶۲.

مخلص، علي محمد. دیوان. or 6756. بریټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

معروفی، دیپلوم انجنیير خلیل الله. به کهنهٔ خود بساز که نو دیگران گران است (۹) وجوه تمایز تفارق «فارسی ایران» با «دری افغانستان». www.afgazad.com

مومند، ماشوخېل، عبدالحمید. دیوان. B.M.Or.2804-Foll.119. برټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

مومند، محمد گل خان، وزیر. پښتو سیند. ۲ ټ، کابل: عمومي چاپخانه، ۱۳۱۲.

معین، محمد، دکتر. فرهنگ فارسی. ۶ ج. تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

نجفی، ابوالحسن. فرهنگ فارسی عامیانه. ۲ ج. تهران: نیلوفر، ۱۳۷۸.

نفیسی، سعید، استاد. «دستور لغت نویسی.» فرهنگ عمید. ۳ ج، چاپ دوم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۵.

نفیسی، سعید، استاد. فرهنگ فرانسه- فارسی. تهران: انتشارات صفی علیشاه، ۱۳۶۴.

نفیسی، میرزا علی اکبر خان، دکتر، ناظم الاطبا. فرهنگ نفیسی. ۵ ج. تهران: کتابخانهٔ خیام، ۱۳۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري، محمد گل. پښتو قاموس[چي د ځينو افغان ليکوالو او څېړونکو په استناد يې اصلی نوم نوراللغات ؤ] .۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۳.

.... د پښتو اصطلاحات او محاورې.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۰.

نيک آيين، امير. واژه نامۀ سياسی و اجتماعی. ايران: حزب تودۀ ايران، ۱۳۵۰.

هلالي، عبدالحکيم، څېړنوال، ډاکټر. پښتو قاموس ليکنه.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۴.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۳.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی. دوهم چاپ.کابل: د پوهني وزارت، ۱۳۳۹.

Adamec, L. W. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan. 6Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985.

Adamec, L. W. Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan. Graz, Austria:Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

Apperson, G.L. Dictionary of Proverb. Hertfordshire: Wordsworth, 1993.

Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur. The English-Persian Collegiate Dictionary. 2 Vols. Tehran: Amir Kabir Publication Organization, 1992.

Atkins, Sue, B.T. & Michael Rundell. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bellew, H.W. A Dictionary of the Pukkhto or Pukshto language.London:W.H. Allen & Co., 1867.

Clari, Michela & Martyn Bark. Collins Robert French Dictionary. New York: HarperCollins, 2000.

Clark, J.O.E. A Dictionary of English Idioms. London: HarperCollins, 1988.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Coulson, J., Prof. C.T. Carr & L. Hutchinson. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary. 3 Vols. 2nd ed. London: The Reader's Digest Association, 1964.

Cruse, D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Dorn, B. "Glossary." subjoined to 'A Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language'. (St. Petersburg: St. Petersburg's Imperial Academy of Sciences, 1847) pp.387-617.

Gifis, S. H. Law Dictionary. New York: Barron's Educational Series Inc., 1992.

Gilbertson, G. W. A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom. Assisted by Ārifullah Khān Yusafzi, Alí Akbar Khan Kandahāri and Mahmúd Apredí. 2 vols. (Hertford: Stephen Austin & Sons, 1932.

Gilmour, Lorna, Editor. Collins Thesaurus. Glasgow: HarperCollins, 2005.

Gilpin, Alan. Dictionary of Economic Terms. 2nd ed. London: Butterworths, 1970.

Jackson, H. & E. Z. Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicography. 2nd Ed. New York: Continuum, 2007.

Jary, David & Julia Jary. Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Nundu Lal. The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India. 2nd Ed. New Delhi: Oriental Books Reprint Corp., 1971.

Pass, C., B. Lowes & L. Chadwick. Dictionary of Business. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Pass, C., B. Lowes & L. Davies. Dictionary of Economics. London: Collins, 1988.

Platts, J. T. A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London: W. H. Allen & Co., 1884.

Raverty, H.G. A Dictionary of the Puk'hto, Pushto, or Language of the Afghans. London: Longman & Co., 1860.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Robinson, Mairi. Editor in chief. Chambers 21st Century Dictionary. Edinburgh: Chambers, 1996.

Saifulin, Murad. A Dictionary of International Law. Trans. from Russian, Moscow: Progress, 1986.

Simpson, John. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Terrell, P., V. Schnorr, W. V.A. Morris, R. Breitsprecher, ed. by Horst Kopleck & Maree Airlie. Collins German - English Dictionary (Unabridged).4th ed. Stuttgart, 1999.

Thomson, A. J. & A. V. Martinet. A Practical English Grammar. 4th ed. London: Oxford University Press, 1985.

Thomson, Della. The Oxford Dictionary of Current English. 9 th ed. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Walker, M. B. et. al. Dictionary of Science and Technology. Hertfordshire: Wordsworth, 1995.

Warriner, John E., M. E. Whitten and F. Grifith. English Grammar and Composition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1958.

Wehr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Ed. by J. Milton Cowman, 3rd. ed. Beirut: Librairi du Liban, 1980.

---. Dictionary of Legal Terms. London: Brockhampton, 1997.

---. English to English and Urdu Dictionary. New edition. Lahore: Ferozsons, n.d.

Websites and Web/CD based Dictionaries:
Bible, New International Version (www.biblegateway.com)
http://www.Urdu Dictionary.com
http://www.Urdu Word.com
http://www.worldbook.com/
http://www.britannica.com/
http://www.oxfordreference.com
http://en.wikipedia.orgwiki/Wikipedia
http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm
Collins Concise English Dictionary (1995)3 rd ed. revised, HarperCollins.
Collins English Dictionary and Thesaurus (1992) Reference International.
Collins English Dictionary (2003), HarperCollins.
Collins Compact English Dictionary (1994) 3rd ed. HarperCollins.
Collins COBUILD Dictionary (2003), HarperCollins.
encyclopedia.com/complex and compound words
Cambridge Dictionary
Chambers Reference Online
The Concise Oxford Dictionary (Ninth Edition) on CD-ROM (1996), Oxford University Press.
The Concise Oxford Dictionary (Eleventh Edition) on CD-ROM (2004), Oxford University Press.
Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 6th Edition 2003. © William Collins Sons & Co. Ltd 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003.
encyclopaedia encarta
Longman Dictionary of Contemporary English
Macmillan Dictionary
Merriam-Webster's Online Dictionary
Online Etymology Dictionary (www.etymonline.com)
Online Urdu Dictionary
Oxford Talking Dictionary
Random House Dictionary, © Random House, Inc. 2009.
The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library